

Magyar Tudomány

A PÁPASÁG ÉS MAGYARORSZÁG
VÁLSÁGOK ÉS MEGOLDÁSOK
vendégszerkesztő: Balogh Margit

Minőségmeghatározás a bölcsészettudományokban

Szoftverek minőségellenőrzése

Korányi Frigyes professzor • 1827–1913

A jövő tudósai

2013•5

Főszerkesztő:

CSÁNYI VILMOS

Szerkesztőbizottság:

BENCZE GYULA, BOZÓ LÁSZLÓ, CSÁSZÁR ÁKOS, HAMZA GÁBOR,
KOVÁCS FERENC, LUDASSY MÁRIA, SOLYMOSSI FRIGYES,
SPÄT ANDRÁS, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY, VÁMOS TIBOR

A lapot készítették:

ELEK LÁSZLÓ, GAZDAG KÁLMÁNNÉ, HALMOS TAMÁS, HOLLÓ VIRÁG,
MAJOROS KLÁRA, MAKOVECZ BENJAMIN, MATSKÁSI ISTVÁN,
PERECZ LÁSZLÓ, SIPOS JÚLIA, SZABADOS LÁSZLÓ, F. TÓTH TIBOR

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Nádor utca 7. • Telefon/fax: 3179-524
matud@helka.iif.hu • www.matud.iif.hu
Kiadja az Akaprint Kft. • 1115 Bp., Bátfai u. 65.
Tel.: 2067-975 • akaprint.nyomda@gmail.com

Előfizethető a FOK-TA Bt. címén (1134 Budapest, Gidófalvy L. u. 21.);
a Posta hírlapüzleteiben, az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus
Posta Igazgatóságánál (HELP) 1846 Budapest, Pf. 863,
valamint a folyóirat kiadójánál: Akaprint Kft. 1115 Bp., Bátfai u. 65.

Előfizetési díj egy évre: 11 040 Ft
Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők
Kapható az ország igényes könyvesboltjaiban

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 26567
Felelős vezető: Körmendi Péter
Megjelent: 11,4 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0025 0325

TARTALOM

A pápaság és Magyarország – válságok és megoldások

Vendégszerkesztő: Balogh Margit

Balogh Margit: Bevezető	514
Nemes Gábor: V. Celesztin, az „angyali pápa”	517
C. Tóth Norbert: Ellenpápák helyett pápa. Zsigmond magyar és német király a konstanzi zsinaton	522
Varga Szabolcs: A Szentszék küszöbén: Bakócz Tamás	528
Adriányi Gábor: A pápai primátus (joghatóság) fejlődése a középkortól a jelenig	534
Bárány Zsófia: Az Apostoli Szentszék és a magyar társadalompolitika útvesztői a reformkorban	539
Tusor Péter: Pázmány és a pápaság	544
Klestenitz Tibor: A magyar liberális főpapok és XIII. Leó az egyházpolitikai küzdelmek idején	548
Mózes Gergely: X. Pius és Prohászka összeütközése	553
Balogh Margit: Lemondási szándék, bevégzett letétel. Mindszenty József bíboros „esete” XII. Piusszal és VI. Pállal	558

Tanulmány

Tüskés Gábor: A minőség meghatározásának problémájához a bölcsészettudományi alapkutatásokban	563
Gyimóthy Tibor: Szoftverek minőségellenőrzése. A szoftverek is öregszenek?	575
Julesz Máté: Az új Polgári Törvénykönyv és a környezetvédelem	585
Korányi László: Korányi Frigyes professzor • 1827–1913	593
Hadlaczky Gyula: Kromoszómakutatás. Szubjektív emlékek – tudományos tények ... Megemlékezés (<i>Dudits Dénes – Raskó István</i>)	597 600

A jövő tudósai

Bevezető (<i>Csermely Péter</i>)	610
A Nemzeti Tehetség Program eddigi eredményei és további tervei (<i>dr. Szvathné dr. Szalay Márta</i>)	610

Kitekintés (Gimes Júlia)

Könyvszemle (Sipos Júlia)

Hasznos nyelvészet (<i>Kiss Jenő</i>)	625
Modern technológia és tradíció (<i>Rosta Miklós</i>)	626
Az erkölcs filozófiatörténete (<i>Licskó György</i>)	628
Hármasegység (<i>Csákó Mihály</i>)	630
Az identitás forrásai – Hangok, szövegek, gyűjtemények (<i>Buda Attila</i>)	634
És (a)mikor destruktívak? (<i>Rajki Zoltán</i>)	637

A pápaság és Magyarország – válságok és megoldások –

BEVEZETŐ

Balogh Margit

tudományos főmunkatárs,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
balogh.margit@btk.mta.hu

A *Magyar Tudomány* e számának egyháztörténeti blokkja a pápaság múltjával, pontosabban annak egyes epizódjaival foglalkozik a középkortól a 20. századig. Mégpedig döntően olyan témákkal, amelyek kötődnek a hazai katolikus egyház múltjához is. Hogy miért éppen most? A katolikus egyház története az emberiség történetének fontos része, amely – világnézettől függetlenül – nem lehet érdektelen az európai és egyetemes kultúrában járatos ember számára. A Vatikánra különösen nagy figyelem hárult az elmúlt néhány évben, főleg II. János Pál pápa halála után. Idén februárban pedig XVI. Benedek lemondása került a közérdeklődés homlokterébe. Korábban alig, az ókori esetekkel együtt is csupán ötször történt ilyen a katolikus egyház két évezredes történetében. Joggal tehető fel a kérdés: vajon mi húzódik meg a lemondás hátterében?

Aki az elmúlt időszakban figyelemmel kísért a vatikáni pápai szertartások és a külföldi apostoli látogatások televíziós közvetítéseit vagy csupán az ezekről szóló hírösszefoglalókat, jól érzékelhette, hogy az áprilisban 86. életévét betöltő Ratzinger pápa állóképessége, fizikai és beszédereje az elmúlt egy esztendőben jelentősen romlott. 2013. február 11-i hivatalos lemondónyilatkozatában is így fogalmazott: „*vires meas ingravescente aetate non iam aptas esse ad munus Petrinum aequae administrandum*” (erőm, előrehaladt korom miatt nem vagyok megfelelő a péteri szolgálat ellátására). Maga a római pápa csupán *enmyivel* indokolta megrázó döntését: „római püspökségről, Péter utódjának hivataláról lemondok, és február 28-án 20 órától a római püspöki székhely, Szent Péter széke üres...” Eredje megfogalmazásának nyilvános „megvallása” és az ebből fakadó következtetések levonása beleillik egész életének gondolkodásmódjába és a szent péteri szolgálatról vallott felfogásába. Egy újságírói kérdésre 2010-ben így válaszolt: „Ha egy pápa arra a megállapításra jut, hogy fizikailag, pszichikailag és szellemileg nem tudja már ellátni a rábízott szolgálatot, akkor joga és bizonyos körülmények közt egyenesen kötelessége, hogy lemondjon.”

Döntésével II. János Pál pápa „átmenetinek” szánt utóda rácsfolt azokra, akik szerint csak teológusként volt mindig a maga ura, de pápáként nem.

Talán a német XVI. Benedek pontifikátusának befejeztével zárult le valójában a lengyel II. János Pál pápasága. Amit utóbbi vállalt élete utolsó éveiben, vagyis hogy súlyos egészségi állapota miatt nem mondott le, hanem az egyházkormányzat terheit munkatársaira ruházta, és ő maga a fizikai szenvedés keresztényi („*karizmatikus*”) megélésébe és az imádságba vonult vissza, azt egy nagyhatású – mind a nem hívők, mind különböző vallású hívők, főként pedig a keresztények által már életében és halála után még inkább („*Santo subito!*”) szentnek tartott – ember megtehetette. Valószínűleg jól érzékelte a most lemondott katolikus egyházfő, hogy az ő útja nem ez...

A sajtó, a média – amelynek II. Vatikáni Zsinat alatti szerepéről a római papságnak tartott utolsó, mintegy 46 perces előadásában XVI. Benedek pápa részletesen, vallomásszerűen beszélt – sokféle ügyet hozott felszínre, amelyek a katolikus egyházfő lemondásához vezethettek. Amikor kirobbant az ún. *Vatileaks-botrány* – vagyis súlyos visszasságokra derült fény a vatikáni bankban és a kúriában egyaránt –, és kitudódott, hogy a terhelő iratokat XVI. Benedek komornyikja, Paolo Gabriele tulajdonította el, a pápa háromtagú bíborosi bizottságot állított fel „senkire és semmire sem tekintettel”. A három tekintélyes bíboros – Jozef Tomko, Salvatore Di Giorgi, Julian Herranz – jelentését 2012. december 17-én adta át XVI. Benedeknek, akit a beszámoló tartalma mélységesen megdöbbenített (*Der Spiegel*, 2013. február 8.). Úgy döntött, hogy a szöveget nem hozza nyilvánosságra, de utódjának átadja. Paolo Gabriele élet eközben tizennyolc hónapos börtönre

ítélték, de a pápa kegyelemben részesítette. Hogy a lemondás összefügg-e a botrányjal, azt hivatalosan nem erősítették meg. A pápa már hónapokkal korábban tudatta bátyjával visszavonulási szándékát, míg Peter Seewald újságírónak hetekkel korábban ezt mondta: „Tölem már nem lehet semmit sem elvárni. Öregember vagyok, és erőm elhagy.” Mégis valószínű, hogy a vatikáni állapotok megerősítették elhatározásában. Egy kúriai nyilatkozat szerint a pápa így fogalmazott: „Vagy megy Tarsicio Bertone bíboros államtitkár másokkal együtt, vagy én megyek” (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 2013. február 21.). Bertone nem ment, legalábbis önként nem – de azzal, hogy XVI. Benedek lemondott, mennie kell neki is, mert a lemondással automatikusan megszűnik az összes pápai hivatalnok mandátuma. XVI. Benedek tehát a teljes vezérkart „felmentette” lépésével. Ez volt-e a célja, és ha igen, lett volna-e más eszköze elérni ezt? Sok a találgatás, a bizonytalanság.

Ami tény: a pápa lemondott (vagy ahogy Szörényi László egyik szellemes elemzésében írja: inkább felmondott). Ez szolgált alkalmat arra, hogy a mostani lapszám a katolikus egyház történetére, a pápaság és a magyar egyház kapcsolatának egyes csomópontjaira tekintsen vissza.

A jelen elemzése viszont nem a történelem feladata – annál inkább a múlté. A tanulmányok ennek megfelelően párhuzamokat, példákat, mintákat mutatnak be. Olyan történelmi helyzeteket, amikor a maihoz hasonló – vagy éppenséggel gyökeresen eltérő – válságos helyzetek adódtak a katolikus egyház történetében. Ami közös bennük, az két tényező. Az egyik, hogy mindezek mélyen érintették a katolikus közösség egészét. A másik pedig – azt gondoljuk, egy hazai fo-

lyóirat esetében ez természetes –, hogy kiemelt figyelmet szentelünk a magyar egyházhoz kötődő témáknak. Olyan példákat kerestünk a múltból, amikor a nemzeti egyház történései erősen befolyásolták a teljes katolikus egyház sorsát, illetve amikor a pápai kúriában valamilyen oknál fogva a magyarországi viszonyok kerültek előtérbe. E gon-

dolatok jegyében kívánjuk az olvasóknak, hogy a múlt búvárlása egyaránt hasznos és érdekes legyen számukra.

Murga – Tihany, 2013. március 3.

Kulcsszavak: *katolikus egyháztörténet, pápai lemondás, válság, magyar katolikus egyház*

V. CELESZTIN, AZ „ANGYALI PÁPA”

Nemes Gábor

levéltáros,
Egyházmegyei Levéltár, Győr
nemesgaborn@vipmail.hu

1294. július 28-án az Abruzzo zord hegyei által körülölelt L'Aquila városa ujjongva fogadott egy számárháton érkező agg remetét, akit nemrég a bíborosok kollégiuma pápává választott. Akkor még valószínűleg senki sem gondolta, hogy pontifikátusának nem halála, hanem lemondása vet majd véget.

Pietro Angelerio – vagy, ahogy később nevezték: Pietro da Morrone – valószínűleg 1209 és 1215 között egy tizenkét gyermekes parasztcsalád tizenegyedik gyermekeként látta meg a napvilágot. Születési helye pontosan nem ismert, egyes vélemények szerint Abruzzóból származott, mások szerint Molise régió Isernia vagy Sant'Angelo Limosano városából. 1230 körül Faifoli monostorában lépett be a bencés rendbe, majd néhány év múlva pappá szentelték, de már akkor engedélyt kért a remeteéletre. Első szentmiséjét a legenda szerint Rómában, a Gianicolo dombon fekvő San Pietro in Montorio templomban mutatta be, mely ma, az Örök Városba látogatók számára elsősorban Bramante bámulatos Tempiettójáról ismert. 1235 körül a Porrara-hegy egyik barlangjába húzódott vissza, majd 1240 körül a Morrone-hegyen, 1246 körül pedig a Majella-hegységben keresett menedéket a világ zaja elől. Példaképének Keresztelő Szent Jánost tekintette, ezért rongyos ruhákban járt, testét láncokkal kínozták,

és gyakran csak kenyeret és vizet vett magához. A nap nagy részét imával és munkával töltötte.

Hamarosan számos követője akadt, akiket egy idő után konventekbe szerveztek, amelyek együttesen tették ki Szent Damján remetéinek szerzetesi kongregációját. A rendet először 1264-ben IV. Orbán pápa ismerete el, majd 1275-ben X. Gergelytől – akit a derék remete Lyonban, az egyetemes zsinaton keresett fel – kiváltságot kapott. A remeteközösség élére, ciszterci mintára generális apátot neveztek ki meghatározott időre, mely tisztelet 1286-ig időnként Pietro is betöltötte. Remetei nyugalmból egy váratlan történelmi helyzet zökkenetét okozta.

1292. április 4-én elhunyt IV. Miklós pápa. A konklávé azonban – melyet Rómából a nagy hőség, a pestisjárvány és utcai zavargások miatt 1293 októberében Perugiába helyeztek át – az Orsini és a Colonna családok nevével fémjelzett pártok közötti küzdelem miatt igencsak elhúzódott: a tizenkét tagból álló, fele-fele arányban megosztott bíborosi testület nem tudott az új pápa személyét illetően döntésre jutni.

A hosszúra nyúló székiüresedés sokak számára tarthatatlanná vált. II. Károly nápolyi király és fia, Martell Károly (Károly Róbert magyar király apja) – akik az aragóniaiakkal Szicília birtoklásáról kötött megállapodásuk

szentesítését az új pápától várták – a választás befolyásolása végett 1294 márciusában Perugiába érkeztek. A bíborosokat az Anjouk jelenléte továbbra sem sarkallta döntésre, ezért azok csalódottan távoztak. Nápoly felé utazva felkeresték a Morrone-hegyi cellájába visszavonult, szent életű remetét, akinek előadták a Perugiában látottakat, és valószínűleg rábeszéltek, hogy írjon ez ügyben Latino Malabranca Orsini bíborosnak, a bíborosi kollégium dékánjának, akivel a szerzetes régóta jó kapcsolatot ápolt.

A sorsdöntő nap végül 1294. július 7-én köszöntött be. Latino Malabranca Orsini felolvasta a kollégiumnak Pietro da Morrone levelét, amelyben a remete beszámolt neki egy látomásáról. Eszerint ha Mindenszentek ünnepéig nem választanak új pápát, Isten haragját vonják magukra. A bíborosok között ugyanakkor bizonyos Rómából érkező hírek általános riadalmat keltettek: májusban csilapodni nem akaró zavargások törtek ki Federico d' Aragona szenátorra választása miatt, megostromolták Orvietót; Napoleone Orsini bíboros öccse leestet lováról, és szörnyet halt. Ez is közrejátszott abban, hogy Latino Malabranca bíboros javaslatára a kollégium egyhangúlag az agg Pietrót választotta pápának. Döntésüket abbéli reményük is indokolhatta, hogy a világtól visszavonultan élő szerzetest majd könnyen befolyásuk alá tudják vonni, idős kora pedig egy közeli, új esélyekkel kecsegtető konklávét sejtetett.

A bíborosok Pietro Colonna vezetésével küldöttséget menesztettek a Morrone-hegyi remetéhez, amihez csatlakozott a kedvező hír hallatán a helyszínre siető Martell Károly is. Július 18-án Pietro da Morrone szegényes cellájában vonakodva bár, de meghajolt Isten akarata előtt, és elfogadta a bíborosi kollégium döntését. Innentől kezdve azonban az

események irányítása kicsúszott a kardinálisok kezéből: az újonnan választott pápa teljes egészében az Anjouk, azaz Martell Károly és néhány nappal később a szintén Sulmonába érkező II. Károly király befolyása alá került. Ennek egyik első jele az volt, hogy a koronázás helyszínét nem a pápai állam területén, hanem a Nápolyi Királyságban lévő LAquilában jelölték ki.

A városba szerzetesi csuhában, samárháton – melynek kantáriját Károly király vezette – érkező aggot a tömeg máris a Giacomo da Fiore ciszterci szerzetes eszkatologikus írásaiban megjövendölt angyali pápával azonosította. A bíborosok vonakodtak LAquilába utazni, így a koronázásra csak augusztus 29-én kerülhetett sor, ekkor Pietro az V. Celesztin nevet vette fel. Hogy az ehhez hasonlóan hosszú széküresedésnek elejét vegye, egyik első rendelkezése volt, hogy megerősítette X. Gergely pápának a konklávéről hozott rendelkezéseit, miszerint azt tíz nappal a pápa halála után össze kell hívni. A kardinálisok, főként az Anjou-ellenes Colonna-párt vezetője, Benedetto Caetani megpróbálta rávenni, hogy most már utazzon Rómába, de II. Károly tanácsára októberben székhelyét inkább Nápolyba tette át. Saját kérésére a Castel Nuovo egyik szárnyában egy fából készített cella lett lakhelye.

Csakhamar kiderült, hogy a politikában és a kánonjogban járatlan jámbor szerzetes – aki rendalapítóként korábban remek szervezőnek bizonyult – a szükséges tapasztalat híján nem alkalmas a Kúria vezetésére. Gyakran előfordult, hogy egy méltóságra egyszerre több személyt is kinevezett, rendjét privilégiumokkal halmozta el, sőt a hatalmas Monte Cassinó-i bencés apátság szerzeteseit arra kényszerítette, hogy celesztinusok legyenek. Továbbá támogatta a ferenceseknek eddig

üldözött, spirituális ágát, akik hálából felvették jötevőjük nevét (*fratres et pauperes domini Celestini*).

Mindezek mellett II. Károly király minden kérését is teljesítette. Az uralkodót megtette minden jövődö konklávéd védnökének, kiskorú fiára, Lajosra – aki később ferences szerzetes, toulouse-i püspök, halála után pedig az Anyaszentegyház szentje lett – a lyoni érsekséget bízta. Tizenhárom új bíborost kreált, ebből heten voltak franciák; az itáliaiak közül hárman a Nápolyi Királyság területéről érkeztek, hárman pedig Celesztin rendtársai voltak. Emiatt a bíborosi kollégiumon belüli hatalmi egyensúly felborult, a túlzott francia befolyás már a pápaság Avignonba költözését alapozta meg.

Mivel lelki üdvét állandóan veszélyben érezte, naphosszat imádkozott és böjtölt, sőt az askéta életmódot az ettől idegenkedő bíborosoktól is elvárta. Advent idejére teljesen vissza akart vonulni, és ez idő alatt három kardinálisra hagyta volna az egyház vezetését, de terve Matteo Rosso Orsini ellenállása miatt meghíúsult.

A pápában mindezek miatt megérlelődött a lemondás gondolata. A szokatlan döntés előtt azonban egy bizottságot hozott létre Benedetto Caetani és Gerardo Bianchi bíborosok vezetésével, amely azt volt hivatva kideríteni, hogy *a pápa egyáltalán lemondhat-e*.

Az Anyaszentegyház történetében V. Celesztint megelőzően erre nem sok példa akad, de néhány esetet mégis meg tudunk említeni. Az első Szent Pontiniánusz pápa volt, akit 235-ben a Maximinus Thrax császár által elindított keresztényüldözés alatt Szardínia szigetére száműztek. A bányamunkára ítélt főpásztor – hogy Róma városa ne maradjon püspök nélkül – önként lemondott. Mintegy három évszázad múlva Szent Szilvériusz pápa

– akit Theodóra császárné a gótokkal való összeesküvéssel vádolt meg, hogy jelöltjét, Vigiliuszt ültethesse a trónra – az igazságtalan meghurcoltatástól megtörtén 537-ben Ponza szigetén vált meg a pápaságtól. Teljesen más körülmények között köszönt le a trónról 1045-ben IX. Benedek: egy jelentős összegért cserébe átengedte azt nagybátyjának, aki ezt követően a VI. Gergely nevet vette fel.

Miután a bizottság V. Celesztin kérdését megvizsgálta, kijelentették, hogy a pápa bármikor szabadon lemondhat. Az ezt szabályozó dekrétumot, a *Liber Sixtust* – melyet a bizottság egyik vezetője, Benedetto Caetani szövegezett – Celesztin 1294. december 10-én kihirdette. A pápa tervének hírére hívek sokasága vonult a Castel Nuovo köré, hogy imáikkal eltántorítsák a szentatyát e szándékától, de mindhiába. December 13-án a bíborosi konzisztóriumon bejelentette lemondását, amit rossz egészségi állapotával, a magányosság utáni vágyódással, valamint a tudományokban és tapasztalatokban való hiányossággal indokolt.

A kardinálisok december 24-én Caetani bíborost választották meg pápának, aki a VIII. Bonifác nevet vette fel. Az új egyházfő azonban nem egyezett bele, hogy Celesztin visszatérjen szerzetestársai közé, hanem – attól való félelmében, hogy a remete esetleg meggondolván a lemondást ellenpápa legyen – arra kényszerítette, hogy vele együtt Rómába utazzon. Celesztinnek San Germanónál sikerült megszöknie, és hónapokig bujkált a Majella-hegység erdeiben. Azt tervezte, hogy átkel az Adriai-tengeren és Görögországba, a Korinthoszi-öbölben lévő Trixoma szigetére hajózik az általa támogatott ferences spirituális közösséghez, akiket VIII. Bonifác pápa újra üldözni kezdett. Az átkelést azonban egy heves tengeri vihar megakadályozta, és hajó-

XVI. Benedek pápa Szent V. Celesztin pápa sírjánál.
L'Aquila, Basilica di Santa Maria di Collemaggio, 2009. április 28.

ja a Monte Gargano lábánál fekvő kikötővárosnál, Viesténél ért partot. Ott Bonifác pápa katonái elfogták, és Anagniba, a pápai palotába vitték. 1295 augusztusában az egyházfő végül a Ferentino közelében lévő fumonei vár egyik tornyába záratta Celesztint, aki a legenda szerint e mondattal fogadta el sorsát: „Csak egy cellát kívántam magamnak ezen a világon, és egy cellát adtak nekem.” Kilenc hónapnyi raboskodás után, 1296. május 19-én hunyt el. Sokan Bonifác pápát vádolták meg Celesztin haláláért. Ezt látszott alátámasztani az a tény, hogy a szent koponyáján egy gyanús lyuk tátong. Egy, a pápa földi maradványait vizsgáló kutatócsoport azonban kizárta a gyilkosság lehetőségét. Bár nem sikerült megállapítani, hogy e lyuk Celesztin halála előtt vagy után keletkezett, kijelentették, hogy előbbi esetben a sérülés biztos nem volt halálos.

Lemondásának megítélése sokáig foglalkoztatta a kor emberét. Míg a híres költő,

Francesco Petrarca szerint Celesztin tettében nem az ember, hanem már a szent mutatkozott meg, addig Dante az *Isteni színjáték* Poklának harmadik énekében így szól: „Hogy ráismertem párra, köztük állván / láttam árnyát és megismertem annak, / aki a nagy Lemondást tette gyáván.”

V. Kelemen pápa 1313-ban avatta szentté, holttestét 1327-ben vitték át Ferentinóból L'Aquilába, a Santa Maria di Collemaggio-bazilikába, oda, ahol annak idején pápává koronázták. Ám a templom – híres zarándokhely – nemcsak ezt köszönheti a szent életű pápának. Celesztin ugyanis a koronázása napjára teljes búcsút hirdetett, s egy későbbi bullában ezt a búcsút kiterjesztve megengedte, hogy koronázása évfordulóján ez minden évben elnyerhető legyen. A l'aquilaiak által csak *Pendomanzà*-nak, azaz búcsúnak nevezett ünnepen a városháza tornyában őrzött pápai bullát körmenetben viszik a Collemaggio-

bazilikába, majd Szent Celesztin pápa sírjánál felolvassák az ott összegyűlt híveknek.

2009. április 6-án súlyos földrengés rázza meg Abruzzót. L'Aquila városában is komoly károk keletkeztek, megrongálódott a Collemaggio-bazilika is. A földrengés után, április 28-án XVI. Benedek pápa személyesen kereste fel a katasztrófa sújtotta vidéket, megtekintette a romba dőlő Collemaggio-bazilikát, és

imádkozott V. Celesztin pápa sírjánál is. A közelmúlt eseményei nyomán mára már bizonyossá vált, hogy e találkozás az egyház történetének egyedüli és talán megismételhetetlen eseménye volt.

Kulcsszavak: *V. Celesztin, remete, Anjou, Orsini, Colonna, konklávé, Nápoly, VIII. Bonifác, lemondás, XVI. Benedek*

IRODALOM

Dizionario Biografico degli Italiani. Vol. 23. (di Alessi, Galeazzo)

Mondin, Battista (2001): *Pápák enciklopédiája*. Szent István Társulat, Budapest

Patek Ferenc (1922): *V. Coelestin pápa választása*. Pallas Ny., Budapest

Seppelt, Franz Xaver (1911): *Studien zum Pontifikat Cölestins V.* W. Rothschild, Berlin–Leipzig

ELLENPÁPÁK HELYETT PÁPA ZSIGMOND MAGYAR ÉS NÉMET KIRÁLY A KONSTANZI ZSINATON

C. Tóth Norbert

tudományos főmunkatárs

MTA • Hadtörténeti Intézet és Múzeum • Szegedi Tudományegyetem
Magyar Országos Levéltár Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport
toth.norbert@mol.gov.hu

A 14. század eleje óta a mindenkorai pápák nem Rómában, hanem Avignonban tartották udvarukat. Elköltözésüket főleg a város két nagy főúri családja, a Colonnák és az Orsinik között zajló harc indokolta, amely még a bíborosi kollégiumot is megosztotta. A VIII. Bonifác pápa bukása (1303) utáni ideiglenes elköltözésből végül több mint hetven év lett. A pápaság új székhelye ekkor még az Anjouk családi örökségeként a nápolyi királyok fennhatósága alatt állt, és csak 1349-ben, vásárlás útján került a pápák tulajdonába. Noha Franciaország határánál éltek, és a pápák meg a bíborosok többsége is francia származású volt, mégsem mondható, hogy a francia királyok hegemoniája a Szentszék felett kizárólagosan érvényesült volna. A pápai udvar a rómaiak sürgetésére, 1377-ben költözött vissza, ám nem a korábbi székhelyére, a lateráni palotába, hanem a ma Vatikánnak nevezett területre. A költözés azonban korántsem hozta meg a várt eredményt, ugyanis az új olasz pápa, VI. Orbán (1378–1389, utóda IX. Bonifác pápa [1389–1404]) helyett a bíborosok francia csoportja VII. Kelemen (1378–1394) néven egy másik (ellen)pápát választott, aki visszaköltözött Avignonba. Az (ellen)pápát Franciaor-

szág, Németalföld, Aragónia, Kasztília és Skócia uralkodói támogatták, míg a többi ország a római pápa hűségén maradt. A helyzetet bonyolította, hogy mindkét pápa táborában nem kevesen voltak, akik a régóta halmozódó bajok okát az egyház vezetésében látták, s a kiutat egy egyetemes zsinat összehívásában találták meg. Ennek okán 1408-ban XIII. Benedek Perpignanban, XII. Gergely pedig 1409-ben Cividale-ban tartott zsinatot. A kettő között 1409 márciusára Pisába – az úgynevezett – semleges pártállású bíborosok hívtak össze zsinatot, ahol a két pápa helyett V. Sándor (1409–1410) személyében egy újat választottak. Mivel a másik két pápa – a római, XII. Gergely (1406–1415) és az avignoni, XIII. Benedek ellenpápa (1394–1423) – nem mondott le, immár három pápa volt a keresztény világnak (Gergely, 1999).

Mindez nagy mozgásteret biztosított a világi fejedelmek számára az egyházi javadalmak adományozása terén: gyakorlatilag az addig a Szentszékkel illető kegyúri jog gyakorlása minden megkötés nélkül a kezükbe került, hiszen mindegyik uralkodó a neki kedvező pápának fogadhatott engedelmességet. Másrészt viszont az egyes uralkodók a nekik

nem tetsző pápai utasítások, kinevezések nyomán bármikor pápát válthattak (C. Tóth, 2012, 107–109.). Az egyházi felső vezetés zavarai ugyanakkor remek táptalajt jelentettek a különböző eretnokségek terjedésének is, amelyek közül a legjelentősebb a Husz János (*Jan Hus*, 1369–1415) által képviselt irányzat lett. Tanításainak forrását az angol John Wycliff (1324–1384) tanaiból merítette. Wycliff kezdetben az avignoni pápák hatalomgyakorlása ellen lépett fel, majd később már elvetette a pápaság intézményét és vagyonát, tagadta a papi nőtlenséget, a szerzetességet, a gyónást és az átlényegülés tanát. Minden tanítását a Bibliából vezette le. Követői számára lefordította az Újszövetséget (Bárány, 2012, 245–260.). Habár tanai Angliában nem gyökereztek meg, de a kontinensen, elsősorban Csehországban követőkre talált. A wycliffi tanok legismertebb hirdetője, Husz János, a prágai egyetem teológus-tanára lett. Husz – akárcsak szellemi elődje – fontosnak tartotta a nemzeti nyelven való ígéhirdetést, és az egyetemi oktatásban be kívánta vezetni a cseh nyelv használatát. Amellett, hogy ő is szembefordult az egyházi szervezettel, az angol teológus tanításaihoz képest a misézés akkori gyakorlatát is át kívánta alakítani. Husz követelte a két szín alatti (kenyérrel és borral való) áldozás bevezetését, amelynek a jelképe, a kehely, követőinek megjelölésére (kelyhesek) is szolgált. A huszita tanok az 1410-es évektől nemcsak Csehországban, hanem a szomszédos országokban is követőkre találtak. Amíg azonban Csehországon kívül általában az egyházi hatalom ellen irányultak, addig Csehországban kialakult nemzeti vonulata is, mégpedig a német politikai és kulturális hatás visszaszorítása érdekében. Az egyház kezdetől fogva szigorúan próbált fellépni Husz János és követői ellen, ám a

cseh király és udvar maga is a tanítások hatása alá került, így az 1411-es kiátkozásának a gyakorlatban nem sok következménye lett. A mozgalom történetében a fordulópontot az egyetemes zsinat összehívása jelentette (Mályusz, 1984, 215–216.).

Mindeközben Magyarországon Zsigmond király (1387–1437) az 1403-as lázadás leverése után megkérdőjelezhetetlen hatalmat épített ki, és az 1408 végétől bevezetett új kormányzati rendszer, azaz a régi hűséges és az újonnan, illetve ismét a hatalomba emelt bárók révén szilárd hátteret alakított ki ahhoz, hogy régóta dédelgetett álmát, a császári korona megszerzését valóra váltsa. A magyar uralkodónak, miután német királlyá választották 1410–1411-ben, dédelgetett álma tehát részben megvalósult, de ez egyúttal új kötelezettségek vállalását is jelentette. Ettől kezdve ugyanis címe szerint Európa első fejedelme lett, akinek legfontosabb kötelessége az egyetemes egyház védelme, illetve a Német-római Birodalom ügyeinek intézése lett. Német királlyá koronázására Aachenben, 1414. november 8-án került sor. (Kondor, 2012). Mindez szerencsésen találkozott XII. Gergely pápa elképzelésével, aki 1413-ban vetette fel, hogy az egyház egységének helyreállítását világi fejedelem segítségével kellene megteremteni. E szempontból viszont csak egyetlen uralkodó jöhetett számításba, mégpedig Európa rangban legelső fejedelme, a német király. Zsigmond ugyanakkor jól tudta, hogy leendő császári koronázása azon múlik, hogy sikerül-e megszüntetnie a nyugati egyházszakadást, és egy, mindenki által elfogadott pápát választani. Ennek érdekében sorban egymás után felvette a kapcsolatot a három pápával, illetve azok támogatóival, a különböző országok uralkodóival, és Konstanz városát jelölte ki a zsinat helyszínéül (a város mellett szolt

központi fekvése, azaz hogy minden országból könnyen megközelíthető volt) (Áldásy, 1928, 4–6.).

A konstanzi zsinat összehívásának fő célja ugyan a későbbi szemlélők számára az egyház egységének helyreállítása volt, mégis kijelenthetjük, hogy e mellett a legfontosabb cél mellett több más lényeges kérdés is megoldásra várt. A kortársak a zsinaton megtárgyalandó ügyeket három nagyobb és egy kisebb csoportra osztották: az előbbieket közé tartozott az egység helyreállítása (*causa unionis*), az eretnesség elítélése (*causa fidei*) és az egyházi reformok (*causa reformationis*) véghezvitele. A zsinaton tárgyalt kisebb jelentőségű ügyeket összefoglalóan a *minores causae* címmel illették. Ez utóbbi megnevezés alatt zajló tárgyalások azonban korántsem mellékes kérdéseket érintettek. Közülük az egyik legfontosabb a zsinati szavazás módjának eldöntése volt. Az 1409-ben tartott pisai zsinaton ugyanis az addigi gyakorlattal szemben a bíborosok nem személyenként (*per capita*), hanem nemzetként (*per nationes*)¹ szavaztak a különböző ügyekben. A konstanzi gyűlés elején az itáliai nemzet XXIII. János (ellen)pápával (1410–1415) az élen – létszámából következően – a fejenkénti szavazás mellett érvelt. A többi zsinati nemzet, a francia, a német (köztük a magyarokkal) és az angol Zsigmond király hathatós támogatásával azonban 1415 februárjára sikeresen keresztülvitte, hogy nemzetként történjen a szavazás. (A négy nemzethez 1417-ben a spanyolok csatlakoztak ötödikként.) A szavazással kapcsolatos másik

¹ A zsinati nemzet a zsinaton nagyjából egy érdekcsoportba sorolható egységeket jelent, akiket elsősorban a közös anyanyelv köt össze, a középkorban az itáliai, az angliai, a német nyelvű (bármely országból), a francia és a spanyol zsinati atyákat (és hatodik nemzetként a bíborosi kollégiumot).

kérdés az volt, hogy a bíborosok mint testület kapjanak-e egy szavazatot. Mivel őket a reformok ellenzőinek tartották, ezért a zsinat úgy határozott, hogy a kollégium ne kapjon külön szavazati jogot, és így az egyes bíborosoknak saját nemzetük soraiban kellett helyet foglalniuk (Maléth, 2013, 58., 67., 62.; Mályusz, 2005, 41–42.).

A konstanzi zsinatot XXIII. János (pisai ellen)pápa 1414. november 6-án nyitotta meg, aki kezdetben, abban a reményben, hogy lemondása esetén később újraválasztják, együttműködött Zsigmonddal. (Ráadásul, a király megnyerését elősegítő, a magyar világi elítelt 1415. február 1-jei bullájával különböző kiváltságokkal halmozta el.) Miután a zsinat elfogadta a nemzetenkénti szavazást a különböző kérdésekben, ügyét veszni látván 1415. március 20-án éjjel elszökött Konstanzból. E tetteivel egyszerűen azt is szeretne volna elérni, hogy a zsinat kimondja feloszlását. Kísérlete kudarccal végződött, sőt Zsigmondnak sikerült elfogatnia, és a zsinat bezárásáig szigorú őrizet alatt tartotta. A zsinat mindezek után 1415. május 29-én megfosztotta a pápai tiarától, amelyet János is kénytelen volt elismerni. *Baldassare Cossát* az új pápa szabadon bocsátotta, és ismét kinevezte bíborossá, de a volt ellenpápa érdemleges szerepet a későbbiekben már nem játszott, mivel 1419 végén elhunyt (Mályusz, 1984. 217.).

A következő feladat XII. Gergely (római) pápa lemondása volt, aki ekkor már kilencvenedik életévét taposta. A Riminiben meghúzódó pápa ugyan távol maradt Konstanztól, de az ott jelenlévő követei útján 1415. július 4-én felajánlotta lemondását. A zsinat elfogadta azt, és egyúttal a későbbi problémákat megelőzendő elismerte a Gergely által kinevezett bíborosokat. A velencei származású *Angelo Correr* még az új pápa megválasztá-

sa előtt, 1417. október 18-án, Anconában elhunyt (Gergely, 1999).

A harmadik (avignoni) pápa, XIII. Benedek trónfosztása ígérkezett a legnehezebb feladatnak. Míg ugyanis a másik két pápa mögül sikeresen kiszervezték a támogatókat, addig az Aragóniában élő XIII. Benedek (ellen)pápát továbbra is támogatták egyrészt a hispán félsziget keresztény királyságai: Aragónia, Kasztília, León és Navarra, másrészt Skócia uralkodói. Zsigmond király az egyházzakadás megszüntetése érdekében tehát felkereste a Benedeket támogató országokat. Az aragón uralkodóval, I. Ferdinánd királlyal már 1414 közepén felvették a kapcsolatot Zsigmond és VI. Károly francia király követei. Feladatuk kettős volt: győzzék meg Benedek pápát, hogy jelenjen meg a zsinaton, vagy ha ez nem sikerülne, vegyék rá az aragón és kasztíliai uralkodókat a(z ellen)pápa ejtésére, s egyúttal kérjék fel őket a konstanzi zsinaton történő megjelenésre. Jóllehet a követek eredmény nélkül távoztak, annyit azért sikerült elérniük, hogy XIII. Benedek és I. Ferdinánd is követeket küldött Zsigmondhoz, akik személyes találkozóra hívták meg az uralkodót 1415 tavaszára. Válaszul a magyar és német király *Ottobonus de Bellonis* jogászt, aradi prépostot és Kusalyi Jakcs Mihályt küldte el az aragón királyhoz, akik megbeszéléseiken 1415 késő nyarára tűzték ki a találkozást Perpignanba. Zsigmond király szeptember közepén érkezett meg a városba, ahol rögtön megindultak a háromoldalú tanácskozások. A mintegy másfél hónapon át tartó megbeszélések nem hoztak eredményt: a(z ellen)pápa nem volt hajlandó lemondani. Így Zsigmond minden igyekezetével azon volt, hogy rávegye Ferdinándot a pápa iránti engedelmség felmondására. Végül a két király és tanácsadók december 13-án Narbonne-

ban írták alá a megegyezést, amelynek értelmében felmondták Benedek ellenpápanak az engedelmséget, cserébe a konstanzi zsinat, mint ahogyan a többi letett pápa esetében is, elismerte a Benedek által kinevezett bíborosokat törvényes és valódi kardinálisoknak. Mindezekon túl Zsigmond ígéretet tett arra, hogy a zsinat ötödik nemzetként felveszi a spanyolokat soraiba. A szerződés végrehajtása, elsősorban Ferdinánd király 1416. április eleji halála miatt, némi halasztást szenvedett, de szeptemberben az új aragón uralkodó, V. Alfonz, decemberben pedig a kasztíliai követek is megérkeztek a zsinatra, amely kimondta XIII. Benedek letételét (1417. július 27.) és a spanyolok beiktatását a zsinati nemzetek közé. Mindezzel *Pedro Martinez de Luna* mit sem törődve élt tovább Aragóniában 1423. május 23-án bekövetkezett haláláig (Áldásy, 1928, 10–12., 57–98.; Brandmüller, 1997, 53.; Maléth, 2013. 62.).

Miközben Zsigmond a hispán félszigeten tárgyalt, addig északon 1415. október 25-én Azincourt-nál az angolok véres csatában legyőzték a franciákat. Az angol diadal igen kényes helyzetet teremtett Konstanzbán. A király tehát a zsinat sikere érdekében előbb 1416 tavaszán Párizsban VI. Károly francia királlyal tanácskozott, majd átkelve a Csatorán V. Henrik angol királlyal folytatott tárgyalásokat. A mintegy négy hónapos angliai tartózkodása során Canterburyben szövetséget kötött Henrikkal, majd visszatérően a kontinensre, Calais-ban fegyverszünetet hozott létre a harcoló felek között. A megállapodásoknak köszönhetően Zsigmondnak sikerült mind az angol, mind a francia uralkodó támogatását biztosítania a zsinat folytatásához (Bárány, 2010, 1346–1353., 1394.).

Zsigmond király mintegy másfél évnyi távollét után, 1417 februárjában érkezett

viszra Konstanzba, és a következő több mint egy évet ott töltötte. Jóllehet a három pápa letételével elvileg megnyílt az út az új, immáron egyetemes egyházfő megválasztásához, erre azonban még várni kellett, mivel a zsinati nemzetek megosztottak voltak abban a kérdésben, hogy először új pápát válasszanak-e, vagy a reformokat hajtsák-e végre. A francia és az itáliai az előbbi, míg a német és az angol nemzet Zsigmond vezetésével az utóbbi pártján állt. A patthelyzetet végül az angol nemzet vezérének és Zsigmond bizalmasának, Robert Hallum salisburyi érseknek a halála (1417. szeptember 4.) oldotta fel: az angolok kihátráltak a reformok mögül, így Zsigmond és a német nemzet magára maradt a *causa reformationis* ügyében (Maléth, 2013, 66.).

Mindezek után Zsigmond bölcsen a háttérben maradt a leendő pápa személyének kijelölése és megválasztása ügyében. Ám ennek megkérte az árát: még a pápaválasztás előtt a jelen lévő bíborosokkal kiadatta az ún. *konstanzi bullát*, amelyben a bíborosok szentesítették a magyar királyok főkegyúri jogát. Ennek értelmében kötelezettséget vállaltak arra, hogy bármelyikük pápává választása esetén, illetve e székben utódaik csak a király által javasolt személyeknek adnak főpapi javadalmat; az új pápa az egyházi javadalmak betöltésébe nem avatkozik be; a kinevezéskor a pápai kincstárba beiktatáskor fizetendő járulékot (*servitium*) mérséklí, továbbá az egyházi perek csak fellebbezés útján kerülhet-

nek a pápai kúriába – azaz magyarországi per nem kezdhető az Apostoli Széknél. (Természetesen az utóbb megválasztott pápa igyekezett – a bíborosként általa is aláírt – kötelezvényt a mindennapi gyakorlatban figyelmen kívül hagyni.) Két hónappal később, 1417. november elején összeült a konklávé, amelyet az egyes nemzetekből hat-hat képviselő és az összes bíboros alkotott. Több érvénytelen szavazási forduló után – a két „pápaesélyes” bíboros, Francesco Zabarella firenzei püspök, bíboros és Robert Hallum, Salisbury püspöke nem sokkal korábban meghalt – *Oddone Colonnát* választották meg, aki V. Márton (1417–1431) néven foglalta el a pápai trónt. A zsinat még 1418. április 19-ig együtt maradt a különböző ügyek tárgyalására, ám végül továbbhi eredmények nélkül feloszlott (Mályusz, 2005, 47–50., ill. Tusor – Nemes, 2011, xxxii–xl.). Végeredményben elmondható, hogy Zsigmond király vezetésével az egyházfőknek sikerült egy új, mindenki által elismert pápát választaniuk, s nem mellékesen a magyar uralkodó is elérte majdnem minden célját.

A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/445/11/2) és az OTKA K 100749 számú pályázata támogatta.

Kulcsszavak: *nyugati egyházszakadás, konstanzi zsinat, Luxemburgi Zsigmond, XII. Gergely, XIII. Benedek, XXIII. János, V. Márton pápa, ellenpápák, zsinati nemzetek*

IRODALOM

- Áldásy Antal (1928): *Zsigmond király és Spanyolország*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
 Bárány Attila (2010): Zsigmond király, a konstanzi zsinat és a százéves háború. *Századok*. 144, 1345–1396.
 Brandmüller, Walter (1997): *Das Konzil von Konstanz*. Band 2. F. Schöningh, Paderborn

- C. Tóth Norbert (2012): A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. *Gazdaság és Társadalom*. 4, (különszám) 102–118.
 Gergely Jenő (1999): *A pápaság története*. Kossuth, Bp.
 Kondor Márta (2012): Fejedelmi frigyek, választási ígéreték: Luxemburgi Zsigmond első koronái. In: Bagi Dániel – Fedeles T. – Kiss G. (szerk.): „Köztes-

- Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Kronosz, Pécs
 Maléth Ágnes (2013): Viták a konstanzi zsinaton. In: Kovács Szilvia – Révész Éva (szerk.): *Műhelyszemináriumi dolgozatok I.* SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged. 57–72.
 Mályusz Elemér (1984): *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Gondolat, Budapest

- Mályusz Elemér (2005): *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő
 Tusor Péter – Nemes Gábor (2011): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*. (Collectanea Vaticana Hungariae 1/7.) PPKÉ Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma

A SZENTSZÉK KÜSZÖBÉN: BAKÓCZ TAMÁS

Varga Szabolcs

főiskolai docens, tudományos munkatárs,
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet
szavarga@gmail.com

A magyar katolikus egyház ezeréves történetében soha nem járt főpap olyan közel a pápai méltóságához, mint Bakócz Tamás a 16. század elején. Ez a tény megmagyarázza, hogy a magyar történeti szakirodalom miért foglalkozott behatóan a kardinális személyével és tevékenységével (Fraknói, 1889; Kubinyi, 2003; Horváth, 2003). Élete így viszonylag jól ismert, bár nem állíthatjuk, hogy ne lennének benne fehér foltok. Itt csupán arra keressük a választ, hogy minek köszönhetően emelkedett a magyar prelátus a Vatikán magasságába, mennyi esélye volt a hivatal elnyerésére, és vajon milyen következményekkel járt volna, ha X. Leó helyett ő ült volna Szent Péter székébe a Luther Márton fellépését megelőző, forrongó években. Ha ezekre a kérdésekre választ kapunk, könnyebb elhelyeznünk őt a magyar egyház- és politikatörténet színpadán, és árnyalhatjuk a történelem során róla kialakult képet.

„A pátriárka éles szemű úr, és világosan látja, hogy a magyarság előbb-utóbb, talán már egy-két évtizeden belül élethalálharcát fogja megvívni a törökkel. Kétségtelen, hogy a harc, az ország mostani züllött állapota mellett, a magyar birodalom megsemmisülésével fog végződni. Ettől a sorstól csakis az összes keresztény fejedelmek ligája menthetné meg,

A ligát pedig csak egy uralkodó tudná összehozni: a szentatya. A Vatikánban sok szó esett már erről, mindenki vallja, hogy a nagy ligát meg kell csinálni, de eddig még egyik pápa sem csinálta meg, mindegyik a maga itáliai bajaival volt elfoglalva. A nagy Julius urat is egy-egy romagnai város sorsa jobban aggasztja, mint egész Magyarországé, és ezt nem is lehet rossz néven venni, hiszen olasz ember. Ha azonban magyar főpap ül Szent Péter székébe, akkor a török kérdés lesz a vatikáni politika tengelye, és a liga máról holnapra meg is lesz, Magyarország pedig megmenekül. Azt lehetne mondani: a magyarok ma az Élet Kapujában ülnek. A kapun túl van az ő nemzeti jövődjük, a kapun innen a pogány rabság, a nyomorúság, a pusztulás. Ezt a kaput csak Szent Péter kulcsaival lehet megnyitni. Ezért fog Bakócz Tamás mindent elkövetni, hogy kezébe kapja a szent kulcsokat” (Herczeg, 1936, 4.). Talán érthető, ha a vesztés első világháborút követő területi szétszakadás idején a magyar kultúra képviselői közül többen a 16. század elejében találták meg saját koruk párhuzamát. Bakócz ebben a helyzetben a „mi lett volna, ha” vesztés hőisévé vált, akinek a kudarca egyben az ország bukását is jelenti. Minden bizonnyal ez is közrejátszott abban, hogy jelentősége ellenére korántsem

szövődött akkora kultusz a személye köré, mint például a tragikus sorsú kortárs Tomori Pál kalocsai érsek, a kicsit később a politika első vonalába emelkedő Fráter György vagy a száz évvel később tevékenykedő Pázmány Péter köré. Tomorit a mohácsi csatamező mártíromsága, György barátot Erdély megteremtése, Pázmányt pedig a katolikus megújulás sikere legitimálta a magyar egyházi és világi panteonban. Nem tudunk azonban Bakócz köztéri szobráról, és emléket mindössze egyetlen kecskeméti utca őrzi ma Magyarországon. Ezt pedig nem magyarázza a politikai kudarc, hiszen ebben a kalocsai érseknek is része volt, sem a Fráter színtűgy jellemző machiavellista akarnokság, sem a Pázmányra is igaz keménység, amellyel egyháza érdekeit képviselte. Vajon tényleg enyhe szegénypírral kell Bakóczra tekintenünk, akinek egyetlen kiemelkedő vonása a pápai trónért folytatott versenyfutásban való részvétele, vagy ettől függetlenül is elismerhető a magyar egyház élén és a magyar állam első vonalában játszott negyedévszázados szerepe?

Bakócz Tamás karrierje nem tekinthető teljesen szokványosnak, hiszen jobbágysorból, első generációs nemesként korábban ritkán emelkedtek az esztergomi érseki tisztségbe (Beke, 2003). A korban azonban nem is számított egyedülállónak, hiszen a virtust előtérbe helyező humanista felfogás kifejezetten értékelte a saját erejükből felkapaszkodó életutakat (Wittkower, 1937), és Bakócz egyik elődje, Beckensloer János ugyanúgy kerégyártó ősöktől elrugaszkodva lett esztergomi érsek Mátyás kegyeltjeként. Ő maga soha nem titkolta származását, és hihetetlen ambícióval vágott neki az egyházi hierarchia meghódításának. Jellemző a neves itáliai humanista történetíró, Antonio Bonfini jellemzése, mely szerint „Tamás... fáradságot nem is-

merő testével, derék jellemével és szellemességével nem használt többet magának, mint a fejedelemnek [ti. Hunyadi Mátyásnak]: a folytonos szolgálatokat és megbízásokat hihetetlen buzgalommal látta el, ezért olyan tekintélyt szerzett, hogy ha sokáig él, célratörő javaslataival, ravaszágával és okosságával a többiek között a fő helyet fogja elérni” (Bonfini, 1995, 42.). Nem lehet véletlen, hogy a Bakócz képével vert érem hátoldalára a Virtus engedelmes kísérőjének számító Fortuna került, aki a vállalkozó emberek segítőjének számított. Az érsek őszintén hitt abban, hogy mindenki a maga szerencséjének a kovácsa. „*Omnia, quae cupias, quae fas est, omnia habebis*” hihette kegyeltjével, Stephanus Taurinuszal együtt, és ez az optimizmus volt Bakócz egyik legállandóbb jellemzője a karrier minden állomásán (Ritoókné, 2002a, 182–183.).

Bakócz a Szatmár vármegyei Erdőd mezővárosban született, felemelkedését pedig Bálint nagybátyjának köszönhetette, aki Guti Ország Mihály nádor mellett szolgált papként. Az ő segítségével kezdhetett meg egyetemi tanulmányait Krakkóban, ahonnan a szabad művészetek elvégzése után Itália felé vette az irányt. Bolognában, majd Ferrarában tanult, és bár a doktori címe megszerzéséről megoszlik a szakirodalom véleménye – valószínűleg nem szerezte meg –, humanista műveltséggel és komoly egyházi kapcsolatokkal felvértezve tért haza az országba legkésőbb 1470-ben. Itthon Rangoni Gábor egri püspök és királyi kancellár környezetébe került, és ennek köszönhetően helyezkedhetett el kancelláriai tükarként a királyi udvarban. Bakócz számára meghatározók lehettek a veronai származású ferences főpap mellett eltöltött évek, a Kapisztrán János követői közé tartozó Rangoni ugyanis az obszerváns megújulás egyik támogatójának számított, és ez a ma-

gatartás kegyeltje későbbi működésében is kimutatható (Sugár, 1984, 177–181.).

Bakócz karrierjének következő állomása 1480-ban érkezett el, nagybátyja lemondása után elnyerte a titeli prépostságot (Ritoókné, 2002b, 158.). Egykori itáliai diáktársából, Váradai Péterből kancellár lett, neki köszönhetően pedig sikerült bekerülni Mátyás szűkebb környezetébe, ahol ő lett a király titkára. Ez az évtized Bakócz számára a kapcsolatok megerősítésével, újabb pozíciók megszerzésével és a vetélytársak gyengítésével telt el. 1486-ban megszerezte a győri püspökséget, Ferenc testvére titkárként szintén bekerült az udvarba, és házat vásárolt Bécsben, ahol Mátyás az új birodalmi központját akarta berendezni. Politikusi képességeit jelzi, hogy Mátyás halála után az Ulászlót támogatók közé állt. Helyesen ismerte fel, hogy nemzetközi dinasztikus kapcsolatok nélkül Magyarország nem tudja megőrizni az önállóságát, három trónkövetelővel szemben Corvin János mindenképp alulmarad.

A főpap karrierjének csúcspontja Jagelló (II.) Ulászló uralkodásának idejére esett. Sorosa szorososan összefonódott uráéval, aki sokat köszönhetett neki a trón megszerzéséért vívott küzdelemben. 1490. október 4-én Bakócz adta össze Ulászlót az özvegy Aragóniai Beatrixszal, és valószínűleg tőle származott az ötlet, hogy szándékos formai hibát ejtve jogi értelemben semmissé tegyék a már nem éppen ifjúnak számító ara tudta nélkül. Hála já jeléül Ulászló a következő évben kinevezte titkos és főkancellárnak, majd megkapta az egri püspökséget, a győri püspöki székhely pedig testvére, a forrásokban Szatmári névvel illetett Ferenc követte. A család kezébe került birtokok száma is megszorozódott ezekben az években. A szlavóniai Körös megyében Monoszló és Szarvaskő, majd Fejérvő, Va-

rasdban pedig Császárvár uradalma lett az övék, de komoly birtoktestek kerültek a Bakóczok délvidéki ágának számító Erdődyekhez az ország más területein is. A legfontosabb eredménynek természetesen az esztergomi érseki hivatal megszerzése számított, amit csak többévi szívós munkával sikerült Bakócznak elérnie. Egy bonyolult hivatalcsere révén ez végül 1497 decemberében valósult meg, és ekkortól a kancellár Esztergom érseke, valamint Magyarország primása lett. Nem véletlen, hogy a magyar arisztokrácia tagjai egyre nagyobb ellenszenvvel figyelték karrierjét, és 1497 végén ellene irányult az országgyűlés azon végzése, amely megtiltotta a jövedelmek halmozását. A támadások – bár minden bizonnyal sok bosszúságot okoztak – nem sok eredménnyel jártak. Bakócz mindig megőrizte befolyását, családtagjainak továbbra is ki tudott járni fontos pozíciókat, így kapták meg unokaöccsei, János és Zsigmond egymás után a zágrábi püspökséget. Az udvari intrikák sikertelenségében az is közrejátszott, hogy az érsek a századfordulón már – kinőve a hazai közélet kereteit – az európai politika résztvevőjének számított.

Nem tudni, hogy mikor merült fel először Bakóczban a pápai cím megszerzésének a gondolata. Nem kizárt, hogy Bonfini korában idézett utalása erre utal, és ezek szerint Bakócz ezt már az 1490-es évek elején reális célként tűzte ki maga elé. Ennek érdekében önálló külpolitikát folytatott, a külföldi követek szerint a magyar diplomáciát egyértelműen Bakócz irányította. Ez mindenképp meglepő, és elüt a korábbi érsek esetében megfigyelt gyakorlattól. Amennyiben ez helytálló, akkor Bakócz a kor egyik nagyhatalma, a Magyar Királyság erőforrásait állította pápai ambíciói szolgálatába. Ez azonban még kevésnek számított, ezért Bakócz nagyon

hamar elkötelezte magát Velence mellett, és egészen haláláig az itáliai városállam legbefolyásosabb hazai támogatójának számított. Bakócz hozzáállása az itáliai háború napi eseményeiből érthető meg. Ennek bemutatása messzire vezetne, de azt lényeges kiemelni, hogy Velencének létérdeke volt a Magyar Királysággal megkötendő szövetség, ez pedig a Signoria szerint Bakóczon múlt. Az érsek tehát üstökön ragadta a szerencsét és meglavagolta a pillanatnyi helyzetet. Ennek köszönhetően nyerte el a bíborosi kinevezést 1500-ban; és Velence többévi kitaró lobbitevékenységének hála, 1507-ben megkapta a konstantinápolyi pátriárka címet, amivel valamennyi jövedelem is járt. Természetesen Bakócz sem maradt adós, ugyanis a következő évben tevékeny szerepet vállalt abban, hogy a Magyar Királyság nem csatlakozott a Velence-ellenes cambray-i ligához, vállalva ezzel a pápa mellett Miksa német-római császár és XII. Lajos francia király esetleges haragját is. A bíboros ezúttal jól hazardírozott, mert úgy tudta alakítani az eseményeket, hogy Velencével szemben nem kellett katonailag fellépni, és szerencsére az ellenoldal sem neheztelt rá emiatt. Valószínűleg Bakócz őszintén beszélt, amikor azt mondta a veleneci követnek, hogy nem hinné, hogy „a köztársaság hívebb és jobb polgárt találhatna Velencében, mint én vagyok; ha szívembe pillanthatnának, a köztársaság képét látnák bevésve” (Fraknoi, 1889, 177. l.).

A diplomáciai sikerek hatására, valamint mert II. Gyulának a francia törekvésekkel szemben szüksége volt Buda támogatására, 1510-ben már a pápa diplomatáinak a szájából is elhangzott az ígéret, miszerint a pápát a bíboros fogja követni Szent Péter trónján. Ekkortól kezdve Bakócz legnagyobb dilemmája az volt, hogy ez mennyire vehető ko-

molyan. Azt ugyanis jól felmérte, hogy erre csak akkor van esélye, ha a pápa halálakor Rómában tartózkodik, de attól is joggal tartott, hogy távollétében itthoni pozíciói gyengülnek meg. 1512 januárjában Fortunában bízva végül az utazás mellett döntött, és úgy vonult be Rómába, hogy a semleges szemlélők számára is nyilvánvaló volt: a pápa halála esetén annak helyére pályázik. A bíboros abban bízott, hogy az ellentétek miatt a spanyol és francia prelátusok nem fognak itáliai jelöltet támogatni és fordítva; az itáliai főpapok inkább döntenek egy közép-európai mellett, mint hogy ellenségeiknek tálcan adják át Rómát. Mivel Bakócz még 1505-ben ígéretet kapott Miksa német-római császártól, hogy a Jagellókkal kötendő házassági szerződés nyélbe ütéséért cserébe szívesen támogatja őt, Bakócznak látszólag esélye volt a pápai trón megszerzésére. A harcias Gyulával szemben Bakócz római tartózkodása során mindvégig a béke emberének nevezte magát, és minden oldallal igyekezett fenntartani a jó viszonyt. A mindennapi tanácskozások anyagaiból jól látszik, a kardinális a diplomáciai képességeiben bízott ebben a játszmában. A pápa katonai sikerei azonban erősen aláásták Bakócz hitelességét, az itáliai győzelmek eufórikus hangulatában ugyanis nem lehetett érvelni a franciákkal való megegyezés mellett.

II. Gyula 1513. február 20-án bekövetkezett halálakor Bakócz pozíciói már erősen meggyengültek. A városi hírek szerint halálos ágyán a pápa arra kérte a jelenlevőket, hogy ne a magyar bíborost válasszák meg. A kúria szintén abban volt érdekelt, hogy a Gyula alatt kialakult helyzet ne változzon. A veleneci követ már március elsején arról számol be, hogy mivel szimóniás választásra nincsen esély, így azok, akik a gazdagságukkal tudnák megvásárolni a szavazatokat – mint Bakócz, illet-

ve a Rovere dinasztiahoz tartozó Raffaele Riario –, már eleve esélytelenek, és nagy valószínűséggel a firenzei Giovanni Medici vagy a velencei Domenico Grimani között fog elődlni a verseny.

Március negyedikén huszonöt bíboros gyűlt össze a Szent Péter-székesegyházban. A tizennyolc olasz mellett három spanyol és egy-egy francia, angol, svájci és magyar főpap jelent meg, az ünnepélyes misét pedig Bakócz celebrálta. A március 10-én megtartott próbaszavazáskor Bakóczot megelőzve az idős valenciai bíboros, Jaime Serra i Cau volt a legnépszerűbb, de ez nem tükrözte a valós viszonyokat. A Marco Cornaro, Bandinello Sauli és Alfonso Petrucci által vezetett ifjabb nemzedék letette a voksát Giovanni Medici mellett, és még aznap meggyőzték idősebb társaikat is a döntésük helyességéről, így jelöltjük lett X. Leó néven az egyház következő pástora (Vaughan, 1906).

Az eseményekből úgy tűnik, hogy Bakócznak valójában alig volt reális esélye a pápai tiara megszerzésére. A mögötte álló hatalmak vagy súlytalanok voltak, mint a Magyar vagy a Lengyel Királyság, vagy kihátráltak mögüle, mint Velence, esetleg más okok miatt ott sem voltak, mint Franciaország. A bíborosok közötti itáliai túlsúly már előrevetítette, hogy Bakócz franciapárti politikája nem túl vonzó Rómában. Azt is hozzá kell tenni, hogy a magyar bíborost bizony elhagyta hagyományos szerencséje, a nemzetközi helyzet ugyanis éppen ebben a konstellációban volt számára a leghátrányosabb.

Az új pápára sem lehetett különösebb panasz, folytatta elődje politikáját, és már nevében is a reformok elkötelezett hívének mutatkozott. IX. Leó ugyanis a gregorián reformokat megalapozó legjelentősebb egyházfők közé tartozott a II. század közepén, és

Giovanni Medici névválasztásakor ezzel biztosan tisztában volt. Nem csak León múlt, hogy az elődje által összehívott V. Lateráni Zsinat eredmény nélkül oszlott fel, és alatta indult el a német ágostonos szerzetes, Luther Márton reformmozgalma is. Az azonban a számlájára írható a rendszerint hezitáló és tanácstalan külpolitikát folytató Medicinek, hogy döntéseivel inkább elmélyítette a válságot, semmint orvosolta volna azt.

Adja magát a kérdés, milyen egyházfő válhatott volna az erdői kézműves ambíciózus fiából. Bár személyes vallásosságáról keveset tudunk, a sírhelyüül emelt Bakócz-kápolna díszítéséből kiderül, hogy erősen hatott rá a ferences lelkeség és Szűz Mária növekvő tisztelete. Egerben és Rozsnyóban szintén tudunk kápolnaépítéséről. Főpapként tevékenyen részt vett a szerzetesrendek megreformálásában, a ferencesek mellett a premontreieket és a pálosokat is támogatta, miközben pápai hatásra domonkos gyóntatót tartott maga mellett. A bencésekkel és ágostonosokkal szembeni ellenérzései miatt azonban okkal gyanakodhatunk, hogy elképzeléseiben nem mindig távlatos reformtörekvések irányították, hanem személyes szimpátiák és érdekek is erősen motiválták (Erdélyi, 2005, 42–61.). Humanista műveltségéhez nem férhet kétség, tudott latinul és görögül, és nagy valószínűséggel maga is verselt (Csapodi, 1983). Modern embernek számított, aki felismerte a könyvnyomtatásban rejlő lehetőségeket. A maga költségén jelentetett meg misekönyvet, és érseksége alatt az esztergomi egyházmegye harminckét liturgikus könyve jelent meg nyomtatásban. Ez óriási teljesítménynek számított abban az időben, és jelzi, hogy Bakócz törődött egyházmegyéje hitéletével. Utólag nehéz megmondani, de valószínűleg pápasága alig különbözött volna ténylegesen meg-

választott vetélytársától, Bakócz pápasága nem változtatott volna érdemben a katolikus egyház sorsán. Nem tudott volna újabb erőforrásokat mozgósítani a magyar határok védelmében, az itáliai hadszíntéren pedig Leóhoz hasonlóan kiszolgáltatott maradt volna.

Összességében megállapítható, hogy Bakócz egyéni képességei révén ért el a Magyar Királyság legfelsőbb köreibbe. Az egyházi karrierhez azonban ez a hátszín hosszú távon már kevés volt, valójában Velence érdekeinek megfelelően jutott a pápaságra jölközök közé. Megválasztása, illetve elutasítása a mögötte tevékenykedő lobbikon múlt, és inkább előbbi lett volna a meglepő. A képhez

az is hozzátartozik, hogy Bakócz nem volt rosszabb kora emberénél, sem politikusként, sem egyházfőként nem érdemli meg azt az elhallgatást, ami személyét övezi. Főpapi székhelyeit minden erejével szépíteni és fejleszteni törekedett, ezért egy utcanévnél mindenképp többet érdemel. Ezen a képen nem változtat érdemben a Dózsa-féle parasztfelkelés leverésében betöltött szerepe, sem az utolsó évek visszavonult élete, amikor esztergomi palotájából tartotta rajta a szemét a magyar politikán.

Kulcsszavak: *Bakócz Tamás, pápaválasztás, Velence, Jagellók, itáliai háború, X. Leó, Mediciek, reneszánsz pápaság, humanizmus*

IRODALOM

- Beke Margit (szerk.) (2003): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szent István Társulat, Budapest
- Bonfini, Antonio (1995): *A magyar történelem tizedei*. (Ford. Kulcsár Péter) Akadémiai, Budapest
- Csapodi Csaba (1983): Bakócz Tamás, a humanista. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87, 1–3. 59–66.
- Erdélyi Gabriella (2005): *Egy kolostorper története. Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és az újkor határán*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- Fraknói Vilmos (1889): *Bakócz Tamás élete 1442–1521*. Franklin, Budapest
- Herczeg Ferenc (1936): *Az élet kapuja*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet, Budapest
- Horváth Richárd (2003): Bakócz IV. Tamás. In: Beke Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szent István Társulat, Budapest, 228–232.
- Kubinyi András (2003): Bakócz Tamás. In: Szentpéteri József (szerk.): *Szürke eminenciások a magyar történelemben*. Kossuth, Budapest, 38–41.

- Ritoókné Szalay Ágnes (2002a): Bakócz Tamás *Breviáriumának* kéziratos versei. In: Ritoókné Szalay Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*.” *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi, Budapest, 175–191.
- Ritoókné Szalay Ágnes (2002b): Bakócz Bálint titeli és budai prépost sírköve a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: Ritoókné Szalay Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*” *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi, Budapest, 155–161.
- Sugár István (1984): *Az egri püspökök története*. Szent István Társulat, Budapest
- Vaughan, Herbert M. (1906): *The Medici Popes. Leo X and Clement VII*. Methuen, London http://archive.org/stream/medicipopesleoxcoovauguoft/medicipopesleoxcoovauguoft_djvu.txt
- Wittkower, Rudolf (1937): Chance, Time and Virtue. *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*. 1, 4. 313–321.

A PÁPAI PRIMÁTUS (JOGHATÓSÁG) FEJLŐDÉSE A KÖZÉPKORTÓL A JELENIG

Adriányi Gábor

tudományos tanácsadó, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
gabriel.adrianyi@t-online.de

Az evangéliumok tanúsága szerint egyházát Jézus Krisztus Péterre alapította („Péter vagy, erre a sziklára építem egyházamat...” Mt 16,18), és a főhatalmat neki adta („Legeltesd bárányaimat!” Jn 21,15). Péter és utódai azonban évszázadokon át nem éltek azokkal a jogokkal, amelyeket ma a katolikus egyház a római pápának fenntart. Más szóval a pápai primátus, az egyetemes joghatóság egy történelmi fejlődés következménye. Ennek lényeges állomásait kívánja a középkortól kezdve a jelen tanulmány röviden összefoglalni.

Amikor Nagy Károly (768–814) a Karoling-reneszánsz szellemében megpróbálta a teológia mellett az egyházjogot is megreformálni, I. Hadrián pápától kért segítséget. Ugyanis Galliában, Hispániában teljes jogbizonytalanság uralkodott, és különféle egymásnak ellentmondó joggyűjtemények voltak forgalomban. A pápa tehát 774-ben elküldte neki az úgynevezett Dionysius-féle gyűjteményt, amely azután más gyűjteményekkel gazdagítva a Karoling-egyházjog alapja lett. De alig jutottak ezek a jogok érvényre, amikor a gyűjteményt egy egész sor hamisítvány tette kérdésessé, és amelyek pseudo-izidori dekretálisok néven váltak ismertté (Knowles, 1971a, 127–133.). Ez a törvénykönyvgyűjtemény a középkor legvégzetesebb okirat-hamisításának bizonyult.

Mai ismereteink szerint egy kicsi, de rendkívül ügyes és szakértő papi csoport az egész egyházi és polgári jogot átírta. A gyűjtemény négy részből áll, és valódi iratok mellett koholt, hamisított iratokat is tartalmaz. A negyedik rész, az úgynevezett dekretálisok Izidor Mercator (Sevillai Izidor) neve alatt került forgalomba. Első része – a pápák levelei 311-ig – teljesen koholt, második része – zsinati döntések 325-től 683-ig – általában valódi, harmadik része – pápák levelei 314-től 371-ig – részben hamisított. A gyűjtemény – amelyet rafináltan állítottak össze, hiszen a teljesen hamis pápai levelekbe korabeli dokumentumokat, egyházatyákat is beleszórtak –, az egyház szabadságát, s elsősorban a pápának az egész egyház fölötti személyes, egyetemes, közvetlen és végső joghatóságát domborítja ki. A püspököket védelembe veszi az érsek túlkapasai ellen, akik a pápához fellebezhetnek, és a pápa jogának nyilvánítja, hogy nagyobb ügyekben (*causae majores*) döntsön.

Mikor és milyen körülmények indították a szerzőket a hamisítvány összeállítására? A kutatás egyértelműen a 850-es évet teszi meg a keletkezés idejének, az ügy hátterének pedig azt a tényt, hogy I. Miklós pápa (858–867) Hinkmar reimsi érsek ítéletét, amellyel Rothad II. soissoni püspököt megfosztotta hivatalától, a pseudo-izidori dekretálisokra való

hivatkozással (*causae majores*) megsemmisítette (Haller, 1936). A következőkben a gyűjtemény – amely tartalmazta a 757 és 767 között Rómában hamisított, úgynevezett konstantini ajándéklevelet is – megtette hatását. Nemcsak az egész kor legrészletesebb és leghatásosabb forrásgyűjteménye lett, hanem a későbbi jogfejlődés alapja is. Számos kézirat, szöveggyűjtemény örökölte meg, s természetesen Gratianus (†1150 k.) is átvette kánongyűjteményébe.

Amikor a pápaság és a császárság között megindult az *investitúra* néven ismert harc az elsőségért, a pápaság a most már általánosan elismert pápai kiváltságokra támaszkodott. VII. Gergely pápa (1073–1085) mindjárt uralkodása elején meghirdette programját. A huszonzét tételből álló, úgynevezett *Dictatus papae* talán egy joggyűjteménynek készült, és nem más, mint egy levélregiszter, de a pseudo-izidori dekretálisokra hivatkozva összefoglalja az összes pápai kiváltságot és joghatóságot. Eszerint a pápa az egész római egyház fölött tévedésmentesen egyetemes primátussal rendelkezik, más egyházi hatóságnak nincs alávetve, egyedüli törvényhozó és ítélszék. Főbb tételei: csak a római püspök viselheti a pápai címet, egyedül ő foszthat meg püspököket hivataluktól, egyedül ő hozhat új törvényeket, egyedül ő szüntethet meg vagy oszthat fel püspökségeket, püspököket áthelyezhet, papokat mindenütt szentelhet, felette senki nem ítélezhet, az apostoli székhez mindenki fellebbezhet, zsinati határozat nélkül is szabad neki püspököket kinevezni vagy hivataluktól megfosztani, császárt letehet, alattvalóit feloldhatja esküjük alól; az, aki a római egyházzal nincs közösségben, nem igazhívó. A *Dictatus papae* tehát abszolút hatalomkoncentrációt jelent. Következménye volt az is, hogy a pápák elkezdtek legátusokat küldeni

a részegyházakba, és ott őket különleges feladatokkal bízták meg.

Ismeretes, hogy VII. Gergely a küzdelemben alulmaradt, de utódjának, III. Incének (1198–1216) sikerült a pápaság tekintélyét szédületes magasságba emelni. Ő mint a világ döntőbírája (*arbiter mundi*) vonult be a történelmi köztudatba, de úgy is, mint az első pápa, aki felvette a „Krisztus helytartója” (*vicarius Christi*) címet.

Azt a hatalmi koncentrációt, amelyet a *Dictatus papae* és III. Ince pontifikálása jelentett, VIII. Bonifác pápa (1294–1303) még tovább fokozta. Nem kisebb célt tűzött maga elé, mint azt, hogy az egész földkerekség a római egyház alá tartozzék, és országát valamennyi uralkodónak az Apostoli Szentszéktől kell hűbérbe kapnia. Amikor pedig a pápa IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) francia királlyal konfliktusba keveredett, 1302. november 18-án kiadta híres, *Unam sanctam* kezdetű bulláját, a középkori pápai hatalmi igény összefoglalását. Kiindulva abból, hogy Krisztus a főhatalmat Péternek adta, és hogy minden embernek az egyházon belül kell üdvözülnie, ennek megfelelően a világban is minden hatalomnak egy kézben kell összpontosulnia. A fejedelmek engedelmességgel tartoznak az isteni tekintélynek, hiszen a királyi hatalom is az isteninek van alárendelve. A bulla azzal a mondattal zárul, hogy minden teremtett léleknek alá kell vetnie magát a római pápának, ha üdvözülni akar (Knowles, 1971b, 302–308; Seppelt–Schwaiger, 1964, 206–212.). A következményeket ismerjük. 1303. szeptember 7-én az Anagninban tartózkodó pápát Guillaume de Nogaret francia kancellár római zsoldosokkal megtámadta, lefogta és megalázta. A pápa két nap múlva kiszabadult, de öt hét múlva meghalt. A pápai hatalomigény azonban nem szállt vele együtt a sírba.

Teológusok, jogászok, mint Luccai Bartolomeo, Agostino Triomfo még tovább mentek a pápai jogok kiszélesítésében, s VIII. Bonifác egyetlen utóda sem tett semmiféle kísérletet az *Unam sanctam* bullában kihirdetett igények visszavonására vagy csökkentésére.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon az egyházon belül kialakult-e valamilyen ellenállás a pápai egyetemes joghatóság folyamatos kiépítése ellen. Természetesen erre is sor került, mégpedig annak jegyében, hogy a világi fejedelmek, mint Szép Fülöp és Bajor Lajos (1314–1348) német császár, nemzeti államuk kiépítése érdekében teológusok érveléseit figyelembe vették. Bajor Lajost XXII. János 1323-ban kiközösítette, s a császár egy egyetemes zsinathoz fellebbezett. A császár segítségére voltak a párizsi teológusok is, Paduai Marsilius és Janduni János. Ők Lajos udvarában megalkották az úgynevezett konciliarizmus felfogását, amely szerint az egyetemes zsinat a pápa fölött áll. Paduai Marsilius *Defensor pacis* című művében tagadta a pápai primátust és az egyház isteni eredetét, az egyház legfőbb és egyedüli tanítóhivatalának pedig az egyetemes zsinatot nyilvánította (Seppelt – Schwaiger, 1964, 223–225, 239–240; Knowles, 1971b, 372–374.).

Ez az elmélet, a konciliarizmus, akkor kapott nagy jelentőséget, amikor 1378. augusztus 9-én a VI. Orbán (1378–1389) pápával elégedetlen francia bíborosok VII. Kelemen személyében ellenpápát választottak. Létrejött az úgynevezett nyugati egyházszakadás két pápával: eggyel Rómában és eggyel Avignonban, majd három pápával: Rómában, Avignonban és Pisában. Az egység helyreállítására irányuló törekvések színhelye a párizsi egyetem volt. Többféle megoldás kínálkozott, végül is a konciliarizmus eszméje diadalmaszkodott. Meggyőződéssé vált, hogy a bajokon

csak egy egyetemes zsinat segíthet. Erre végül is Konstanzban került sor 1414 és 1418 között; ekkor a zsinat mindhárom pápa helyett egy újat választott V. Márton (1417–1431) személyében. A zsinat rendelkezése szerint utóda, IV. Jenő pápa (1431–1447) Bázisban (1431), majd Ferrarában (1437) is zsinatot tartott. Ez utóbbin jött létre a nyugati és keleti (ortodox) egyház uniója, de ez nem megegyezésen alapult, hanem politikai nyomáson, így annak semmilyen tartós eredménye nem lett. A pápai primátust pedig ez a zsinat is az eddigiek szerint tanította: „Kinyilvánítjuk, hogy az apostoli szentszéknek és a római pápának elsőbbsége van az egész földkerekségen. A római pápa Péternek, az apostolok fejedelemének utóda, Krisztus valódi helyettese, az egész egyház feje, az összes keresztények atyja és tanítója. Neki Jézus Krisztus Szent Péterben teljes hatalmat adott, hogy az egész egyházat tanítsa, irányítsa és kormányozza” (Szántó, 1987, 495.).

A reformáció a 16. században a katolikus egyházat Európában jóformán megszüntette. Az egyház helyzete katasztrofálissá vált. Katolikusnak tulajdonképpen csak Itália és Spanyolország maradt, Németország kétharmad része protestánsná lett, a skandináv államok és Anglia elszakadtak Rómától, a kálvinizmus pedig Franciaországban és Kelet-Közép-Európában egyre jobban terjedt. A reformáció – élén Lutherrel – olyan élesen támadta a pápaságot („*babilonische Hure*”, „*Eselpapst*”), hogy az egyház belső reformját kézbe vevő Trienti Zsinat (1545–1563) a pápasággal nem is foglalkozott. Csak a Luthert elítélő bulla utasította vissza Luthernek azt a tételét, amely szerint Krisztus szava, „Te Péter vagy, kőszál, és erre építem egyházamat”, csak Péternek szólt, utódainak pedig nem (Exurge Domine, 1520. június 15.).

A pápák az összezsugorodott egyház centralisztikus kiépítésébe kezdtek. Sorra állították fel a helyi egyházak ellenőrzésére a pápai nunciaturákat, hasonlóképpen a kongregációknak nevezett római kormányhivatalokat, úgymint a kancelláriát, a kamarát, a datariát és a rotát. V. Sixtus pápa (1585–1590) elrendelte tartományi zsinatok tartását, de ezek döntéseit jóváhagyásra fel kellett terjeszteni Rómába. Azt is elrendelte 1585-ben, hogy a püspököknek három-tízévenként Rómába kell menniük (*visitatio ad pedes Apostolorum*), ahol írásban is számot kellett adniuk egyházmegyéjük kormányzásáról. Tehát az ellenreformáció korában kiépült a teljes pápai centralizmus.

Ellenállás a püspökök részéről csak Franciaországban és Németországban jelentkezett. A német püspökök 1786-ban Bad Emsben állították fel követeléseiket Rómával szemben („*emsi punktuációk*”), de ezeket a pápa elvetette. A francia püspökök pedig már 1682-ben megfogalmazták az úgynevezett négy gallikán (francia) tételüket a centralizáló pápai hatalom korlátozására: 1. A pápa hatalma csak a lelkiekre terjed ki, az államra nem. 2. A pápa alá van vetve az egyetemes zsinatnak. 3. A pápai jognak tiszteletben kell tartania a helyi egyházak jogait. 4. A pápa hitbeli döntése csak akkor érvényes, ha ahhoz a világegyház hozzájárul. A francia szakadás veszélye olyan nagy volt, hogy a pápa a tételeket csak nyolc év múlva ítélte el, akkor sem hivatalosan. Így azok gyakorlatban maradtak a francia forradalomig, 1789-ig, sőt a 19. század közepéig Franciaországban szabadon érvényesültek.

A pápaság, amely a felvilágosodás korszakával szemben teljes defenzívába kényszerült, nem mondott le arról, hogy az egyház belső, hitbeli és külső, kormányzati egységét a kor vallásellenes nézeteivel szemben meg-

erősítse. Így jutott IX. Pius (1846–1878) arra az elhatározásra, hogy a római jezsuiták segítségével 1869–1870-ben lefolytassa az I. Vatikáni Zsinatot. A cél világos volt: az egyetemes pápai joghatóság és a pápa személyes tévedhetetlenségének dogmatizálása. A szélsőséges ultramontán püspökök segítségével a római, úgynevezett jezsuita iskola megfogalmazása dogmatikai formát is öltött. Kimondta, hogy ki van közzösítve, aki azt állítja, hogy a pápának csak felügyeleti vagy irányítási tiszte van, nem pedig teljes joghatósági hatalma az egész egyház fölött, de nemcsak a hit és erkölcs dolgában, hanem mindabban is, ami az egész egyház fegyelméhez és kormányzásához tartozik. A pápa tévedhetetlenségéről pedig kimondta: „A pápa, amikor Szent Péter székéből szól, azaz amikor az összes keresztények pásztorának és tanítójának tisztében jár el, s legfőbb apostoli tekintélye erejében hitre vagy erkölcsre tartozó tanítást az egész egyházra kötelezőleg mond ki, azzal a tévedhetetlenséggel rendelkezik, amelyet az isteni Megváltó a hitre és erkölcsre vonatkozó dolgok eldöntésében adott egyházának; s ezért a pápa döntései a maguk erejében, és nem az egyház beleegyezése következtében, megmásíthatatlanok” (Szántó, 1987, 908–909.).

Természetes, hogy a kánoni jogalkotás, az 1918-tól hatályos *Codex Juris Canonici* (can. 218–221) és az 1983-ban kiadott új törvénykönyv is megismétli az I. Vatikáni Zsinaton megfogalmazottakat (can. 330–335). Utóbbi külön kiemeli, hogy a pápai egyetemes joghatóság nemcsak az egész egyházra vonatkozik, hanem a római egyházakra és azok csoportjaira is (can. 333). Ezen a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) sem változtatott. Kidomborította ugyan a püspöki kollegialitást, de az egyházzal kiadott konstitúcióban szóról szóra megtartotta a megelőző zsinat, illetve a Codex

megfogalmazását (3. fejezet 27. cikkely). Sőt a hozzá kiadott kommentárban („*notae praeviae*” Nr. 4.) még az is áll, hogy a pápa mint

az egyház legfőbb pástora tetszése szerint (*ad placitum*) bármikor teljhatalmat gyakorolhat, amint ezt a hivatala megköveteli.

Kulcsszavak: *Karoling-egyházjog, okirat-hamisítás, Dictatus papae, primatus, hatalomkoncentráció, konciliarizmus, zsinat, causae majores, tévedhetetlenség*

IRODALOM

Haller, Johannes (1936): *Nikolaus I und Pseudo-Isidor*. Cotta, Stuttgart

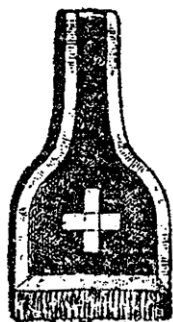
Knowles, M. David (1971a): Das Kirchenrecht von Dionysius Exiguus bis Ivo von Chartres. In: Rogier, Ludovicus J. – Aubert, R. – Knowles, M. D.: *Geschichte der Kirche*. II. Benziger, Zürich, Köln, 127–133.

Knowles, M. David (1971b): These und Antithese in Kirche und Königtum. In: Rogier, Ludovicus J. – Aubert, R. – Knowles, M. D.: *Geschichte der Kirche*. II. Benziger, Zürich, Köln, 302–308.

Seppelt, Franz Xaver – Schwaiger, Georg (1964): *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Kösel, München, 206–212.

Seppelt, Franz Xaver – Schwaiger, Georg (1964): Das Papsttum im Spätmittelalter und in der Renaissance. In: Seppelt, Franz Xaver – Schwaiger, Georg (1964): *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Kösel, München

Szántó Konrád (1987): *A katolikus egyház története* III. *Az egyháztörténet forrásai*. Szöveggyűjtemény. Ecclesia, Budapest

AZ APOSTOLI SZENTSZÉK ÉS A MAGYAR TÁRSADALOMPOLITIKA ÚTVESZTŐI A REFORMKORBAN

Bárány Zsófia

tudományos segédmunkatárs,

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

barany.zsofia@btk.mta.hu

A modern katolikus gondolkodás fejlődését rendkívül rögzös út jellemzi a 19. század első felében. Már az 1770-es évektől a korábbiaknál erősebb csapást mért a katolicizmusra a liberális abszolútizmus és a növekvő antiklerikális közhangulat, amely Európa egészén éreztette hatását. Nem volt kivétel ez alól sem az Ibériai-félsziget, sem a jozefinista Közép-Európa. Az egyik legjelentősebb fordulatot a francia forradalom hozta, amelynek hatására számos országban még problematikusabbá vált – felekezettől függetlenül – a vallás helyzete. Természetesen már jóval korábbi századokból ismeretes az egyházi intézményrendszer, anyagi javak és társadalmi befolyás kezdése, megkérdőjelezése. A századforduló forradalmait, illetve a napóleoni időszakot követő konszolidáció azonban az egyház helyzetére is jótékony hatással volt a Szent Szövetség Európájában (Horváth, 2008, 24.). Az 1810–1830-as években megszülető liberális eszmék és az azok kihívásait megválaszolni igyekvő új típusú konzervatív szemléletek amellet, hogy politikai polarizálódást eredményeztek, komoly hatással voltak a következő kétszáz év katolikus gondolkodására is.

Ezzel egy időben, az események együttjárójaként a magyar kléruson belül is egyre inkább erősödött az igény a kor által mindinkább megkövetelt politikai érdekérvényesítésre. Ez nem azt jelenti, hogy a 19. század első felének katolicizmusa minden előzmény nélkül fedezte fel magának a nyilvánosságot, illetve a politikumot, hiszen az egyház intézményei már a kezdetektől fogva nagy jelentőséget tulajdonítottak a közélet e szegmenseinek. A skizmák, illetve az egyéb, az egyházi egységet kikezdő eszmék mind-mind azonnali válaszra kényszerítve formálták az egyházat. A 19. század nyújtotta újfajta szellemi erjedés azonban nemcsak megjelent a magyarországi reformországgyűlések padosorai-ban, de egyre nyíltabban terelődött a vallási síkról politikaira.

Nem meglepő, hogy az említett irányváltást – amely azon a felismerésen alapult, hogy az egyházi érdekek térnyerése nem képzelhető el csupán a vallási dogmák hirdetésével, illetve a liberalizmus nyíltisakos támadásával – és az ebből fakadó társadalmi szerepvállalást elsősorban a papi rend alsótáblai követői sürgették, hiszen ők érezték első kézből az

olyan társadalmi átalakulásokat, mint a növekvő számú *matrimonia mixta*, azaz a vegyes házasságok és azok következményeinek súlya. Így a korszak vallásügyének jelentős részét képezte a katolikusok és protestánsok között kötött vegyes házasságok rendezése. Ez ugyanis a házasulandó feleken és az eskü formáján túl érintette a születendő gyermekek vallását, és ebből fakadóan komoly hatással volt olyan fontos társadalmi kérdésekre, mint a szociálpolitika, kultúrpolitika, oktatásügy, igazságszolgáltatás és a gazdaságpolitika.

A kérdést elvileg az 1790. évi XXVI. törvénycikk szabályozta, ám annak eltérő értelmezése inkább csak növelte, nem pedig csillapította az ellentéteket. A törvény szerint, ha az édesapa katolikus, az összes gyermeket katolikusnak kell keresztelni, amennyiben az anya katolikus, a fiúk követhetik az apa vallását. Mindemellett előírta, hogy a vegyes házasságok a katolikus szentszéki bíróság alá tartozzanak, illetve azt, hogy megkötésük mindig katolikus pap előtt történjék, aki ellenben semmilyen módon nem akadályozhatja azt. A protestáns fél azonban ilyen akadályoztatásnak értelmelte, ha a plébános a nem katolikus apa esetén a fiúgyermek után reverzálist (kötelezvényt a születendő gyermek vallásáról) kért, illetve ennek megtagadása során alkalmazott *passiva assistentiát*. Ez azt jelentette, hogy a katolikus pap egyszerűen, minden ünnepélyes szertartás mellőzésével, csak tudomásul vette a felek nyilatkozatát házassági szándékukat illetően, ám a házasulandók sokszor súlyos, személyük elleni támadásként, megaláztatásként élték meg. Az evangélikus Kossuth Lajos „esküvője” katolikus jövendőbelijével például a paplak ebédlőjében zajlott le: a házasulandók bejelentették, hogy frigyre lépnek egymással az éppen étke-

ző, a házassági szándékot „passzívan tudomásul vevő” plébánosnak.

Természetesen a vegyes házasságok körüli vita nem volt előzmények nélküli. Az egyházi törvényhozásban a kezdetektől végigkövethetőek gyökerei. Megemlíthető rögtön a 451-es kalkedóni zsinat, amely tiltotta a nem keresztényekkel történő házasságot, azzal a kivétellel, ha a pogány fél ígéretet tett a megtérésre. Később sem a középkorban, sem a kora újkorban, a reformációt követő felekezeti sokszínűség korszakában nem vált elterjedté a vegyes házasságok kötése, de példa bőven akadt rá a társadalom minden rétegéből. A 17. században a katolikus egyház már elismerte a vegyes házasság érvényességét, de természetesen szigorú szabályokhoz kötötte azt. A magyar jogéletben az 1731-es *Carolina Resolutio* igyekezett rendezni a kérdést: tudomásul vette a vegyes házasságokat, ugyanakkor azokat a katolikus fél papjának hatáskörébe rendelte (Mezey, 2007, 147–148.). A Szent-szék oldaláról első útmutatásként XIV. Benedek pápa 1748. évi *Magnae Nobis* kezdetű konstitúciójában jegyezte a vegyes házasságok érvényességét kizárólagossá tevő biztosítókat (*cautio*) (Várady, 1924. 9.).

A vallásügy és ezen belül a vegyes házasságok rendezése már a korábbi országgyűléseken is kiemelkedő fontossággal bírt, a tárgy azonban 1832 és 1844 között került igazán mind az országgyűlés, mind a bécsi kormányzat, mind az Apostoli Szentszék figyelmének középpontjába. Az 1832–1836. évi országgyűlés már a heves vallásügyi vitáktól volt hangos. Szereplésével ekkor tűnt fel és vált ismertté Lonovics József egri káptalani követ, a későbbi püspök, majd érsek. Az akkori magyar–vatikáni diplomácia kiemelkedő pontjának tekinthető 1841-es római küldetése, amikor is elérte a Szentszéknél – precedenst teremtve

ezzel –, hogy a katolikus egyház a trienti forma nélküli házasságkötést is érvényesnek ismerje el Magyarországon, azaz a házasság ne csak akkor legyen érvényes, ha azt az illetékes lelkész előtt két tanú jelenlétében kötik meg.

Lonovics 1833 februárjában, már rögtön a vallási sérelmek tárgyalásának első napjaiban „az egyházi rend kiválóságának remek, polgári dicskoszorút érdemlő helytállásáról” tett bizonyosságot (Kossuth, 1948. 135.). Beszédeiben egy rendkívül tehetséges szónok, de még tehetségesebb diplomata arcúle bontakozott ki a korabeli országos politika színterén. Saját korát jelentősen meghaladva nem győzte hangsúlyozni a lelkiismereti szabadságot, a vallási egyenlőséget, illetve a sérelmek mindkét – katolikus és protestáns – oldalon egyaránt érezhető kártékony hatását. Beszédeivel egyszerre vívta ki az udvar, valamint a konzervatív és a liberális politikusok elismerését.

Idővel az egyházi rend vezérszónokává nőtte ki magát, Bécsben és Rómában is elismerték, különösen újszerű, higgadt, „igénytelen” és nyugodt stílusát. Országgyűlési felszólalásai nem merültek ki a vallásügy védelmezésében. Támogatta a hűbéri állapotokat érintő reformokat, a szó- és sajtószabadságot, és nagy szerepe volt abban, hogy 1844-ben a magyar lett a törvényhozás hivatalos nyelve. Sőt egyházi személy léteére többször megemlítette a katolikusok visszaéléseit, mi több, akadt arra is példa, hogy korábbi pápák politikai lépéseit is helytelenítette.

A magyar diétákon zajló vitákkal párhuzamosan az Apostoli Szentszékét is foglalkoztatta a vegyes házasságok kérdése és annak minél hatékonyabb rendezése. Az 1836–1841 között időszakban a vegyes házasságok körüli problémák és azokkal foglalkozó jelentések visszatérő elemei a bécsi nunciatúra Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött anyagának. Termé-

szetszerűleg a *matrimonia mixta* tárgyában írt feljegyzések, anyagok nemcsak a magyar területekről, hanem a kérdésben hasonlóképpen érintett örökös tartományokból is szép számban fordulnak elő.

Mivel az 1832–1836. évi országgyűlés a tárgyat érintő határozatok nélkül fejeződött be, a vita a vármegyékbe helyeződött át. Ez a változás feljelentések sorozatát eredményezte, hiszen a megyegyűlések egyre hangosabb tiltakozása ellenére is több egyházi előjáró vélte úgy, hogy a dolgot az egyházi törvények szerint kell rendezni. Gömör-Kishont vármegye 1837. december 11-én például a roznói püspököt, Scitovszky Jánost jelentette fel személyesen a királynál (Hermann, 1934, 8.). Látva mindezt, Metternich államkancellár érezte a római tárgyalások szükségességét; a gyengekező V. Ferdinánd király személye azonban nem sok segítséget jelentett számára a tárgyat érintő római tárgyalások mielőbbi előkészítésében. A „kölni zavargások” néven elhíresült események azonban a kancellár törekvéseit igazolták, miszerint a kérdés nem odázható el. Az említett eset problémája abból fakadt, hogy a vegyes házasságok rendezésére kiadott pápai utasítást (*breve*) figyelmen kívül hagyó szentszéki porosz követ titkos megállapodást kötött a kölni érsekkel. A főpap halálát követően azonban utóda nem tartotta be a kormánnyal kötött egyezséget, és kötelezte papjait, hogy a pápai utasításnak megfelelően járjanak el. A porosz kormányzat erre reagálva az új érseket, mivel önkéntes lemondását nem tudta kikényszeríteni, letartóztatta. Hasonlóképpen jártak el más érsekkel szemben is. Az érintett egyháztartományok püspökei azonban egy kivétellel kitarítottak előjáróik mellett.

Maga a bécsi kormányzat nem vett tudomást a növekvő problémáról, és így szemben

Metternich herceg véleményével, egyáltalán nem érezte a kérdés rendezésének fontosságát. A kancellár is elsősorban csak az osztrák területek polgári törvényeiben alkalmazott, a katolikus egyházzal ellentétes intézkedések tárgyalását sürgette, a magyar viszonyokat azonban ő sem tartotta égető problémának. Pedig – tekintve a protestánsok nagy lélekszámát – valójában Magyarországon jelentett igazán komoly feszültségforrást a vegyes házasságok körüli problémahalmaz. Mindeközben 1838-ban rendeletben rögzítették azokat a pontokat, amelyekben a korábbi országgyűléseken mind a felső-, mind az alsótábla megegyezett. A valódi megoldást azonban ez sem hozott, csak tovább gerjesztette a vitát. A protestánsok értelmezésében a reverzálisok ettől kezdve érvénytelennek minősültek.

Mindezek tükrében nem meglepő, hogy elég volt egyetlen főpap ellenállása annak a láncreakciónak az elindításához, amelynek eredményeként ismét fellobbantak az ellentétek. A nagyváradi püspök, Lajcsák Ferenc 1839. március 15-én pástorlevelében kijelentette, hogy a vegyes házasságok csak reverzális kíséretében köthetőek, amennyiben ez nem történik meg, az egyházi áldás elmarad, és a papoknak a *passiva assistentiát* kell alkalmazniuk, amelynek engedélyezése pápai döntés. Amikor felelősségre vonták – nem meglepő módon – a már fentebb említett kölni eseményekre hivatkozott. A kormányzat egy súlytalan leirattal igyekezett volna csitítani a kialakult állapotot, Metternich azonban továbbra is hangoztatta: a kérdéssről azonnali tárgyalások szükségesek a Szentszékkel.

Ekkorra Lonovicsnak már vezető szerep jutott az országgyűlési tárgyalásokon; az eseményeket Róma is érdeklődve figyelte. A magyar püspökök a királynak felterjesztendő fogalmazvány megírásával is Lonovicsot bíz-

ták meg, illetve Metternichhez hasonlóan szerettek volna minderről egyeztetni a pápával is. Természetesen ezt Bécs, pontosabban a tárgyalásokat szorgalmazó kancellár nem támogatta, hiszen semmiképpen sem akarta kiadni kezéből az irányítást, Róma azonban szívesebben látta volna tárgyalópartnerének a magyar püspökök egyik küldöttét. Az azonban elképzelhetetlen volt, hogy a kiküldetés Bécs kikapcsolásával történjék meg. Köztes megoldásként Lonovics 1840 novemberétől következő év áprilisáig Rómában folytatott tárgyalásokat, amelyeket hosszabb bécsi tartózkodás, illetve kormányzati egyeztetés előzött meg. Ezek eredményeként született meg 1841. április 30-án a *Quas vestro* kezdetű pápai *breve*, amely engedi a reverzális nélküli házasságnál a *passiva assistentiát*. Mi több, Lonovics diplomáciai képességeinek köszönhetően még ugyanazon a napon az ún. Lambruschini-féle instrukcióban rögzítették, hogy a biztosítékok nélküli vegyes házasságok kihirdethetők, és érvényesnek ismerhetők el a korábban alkalmazott trienti forma (azaz illetékes lelkész és két tanú jelenlétében tartott szertartás) nélkül is, amelynek betartásával egyébként is gondok voltak az évszázadok során.

Róma tehát állást foglalt a kérdésben, már „csak” annak törvényerőre emelése maradt hátra, ez azonban nehezen volt kivitelezhető. A következő országgyűlés a vallásügyeket ismételten kiemelt helyen vitatta meg, és hasonlóan a korábbiakhoz, ez sem volt mentes heves indulatoktól és botrányoktól. Hosszas tárgyalásokat követően az instrukciót az 1844. évi III. törvénycikk tette hatályossá a magyar polgári jogban, de csak az evangélikus lelképásztorok előtt kötött házasságok esetében (Sipos, 1960, 272–273.). Ezzel az ügy nem zárult le teljesen, a vegyes házasságok rende-

zése az egész században visszatérő vitaforrásnak számított a magyar törvényhozásban. Kétségtelen azonban, hogy a hosszan elhúzódó és sokszor egészen meghökkentő fordulatokkal gazdag problémakör pillanatnyilag nyugvóponthoz ért, köszönhetően többek között Lonovics József római kiküldetésének, országgyűlési szerepvállalásának, illetve Béccsel folytatott diplomáciai tárgyalásainak.

Összegezve elmondható, hogy a 19. század első felében a magyar klérusban is kezdtek felismerni: a mozdulatlan politikája nem biztosítja a hagyományos társadalmi pozíciót az egyházi szervezet és tagjai számára, sőt a modern világ követelményrendszerének minimális feltételeit sem képes megteremteni. Ennek következményeként megjelentek a liberális katolicizmus zászlóvivői, akik az elvi-

lágiasodás (szekularizáció) terjedéséért nem feltétlenül a liberális eszmerendszert hibáztatták, inkább arra törekedtek, hogy felhasználva annak civilizációs hajtóerejét, sürgessék a mielőbbi egyházi reformokat a hatékony társadalmi szerepvállalás érdekében (Katus, 2001). Voltak, akik ugyanezt a célt tartották szem előtt, az előbbiektől eltérően azonban konzervatívabb keretek között igyekeztek mindezt megvalósítani a politikában. Ebbe a táborba tartozott Lonovics József is, aki a hatékony kompromisszumok embereként igyekezett helytállni az Apostoli Szentszék, Magyarország és Bécs szolgálatában.

Kulcsszavak: *vegyes házasság, Lonovics József, római kiküldetés, reformországgyűlések, vallásügyi viták, reverzális, passiv assistentia, trienti forma, liberalizmus, modern katolicizmus*

IRODALOM

- Hermann Egyed (1934): *Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest
- Horváth Pál (2008): *Philosophia perennis. A modern katolikus gondolkodás története*. Kairosz, Budapest
- Katus László (2001): Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Allam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1849*. METEM, Budapest

- Mezey Barna szerk. (2007): *Magyar jogtörténet*. Osiris, Budapest
- Kossuth Lajos összes munkái I. Országgyűlési Tudósiások I. kötet. (1948) (S. a. r. Barta István). Magyar Történelmi Társulat, Budapest
- Sipos István (1960): *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint*. (Átdolg. és bev. Gálos László) Szent István Társulat, Budapest
- Várady L. Árpád (1924): *Lonovics József római küldetése*. Szent István Akadémia, Budapest

PÁZMÁNY ÉS A PÁPASÁG

Tusor Péter

egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet
tusor.peter@btk.ppke.hu

Magyarország és a mostanság – nem először és aligha utoljára – a napi híradások középpontjában álló pápaság kapcsolatainak egyik leginkább különleges fejezete Pázmány Péter időszaka. Írásunkban ennek a fejezetnek fontos történeti kereszteződéseit tekintjük át röviden.

*

A kora újkori, úgynevezett „mikropolitikai” kutatások egyik fő megállapítása, hogy a 16–17. századi politikai kinevezések döntő mozzanata elsődlegesen a lojalitás biztosítása volt (Reinhard, 2009).

Minden ilyen esemény kizárólag a „patronus–kliens” szisztéma (magyar változata a familiáris-rendszer) összefüggésében értelmezhető és értelmezendő. Ez alapján Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése pápai támogatásának, előkészítésének, illetve megvalósulásának magyarázatát elsődlegesen nem a magyar jezsuita szerzetes hitvitázó, térítői, írói (Pázmány, *Kalauz*, 1613) munkássága terén találhatjuk meg. A mikropolitikai tézis szerint valamilyen közelebbi, szorosabb kötődést, érdekegyezést kell keresnünk Pázmány és az akkori egyházfő, V. Pál (1605–1621) között.

E kötődésnek kézzelfogható nyomát leljük egy 1616 októberéből, az újonnan épült quirináli Szent Palotában tartott pápai audienciáról fennmaradt beszámolóban. Eszerint

a Borghese-pápa az érseki kinevezés tárgyalása során a következő kijelentést tette: „certo anco amiamo il padre Pasmany”, azaz „bizony szeretjük páter Pázmányt is”. Szavait nem az általános szeretetparancs jegyében kell interpretálnunk, hanem egy korabeli speciális terminusnak tekinthető, miszerint az új érsek a pápai klientúrához is sorolható. Egyszerűbben – és nem a kora újkor ceremoniálisan cizellált társadalmi rendszerének megértéséhez, megvilágításához szükséges fogalmat használva – úgy fogalmazhatnánk, Pázmány bizonyos szempontból teljesen és feltétlenül bírta az egyházfő bizalmát.

V. Pál bizalmának alapját – a császári udvarban működő pápai nuncius kedvező jelentései sorozata mellett, sőt inkább előtt – semmi másban nem találhatjuk meg, mint abban a személyes benyomásban, amit a magyar jezsuita az egyházfőre 1615. január 5-ei magánkihallgatásán tett. Itt Pázmány nemcsak Magyarország vallási és valláspolitikai viszonyairól szólt a pápának. Az Államtitkárság 1615. január 10-ei jegyzéke arról tudósít bennünket, hogy kezdeményező módon Pázmány maga hozta elő: a Szentszéknek különös figyelmet kellene fordítania a magyar és a cseh trón, valamint a császári méltóság öröklésének biztosítására. Mint köztudomású, II. Mátyásnak (1608–1619) nem volt örö-

köse, utódlásának problémái pedig hamarosan nem másokhoz, mint a harmincéves háború kitöréséhez vezettek. A Pázmány által elmondottakat részletesen annak ellenére sem ismerjük, hogy a pápa kérésére január 11-én írásban is benyújtotta. Abban azonban biztosak lehetünk, hogy a továbbiakban a magyar szerzetesre úgy tekintettek a Kúriában, mint akire a szentszéki diplomácia számíthat „az egész kereszténység legfontosabb ügyének”, a Habsburg-utódlásnak kedvező végkimeneteleiben. Akár otthoni mentorára, Melchior Klesl bíborosra, a Titkos Tanács nagy hatalmú elnökére gyakorolt személyes befolyásán keresztül, akár közvetlenül is, mint az ország primásaként a magyar korona biztosításának kulcsszereplője a királyválasztás menetében.

Pázmány ügyes politizálásának köszönhetően a Habsburgok magyarországi trónutódlása 1618-ban II. Ferdinánd megválasztásával, majd megkoronázásával komplikációmentesen lezajlott, tehát a római politikai számításokat pozícióba helyezése messzemenően igazolta (az általános vallásháború kirobbanásához végül a cseh korona utódlási problémái szolgáltak gyutacsul, a hírneves prágai *defenstratióval*) (Tusor, 2013).

*

Hasonlóképpen elsősorban nem vallási, hanem politikai motivációkat tapogathatunk ki Pázmány egyházi karrierjének következő állomása, a bíborosi kalap elnyerése mögött. 1616. évi esztergomi érseki kinevezését követően tizenhárom év elteltével, 1629-ben lett a pápaválasztó testület tagja. Ennek oka csak részben tulajdonítható a Szent Kollégium mind erőteljesebb italianizációjának, vagyis az olasz tagok elsöprő többségbe kerülésének. Bíborosjelöltjei kiválasztásában ugyanis az új uralkodó, II. Ferdinánd (1619–1637) birodal-

mi és itáliai szempontokat részesített előnyben. Pázmány csupán 1626-ban került fel a császári névsor végére, feltételezhetően az 1625-ös soproni királyválasztó országgyűlésen szerzett érdemei miatt. Államfői „nominálás” nélkül a kor szokásai szerint a pápák a nem olaszok közül jószerével senkit sem tüntettek ki bíborral, és ebben VIII. Orbán (1623–1644) igencsak következetesnek bizonyult. Magyarország primásának kreációjára a Gonzagák kihalása után Mantova ellen háborút indító, s ezzel az Egyházi Állam érdekeit különösen is veszélyeztető Habsburgok iránti gesztusként, elsősorban a bécsi békepárt pozícióinak erősítésére, a további osztrák–spanyol itáliai térnyerést megakadályozni igyekvő pápai külpolitika célkitűzéseivel összhangban került sor 1629-ben VIII. Orbánnak köszönhetően (1623–1644). Ám a mantovai konfliktus gyors véget értével, majd a svéd hadbalépéssel megváltozott politikai helyzetben az esztergomi érsek hamarosan választani kényszerült bíborosi esküje és alattvalói hűség között.

*

A döntés nem lehetett kétséges. Pázmány a mantovai háborút annak a hagyományos magyar politikai felfogásnak a jegyében elnevezte a császári udvarban, amely a Habsburgok erőinek kizárólag az oszmánok elleni koncentrálására törekedett. Ezért 1632-re óhatatlanul összeütközésbe került a Katolikus Liga és az Ausztriai Ház a svédektől elszenvetett sorozatos németországi vereségeit az itáliai hatalmi helyzet szemszögéből tétlenül szemlélő pápai külpolitikával. A tulajdonképpeni konfliktus, Pázmány római császári követségének részletei Fraknói Vilmosnak – 1879–1892 között az MTA főtitkára – köszönhetően már eddig is ismertek voltak (Fraknói, 1868–1872. III/14–46.). Ugyanakkor ez nem

mondható el a követjárás értékeléséről és következményeiről. Bár a korábbi kutatás feltételezhetően ismerte a vonatkozó forrásokat, feldolgozásuktól mégis eltekintett. A bécsi nunciatura és a pápai államtitkárság korabeli levelezése arról tanúskodik, hogy Rómában 1632 után kifejezetten úgy tekintettek a magyar egyház fejére, mint az uralkodó pápa és kurzusa bíborosi kollégiumbeli ellenzékének vezéralakjára. Pázmányt „hálátlan kreatúráként” a pápai dinasztia, a Barberini-ház iránti kötelező odaadás elmulasztásával, bíborosi esküjének megszegésével, sőt úgymond a pápai udvar elleni politikai machinációkkal vádolták. Az államtitkárság és személyesen Francesco Barberini bíboros nepos arra utasította Ciriaco Rocci bécsi nunciust, hogy minden lehetséges módon és eszközzel hiúsítsa meg azt az elsősorban spanyol elképzelést, hogy Pázmány állandó császári követként, illetve Magyarország és az örökös tartományok protektoraként visszatérjen az Örök Városba. A nunciust arra is felhatalmazták, hogy szükség esetén közölje a császári miniszterekkel: 1. az esztergomi bíboros küldetése annak a jele lenne, hogy Bécs nem törekszik a kapcsolatok javítására; 2. amennyiben Pázmány követi címmel ismételtén útra kel, nem fogják beengedni az Egyházi Állam területére; 3. egyébként pedig megérkezése előtt egy olyan bullát fognak publikálni, ami lehetetlenné teszi, hogy bíborosi privilégiumaival élve hosszabb időre elhagyhassa székhelyét. (Érseki székéről való lemondását feltételezhetően nem szentesítették volna kánonilag.) Az 1634-ben publikált, *Sancta Synodus Tridentina* kezdetű pápai konstitúció megszületéséhez részben a legnagyobb magyar főpap római visszatérése körüli Habsburg-tervezgetések szolgáltattak alapot (Tusor, 2011). A bulla eredményekép-

pen a 17. század derekán a pápaválasztó konklávékon részt vevő nem olasz bíborosok aránya történelmi mélypontra süllyedt.

A barokk pápaság és a magyar hierarchia feje közötti politikai konfliktus következményei elsősorban egyházi téren jelentkeztek. A magyar katolicizmus vezetése számára mind nyilvánvalóbbá lett, hogy a római központ érdemi támogatására semmilyen téren sem számíthat. Kezdték felismerni, hogy a katolicizmus további térnyerése csak belső erőforrásokra támaszkodva, meghatározóan a Habsburgok támogatásával lehetséges. Az 1616-ban még tevékeny pápai segítséggel, különleges kedvezmények sorával a jezsuita rendből az esztergomi székbe emelt Pázmány ezért 1637. évi halála előtt terjedelmes emlékiratokban rendszerezte az „államegyházi” ideológiát.

*

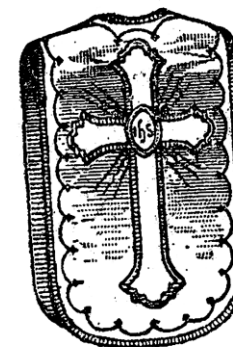
Az 1630-as évek derekától a magyar katolikus egyházszerkezet tényleges feje 1918-ig sokkal inkább az „apostoli király” lett, mintsem az „Apostoli Szentszék” és a pápák. Ez a tény ugyanakkor nem lehetetlenítette el a politikai kooperációt, amint azt Benedetto Odescalchi, vagyis XI. Ince (1676–1689) Magyarország török uralom alóli felszabadításában megfigyelhető, a magyar történelmi emlékezetben is gyökeret verő közreműködése bizonyítja. A magyar–pápai kapcsolatok teljességéhez azonban éppígy hozzátartozik a Boghese-pápa Pázmány „történelmi helyzetbe” hozásánál játszott szerepe is, vagy a Barberini-ház heveny konfliktusa a kora újkori magyar történelem mindmáig emblematikus figurájával.

Kulcsszavak: *barokk pápaság, V. Pál, prímás, pápai nuncius, bíboros, királyválasztás, mantovai háború, XI. Ince*

IRODALOM

- Franknói Vilmos (1868–1872): *Pázmány Péter és kora* I–III. Ráth, Pest • <http://mek.oszk.hu/09600/09649/pdf/>
- Reinhard, Wolfgang (2009): *Paul V. Borghese (1605–1621): mikropolitische Papstgeschichte* (Mit CD-ROM: *Mitglieder und Positionen der Kurie Pauls V.* (Päpste und Papsttum 37.) Hiersemann, Stuttgart, 4–22.
- Pázmány Péter (1613): Hodegus. Igazságra vezelő kalauz mellyet irt, és most sok helyen jobbitván ki-botsátot Cardinal Pázmány Péter, esztergami érsek Nagy-Szombat • <http://books.google.hu/books?id=XhFJAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&cf=false> (1616-os kiadás)

- Tusor Péter (2013): *Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból. Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése (Mikropolitikai tanulmány)*. Budapest
- Péter Tusor (2011): *Le origini della bolla “Sancta Synodus Tridentina”*. (I cardinali degli Asburgo e papa Urbano VIII, 1632–1634). In: Martínez Millán, José – González Cuerva, Rubén (coords.): *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio (Colección „La Corte en Europa” Temas 5)*. Madrid, 205–227. (További irodalommal.)

A MAGYAR LIBERÁLIS FŐPAPOK ÉS XIII. LEÓ AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK IDEJÉN

Klestenitz Tibor

PhD, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
klestenitz.tibor@btk.mta.hu

A magyarországi egyházak között a 19. század folyamán a legsúlyosabb konfliktusforrást a vegyes házasságokból származó gyermekek felekezeti hovatartozása jelentette. 1868-ban az országgyűlés úgy próbálta rendezni a helyzetet, hogy kötelezővé tette a „nem nemet követ” elvét: a vegyes házasságokból származó fiúknak apjuk, a lányoknak anyjuk vallását kellett követniük. A feltűnően antiliberalis rendelkezés háttérben az a törekvés húzódott meg, hogy megszüntessen egy másik antiliberalis hagyományt: azt, hogy a katolikus egyház a katolikus–protestáns vegyes házasságokat csak akkor volt hajlandó megkötni, ha a felek reverzálist (kötelezvényt) adtak arról, hogy valamennyi gyermeküket katolikusnak neveltetik. A törvény tehát megszüntette a kötelezvények jogérvényét, ám sok plébános nem nyugodott bele a változtatásokba, és továbbra is reverzálist követelt, illetve megkeresztelte a vegyes házasságokból származó gyermekeket – azokat is, akik a törvény szerint más felekezethez tartoztak volna. Ezek az „elkeresztelések” gyakran felekezeti viszályokat eredményeztek, sok fejfájást okozva a kormánynak.

1890-ben Csáky Albin vallás- és közoktatási miniszter megelégedte a helyzetet, és rendeletet adott ki, pénzbírsággal sújtva az „elke-

resztelést” végző lelkészeket. Ezt a katolikus alsópapság széles rétegei a hitelvektelentésnek vélték, és megtagadták az engedelmisséget. A rendezési kísérletek nem hoztak eredményt, az egyre élesedő csatározások viszont politikai válságot okoztak: kitört az egyházpolitikai küzdelem. A folyamat az 1894–1895-ös törvények elfogadásával, a kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvezés bevezetésével, az izraelita vallás recepciójának és a teljes vallásszabadságnak a kimondásával, illetve a gyermekek vallásáról szóló előírások újraszabályozásával ért véget (Salacz, 1974).

Az események kellemetlen helyzetbe sodorták a püspököket. Egyrészt meg kellett felelniük papságuk elvárásainak, valamint XIII. Leó pápának, aki az egyház érdekeiért való erőteljes kiállásra ösztönözte őket; ám nem idegeníthették el maguktól a kormányt sem, amelytől számos szálon függtek.

Az 1867-es kiegyezést követően a püspökök kiválasztásában a vallás- és közoktatási ügyi minisztérium szerzett döntő szerepet. A főpapokat hivatalosan ugyan a király nevezte ki, és a pápa erősítette meg, de a gyakorlatban szinte minden a minisztériumtól függött. Ez a püspökség betöltésekor ügyelt arra, hogy csak olyan jelöltek jöhessenek szóba, akik

osztják a kormány nézeteit. A minisztérium személyi javaslatát a király a legritkább esetben utasította vissza. Bár általában előre tájékoztatták a Szentszékét, de ennek csak arra volt lehetősége, hogy különösen indokolt esetben tiltakozzon a jelöltek ellen. Így 1867 után gyakran fordult elő, hogy vallásilag kevéssé buzgó, de a kormány iránt látványosan elkötelezett, nyíltan politizáló, „liberális” püspököket neveztek ki.

A főpapok lojalitását az is magyarázza, hogy nem jelentkezett olyan hitéleti megújulás, mint a korabeli Nyugat-Európában. Az egyháznak hiányzott a belső ereje, hiszen nem voltak öntudatos hívei. A politikai privilégiumok és az egyházi vagyon megőrzése így szinte kizárólag az állam támogatásától függött. Ezt még a Szentszék iránt hű főpapok is pontosan felismerték: Simor János bíboros-primás például kijelentette: nem tartja megengedhetőnek a kormánnyal való nyílt szembehelyezkedést. 1891-ben egy diplomata azt jelentette a magyar püspökökről: „erős kézzel megfékeztek az alsópapság ultramontán [szó szerint *begyentüli*, vagyis az Alpokon túl fekvő Vatikán feltétlen hatalmát hirdető] irányzatait. Inkább hazafiak voltak, mint római papok, inkább mágnások, mint egyházi méltóságviselők.” A liberális főpapok mintapéldájának Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök tartható, aki egy diplomata szerint „türelmes volt a másvallásúakkal szemben, lelkes hazafi, aki távol tartja magát minden sovinizmustól”. Ellenezte az egyházpolitikai törvényeket, de miután azok megvalósultak, „a megbékélés szellemében tevékenykedett, és azon dolgozott, hogy helyreállítsa a békét a kormányzat és a püspökök között. A szó legnemesebb értelmében liberális volt” (Adriányi, 1974).

A püspöki kar többségét a „liberálisok” alkották, ugyanakkor olyan tagjai is voltak –

köztük Hidassy Kornél szombathelyi, Schopper György rosznyói, Steiner Fülöp székesfehérvári és Zalka János győri püspök –, akik ultramontánnak számítottak. Ők, a pápa elvárásainak megfelelően, erőteljesebb fellépést sürgettek a kormánnyal szemben. A főpapok megosztottsága már 1890-ben, az elkeresztelési rendelet ügyében megmutatkozott: Simor János hercegprímás, valamint Schlauch nagyváradi és Dulánszky Nándor pécsi püspök megengedte (de nem írta elő kötelezően), hogy papjai végrehajtsák a rendeletet, négy főpásztor viszont ki sem hirdette a rendelkezést, Hornig Károly veszprémi püspök pedig egyenesen kétségbe vonta annak törvényességét.

Az állammal való megegyezés leghangosabb szószólója Samassa József egri érsek volt. Hamarosan azonban megbánta túlzott elköteleződését, mert attól tartott, hogy veszélyeztetné pályafutását, ha a Szentszék elítélné a rendeletet, amely mellett szót emelt. 1890 tavaszán ezért a Vatikánba utazott, hogy a kormánnyal nézve kedvező állásfoglalást érjen el. Samassa azonban a lehető legrosszabb hatást tette a vele tárgyaló bíborosokra. Akkorra buzgalommal lépett fel Csáky Albin rendelete mellett, hogy őt és nagyszámú kíséretét „kormányzati tömegnek” nevezték. Viselkedése azt a gyanút keltette, hogy valójában a bíborosok félrevezetése a célja, és azt gondolták, hogy nem becsüli a Szentszék méltóságát és hozzáértését. Maga XIII. Leó azt mondta róla, hogy szereplésével eljátszotta a személyét korábban övező rokonszenvet, mert főpaphoz nem illően mint pártember lépett fel.

1891-ben elhunyt Simor János hercegprímás, az utód kiválasztása pedig kényes feladatnak ígérkezett. A kormány természetesen valamelyik „liberális” főpapot szeretne volna az esztergomi érseki székre ültetni. Csáky

Albin különösen Samassa Józsefet támogatta, mert azt remélte, hogy képes lesz véget vetni az „egyoldalú klerikális túlbuzgóságnak”. Az egri érsek jelölését azonban nemcsak a pápa, hanem Ferenc József is ellenezte. A király attól tartott, hogy kinevezése esetén a magyar katolikus egyház két pártra eshet szét: a hívők egy része a pápával tartana Samassa ellen, a másik része viszont Samassát támogatná a pápával szemben (Csáky, 1967).

XIII. Leó – magától értetődő módon – inkább valamelyik ultramontán főpapot, Steiner Fülöpöt vagy Hidassy Kornélt szerette volna primásnak. Az ellentéteket csak kompromisszumos megoldással lehetett feloldani. Ahogyan a bécsi német nagykövet írta, nem maradt más lehetőség, mint „egy középszerű személyiséget primássá tenni” (Adriányi, 1974). Így került sor a simulékony emberként ismert Vaszary Kolos pannonhalmi bencés főapát kinevezésére. A legfőbb érv az volt mellette, hogy korábban nem vett részt az egyházpolitikai csatározásokban, így legalább abban biztos lehetett mindenki, hogy kinevezése nem súlyosbítja tovább a helyzetet.

1892 elején feloszlatták a képviselőházat, és új választásokat írtak ki. A szabadelvű kormányok a választások során hagyományosan számíthattak a katolikus klérus rokonszenvére, ám ekkor úgy tűnt, hogy ez a támogatás veszélybe kerülhet. Jelentős feltűnést váltott ki Schopper György rozsnyói püspök, aki pástorlevelében egyenesen egyháziüldözéssel vádolta a kormányt. Arra utasította papjait, hogy ne foglalkozzanak a képviselőjelöltek pártállásával, csak azzal: megígérik-e a nyilvánosság előtt, hogy hajlandóak az „üldözött egyház” jogait megvédeni. A püspök ehhez – nehezen félreérthető módon – azt is hozzátette: „Liberális jelöltet egy valódi keresztény ember sohasem választhat” (Salacz, 1938).

A püspöki kar ebben a kérdésben is erősen megosztottnak bizonyult. Vaszary nem akart állást foglalni a Szentszék véleménye nélkül, ez azonban nem érkezett meg időben. Végül úgy döntött, hogy Esztergomban a kormánypárti jelöltet támogatja, saját papságának többségi véleményével szemben. Óvatossága megfelelt a Szentszéknek, amely nem helyeselte Schopper „elhamarkodott ellenzéki ségét”. A Vatikán szándékaival leginkább Steiner Fülöp eljárása állt összhangban, aki nem ellenozte a kormánypárti jelölt megválasztását, de felszólította a híveket, kérjenek biztosítékot a képviselőjelöltektől, hogy elő fogják segíteni az 1868-as törvény megváltoztatását. A Szentszék állásfoglalása azonban elkésve érkezett meg Magyarországra. A püspöki kar ezért passzívan viselkedett, az alsópapság jelentős része pedig az ellenzékhez csatlakozott. A papság hangulatváltozásának hatásait jól jelzi, hogy a kormánypárti papképviselek – egyetlen kivétellel – megbuktak a választáson, és mintegy nyolcvan képviselőjelölt, a megválasztás bebiztosításának érdekében, kötelezettséget vállalt az egyházi érdekek védelmére.

Az egyházpolitikai küzdelem akkor vett komoly fordulatot, amikor 1892 novemberében Wekerle Sándor vezetésével új kormány alakult. Ez programjának részévé tette az egyházpolitikai törvények elfogadását, köztük a kötelező polgári házasság bevezetését. Az 1893 februárjában összeülő püspöki kar úgy látta, hogy a polgári házasság tovább növelné a vallási közönyösséget, alkalmat kínál az embereknek az egyházi befolyás alóli kibújásra. A püspökök ezért úgy határoztak, hogy mindent megtesznek a reformok elfogadása ellen.

A hatékony válaszlépések azonban ezután is sokáig vártak magukra. Vaszary Kolos félénk politikát folytatott, amellyel a Szent-

szék is elégedetlen volt. XIII. Leó pápa ezért 1893. szeptember 2-án – vagyis szimbolikus időpontban, a budai vár 1686-as visszafoglalásának, a „pogány uralomtól” való megszabadulásnak az évfordulóján – kiadta *Constanti Hungarorum* kezdetű brévéjét. Arra biztatta a püspököket, hogy óvják meg a vallás szabadságát, tiltakozzanak a reformok ellen, és egyéb eszközökkel, például gyakori tanácskozásokkal, az egyházi sajtó támogatásával, valamint rendszeres katolikus nagygyűlések tartásával erősítsék az egyházat (A mi Szent-séges Urunknak, XIII. Leó pápának körlevele Magyarországi püspökeihez. *Magyar Állam*, 1893. szeptember 8.).

Vaszary ennek hatására november végére újabb püspöki értekezletet hívott össze. Hidassy Kornél sajnálkozását fejezte ki, amiért a püspöki kar nem tartott lépést az eseményekkel, a hallgatást pedig a külvilág beletnyugvásnak minősítheti. Ezért ultimátumot adott társainak: ha most nem cselekednek, akkor ő tovább nem hajlandó a tanácskozásokon részt venni. A püspökök végül a határozott cselekvés mellett foglaltak állást, és közös pástorlevél kiadását rendelték el. Ebben egyértelműen, de óvatosan elítélték az egyházpolitikai reformokat. Az egyes püspökök a pástorlevélhez kísérőlevelet is mellékeltek, amelyek ismét csak megosztottságra világítanak rá. Samassa József például arra kérte papjait, hogy mérséklő szavak kíséretében hirdessék ki az üzenetet, ahogyan Vaszary is nyugalomra intett. A többiek viszont határozottabb hangot ütöttek meg, Steiner Fülöp pedig még arra is felszólította híveit, hogy a parlamentnél tiltakozzanak a törvénytervezetek ellen.

A püspökök emellett engedélyezték egy régóta tervezett esemény, az országos katolikus nagygyűlés megtartását. A katolikus arisztok-

rácia vezetői már 1892-ben javaslatot tettek egy nagygyűlés megrendezésére.¹ A Ferenc József kormányának politikája elleni demonstráción való részvétel azonban nehezen lett volna összeegyeztethető a hierarchiával szembeni uralkodói elvárásokkal, de a magyar püspökök hagyományos egyházfejdelmi szerepfelfogásával is. A püspöki kar csak 1893 novemberében járult hozzá a nagygyűlés megtartásához, az eseményt azonban igyekezett szoros ellenőrzése alatt tartani, hogy megakadályozza a túléles kritika kifejtését. A testület felkérte a szónokokot, hogy előzetesen mutassák be előadásuk szövegét, és ragaszkodott ahhoz, hogy a keresztényszocializmusról tervezett előadást „mint ezidőszerint nem opportunus” tárgyat hagyják ki a programból. A résztvevők körét is korlátozni akarták, ezért előre közölték a nagygyűlés elnökségével a megjelenésre alkalmasnak tartott „kiváló férfiak” névsorát.² Az esztergomi főegyházme-gyében például az „értelmi osztályhoz” tartozó világiak köréből választottak résztvevőket.³ A határozati javaslatok szövegét maga a hercegprímás állapította meg (Országos katolikus nagygyűlés. *Magyar Állam*, 1894. jan. 6.).

Az így előkészített eseményt 1894. január 16-án tartották meg a Pesti Vigadóban, több ezer jelenlévő előtt. A nagygyűlésen szinte valamennyi püspök részt vett, Vaszary Kolos pedig hosszú beszédben fejezte ki az egyház ünnepélyes tiltakozását a reformtörvények ellen. A szabadelvű kormány azonban sikeresen legyőzte a katolikusok politikai ellenállását, és 1894–1895 folyamán a reformjavasla-

¹ Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai 1892. dec. 17.

² EPL Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei és nyomtatványai. 1893. november 30.

³ EPL Cat. D/c 124-1894. Kisfaludy Zsigmond alesperes Vaszarynak, Somorja, 1984. január 2.

tokból törvények születtek. Az egyházpolitikai küzdelem nemcsak az ország családügyi berendezkedésére volt jelentős hatással, hanem a katolicizmus belső erőviszonyaira is. A püspököknek szembesülniük kellett megosztottságuk káros hatásaival, valamint a pápaság szellemi befolyásának növekedésével, ami arra indította őket, hogy óvatosan hozzájáruljanak az egyházon belüli modernizálódási folyamatok beindulásához. 1894 decemberében a püspöki kar értekezletén felmerült a kérdés: hogyan történjen a katolikus erők egyesítése. Hidassy Kornél katolikus körök

alakítását, gyűlések tartását, a laikusok megnyerését, valamint a világi és egyházi tényezők egyesítését javasolta. A pápa antimodernista célkitűzésével – az egyházi házasság védelmével – tehát paradox módon éppen arra sarkallta a főpapokat, hogy a liberális jogállam modern szabadságjogait próbálják meg felhasználni az egyházi érdekek védelmében.

Kulcsszavak: *Constanti Hungarorum, Csáky Albin, egyházpolitikai küzdelmek, liberalizmus, XIII. Leó, polgári házasság, Samassa József, ultramontanizmus, Vaszary Kolos*

IRODALOM

- Altermatt, Urs (1995): Katholizismus: Antimodernismus mit modernen Mitteln? In: Altermatt, Urs (Hrsg): *Moderne als Problem des Katholizismus. (Eichstätter Beiträge 28)* Verlag Friedrich Pustet, Regensburg
- Adriányi, Gabriel (1974): *Fünfundzwanzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945. (Studia Hungarica 6)* Hase&Koehler Verlag, Mainz
- Csáky, Moritz (1967): *Der Kulturkampf in Ungarn. Die*

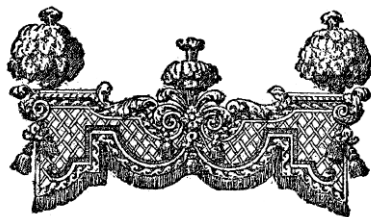
kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95.

Hermann Böhlau, Graz – Wien – Köln

Péter László (1997): Az állam és az egyház viszonya és a civil társadalom Magyarországon: történeti áttekintés. *Századvég. (Új folyam)* 4, 1, 3–31.

Salacz Gábor (1938): *A magyar kultúrharc története 1890–1985.* Pécsi Egyetemi Nyomda, Pécs

Salacz Gábor (1974): *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918.* Aurora, München

X. PIUS ÉS PROHÁSZKA ÖSSZEÜTKÖZÉSE

Mózessy Gergely

levéltáros, gyűjteményigazgató,
Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár
mózessyg@szfvar.katolikus.hu

„Sokan vést sejtve kísérték az úton, azt gondolták, hogy megsütnék a Cancellaria Vecchia előtt” – írta már-már derüsen naplójába 1913 októberében hivatalos római útjára emlékezve Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.). De nemcsak útítársai, hanem a sajtó képviselői is szenzációt szimatoltak. Fiumében a püspök inkább a peronnal ellentétes oldalon szállt le a vonatról, mert felfedezte a tömegben *Az Est* tudósítóját, s nem akart nyilatkozni a lapnak... A felfokozott érdeklődés háttérben az állt, hogy Prohászka ekkor indult először Rómába azóta, hogy 1911 nyarán három írását az illetékes szentszéki kongregáció indexre tette, azaz eltiltotta azok olvasásától a katolikus híveket. A jegyzet utolsó szavai drámai erővel jelzik, hogy több mint két évvel a történetek után is milyen lelki megpróbáltatás volt számára szemtől szemben állni ekkor a vatikáni nagyságokkal: „Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet s szeretetemet” (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.).

Prohászka természetesen nem ekkor járt először az Örök Városban. Már kispapként is ide, a Collegium Germanicum–Hungaricumba küldte tanulni Simor János esztergomi érsek. Az 1875–1882 közti évek döntő fontosságúak voltak eszmei fejlődése – és későbbi meghurcoltatása – szempontjából.

Az iskola ugyanis magas színvonalú dogmatikai oktatást adott, és a természettudományok legújabb eredményei iránti nyitottságra is nevelt. (Egyik tanára, Pietro Angelo Secchi SJ¹ csillagászként is neves.) A feltétlen pápahűséggel jellemezhető jezsuiták által vezetett tanintézetben késedelem nélkül lecsapódtak az Apostoli Szentszék szándékainak változásai. Prohászka még IX. Pius pápasága idején került Rómába, így megélhetette azt az izgatott várakozást, amit a konklávé magával hozott, és azt az elsőprő erejű változást és megújulást is, melyet az új pápa, XIII. Leó pontifikátusa jelentett. Az 1878-ban megválasztott pápát ugyanis egy újfajta nyitottság, párbeszédkészség s rugalmasság jellemezte. Számos máig ható változás alapját fektette le. Legdöntőbb megnyilatkozásai természetesen nem pápaságának első éveiben születtek, de Róma levegőjében – a Collegium falain belül pedig különösképpen is – már ekkor érezhető volt a megújulás szele, amelyet Prohászka Ottokár magába szívott. Innen eredeztethető életművében a munkáskérdésre való szüntelen reflexió vagy az a merész szentírás-használat is, amelyek eszmei alapját jelentő pápai enciklikák csak jóval később kristályosodtak ki (*Rerum Novarum* – 1891; *Providentissimus Deus* – 1893).

¹ *Societas Jesu* (SJ, S. J.) – a Jézus Társasága katolikus szerzetesrend tagja, jezsuita

Prohászkat 1881 őszén Rómában pappá szentelték. Hazatérve Magyarországra – pár hetes káplánkodás után – az esztergomi szeminárium tanára lett; majd 1890-től spirituálisként az intézet megújítója. A sajtó segítségével (*Magyar Sion, Esztergom*) a hazai katolicizmus megújításának programadóivá vált, a századfordulótól kezdve pedig az intelligenciát is megszólítani képes nagyböjti és adventi lelkigyakorlatos beszéd sorozatokkal lett országosan ismertté. Prohászkanak XIII. Leó mindig is „kedvenc pápája” maradt. Lapjaiban később igyekezett hírt adni a pápa megnyilatkozásairól, 1891-ben pedig magyar fordításban sajtó alá rendezte és kötetformában kiadta legfontosabb beszédeit és leveleit.

XIII. Leó negyedik századig állt a katolikus egyház élén. 1903 nyarán bekövetkezett halála után a velencei pátriárka, Giuseppe Sarto lett utódja, aki a X. Pius nevet vette fel. Ez önmagában is üzenet volt: szakítás XIII. Leó nyitottságával. Az utolsó, e nevet viselő pápa – IX. Pius – elsősorban 1864-ben kiadott, nyolcvan téves tant felsoroló *Syllabus*-áról volt emlékezetes. X. Pius pontifikátusának is egyik jellemzője volt, hogy az egyház megújulásának útját a hit tisztasága feletti éber őrködésben látta. A Szent Officium 1907-ben *Lamentabili sane exitu* kezdetű dekrétumával hatvanöt, összegzően modernistának nevezett tant bélyegzett meg. A pápa ugyanezen évben kiadott *Pascendi Dominici gregis* kezdetű enciklikájával a legveszélyesebb eretnekségnek nevezte a modernizmust, 1910-ben pedig *Sacrorum antistitum* kezdetű *motu proprio*-jával a papságot antimodernista eskü letételére kötelezte. Frenyó Zoltán találó megfogalmazása szerint a *Pascendi* „a valós ellenségek szorításában a modernizmust, vagyis az útkereső katolikus szellemi megújulási kísérleteket is, szinte valamennyi eretnekség össze-

foglalásának” látta (Frenyó, 1998, 192.). Az Egyház tehát visszafelé lépett egy hatalmasat: e nézetek elvetették a dogmafejlődést éppúgy, mint a bibliakritika eszközeit, s szinte csak a szó szerinti Szentírás-magyarázatnak hagytak teret.

Időközben Prohászka Ottokár püspök lett. Voltaképpen egyfajta hangulatjavító intézkedésként nevezette ki 1905 őszén a népszerűtlen Fejérváry-kormányzat a legszegényebbnek tartott székesfehérvári egyházmegye élére. Püspökké szentelését Rómában, 1905. december 21-én maga X. Pius pápa végezte. Három magyar főpapi széket töltöttek be ekkor egyszerre; a pécsi püspökséget elnyerő Zichy Gyula korábban Rómában dolgozott – e magas kegy elsősorban az ő személyének szólt, társai csak részesedtek belőle. Prohászkat 1909-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

A püspöki kar tagjává emelkedő Prohászka Ottokár látványosan kirítt a grémiumból. Idegenkedett a főpapi külsőségektől; evangéliumi szegénység jellemezte; nem becsülte sokra a főrendiházi politizálást; lényegében keresztényszocialista elveket vallott; szüntelenül az egyház modernizálásában gondolkodott; nyitottságot mutatott más felekezetűek iránt; korszerű tudományos tájékozottsága miatt pedig még a liberális lapok is elismerően szóltak róla. Azt a tőle idegenkedő püspöktársai is elismerték, hogy rendkívüli szónoki képességek birtokában van, és képes megszólítani a tömegeket – így 1927-ben bekövetkezett haláláig a püspöki kar valamennyi közös pásztorlevelét vele fogalmaztatták meg. Mégis alapvetően idegenkedtek tőle – talán csak Majláth Gusztáv Károly és Fischer-Colbrie Ágoston volt valódi társa a testületben.

A *Pascendi* enciklika előírása szerint az egyházmegyékben úgynevezett vigilancia

(„éberség”) bizottságok alakultak, amelyek hajtóvadászatot folytattak az eretnekgyanus tanok és írók ellen. A Rajner Lajos segéd-püspök által vezetett esztergomi testület két ízben – 1910 októberében és 1911 februárjában – foglalkozott Prohászka műveivel. Előbb *Az intellektualizmus túlhajtásai* címmel 1910. április 11-én akadémiai székfoglalóként tartott, ismeretelméleti kérdéseket boncolgató filozófiai előadását vizsgálták. Ebben a szerző elsősorban a kanti racionalizmus túlzásaira mutatott rá. Két szakvélemény született róla: egy azt kifejezetten elítélő Andor György (Prohászka korábbi tanítványa) és egy elnézőbb Rott Nándor (későbbi veszprémi püspök) tollából (Adriányi, 2002, 44–51.). Azt, hogy a bírálat alá vonás nemcsak teológiai szakkérdés, hanem valamiféle kicsinyes bosszú is volt egyben az extravagánsnak tekintett fehérvári püspökkel szemben, pontosan jelzi, hogy a máskor a hivatali titkot oly biztosan őrző egyháztól kiszivárgott a vizsgálat híre: a sajtó még karikatúrák szintjén is foglalkozott a kérdésrel (Mózessy, 2012, 66–68.).

A bizottság másik ülésének témája Prohászka 1910 decemberében megjelent, több üdvözlő reflexiót kiváltó karácsonyi hírlapi cikke – *Több békességet!* – volt. Az egyházi vagyonkezelés reformját sürgető, ezért roppant veszélyesnek tartott írásba azonban dogmatikai szempontból nehéz lett volna belekötni, így a bírálók az írás ökumenikus hangvételét kárhóztatták. Érdekes megemlíteni, hogy volt a bizottságnak olyan tagja is, aki a püspöknek az evangélikus Kaas Ivor báró temetésén, illetve a Petőfi család tagjainak újratemetésén mondott beszédeit is kritizálta hasonló okból (Gergely, 1994, 133–139.).

Az ügy latinra fordított aktái 1911 tavaszán kerültek ki Rómába. Az egymással is vitaközlő szakvéleményeket látva az Index Kongre-

gáció titkára, Thomas Esser domonkos szerzetes a városban élő magyar rendtársát, Szabó Szádokot kérte fel szakértői munkára, aki a két problematikusnak tekintett írás mellett egy harmadikról, az 1907-ben a Szent István Társulatnál kiadott *Modern katolicizmus* című könyvecskéről is írt öntevékeny módon egy negatív bírálatot. Prohászka ebben öntudatot akart adni a keresztény híveknek, s irányt kívánt mutatni a kor által felvetett tudományos, társadalmi és kulturális problémák egyházi szempontú végiggondolására. Felvázolta a testvériesség alapjain nyugvó egyházképét is. Mai szemmel semmi kivetnivalót nem találni a kötetben – Szabó Ferenc SJ joggal hangsúlyozta több ízben is e szöveg és a II. Vatikáni Zsinat fél évszázaddal későbbi dekrétumai közti párhuzamokat (Szabó, 2007, 122–125.).

Az Index Kongregáció 1911. május 29-i ülésén tárgyalta más kérdések mellett Prohászka ügyét. A konzultorok haboztak, de végül a három írást elmarasztalták. Az indexre tétel dekrétuma június 5-i dátummal született meg, nyilvánosságra június 11-én hozta a szentszék hivatalos lapja, az *Acta Apostolicae Sedis*.

E kongregáció működését XIV. Benedek pápa szabályozta még a 18. század derekán. Előírásait a testület Prohászkat elítélő döntése meghozatalakor nem tartotta be. Példa nélküli a *Modern katolicizmus* esztergomi előzmények nélküli tárgyalásba vétele. Nem követték azt az elvet, hogy nem egybehangzó bírálatok esetén a kedvezőbbet kell figyelembe venni; nem történt meg a püspöki rangú szerző figyelmeztetése, s nem kapott lehetőséget nézeteinek kifejtésére, pontosítására sem. Prohászka csak a nuncius által kommentár nélkül megküldött hivatalos nyomtatványból értesült a római döntésről. Okokat az – szokás szerint – nem tartalmazott.

A püspökre nehéz napok törtek. Zaklatta a szenzációra mindig éhes sajtó; fogadta az egyre kellemetlenebbé váló értetlenkedő kondoleálókat. „No hiszen van most dolga a postásnak; repül felém mindenfelől a megsajnáló s vigasztaló levél; levelek, melyek mély bepillantást engednek az általános felfogásba s a közérzésbe. [...] A leveleket mind megsemmisítettem; nem maradt hírmondónak sem belőlük” (*Naplójegyzetek* I. 1911. július). S eközben vizsgálta, naplójában összefoglalta, újrarostálta saját nézeteit, kereste, hol hibázott. Életében először – s ettől kezdve mind gyakrabban – álmatlanság gyötörte. Megtette a kötelező lépést: értesítette Rómát: aláveti magát a döntésnek, s megnevezett műveit a könyvpiacról visszavonja. Ezt nyilatkozatként megjelentette egyházmegyei körlevelében is. Fogalmazványán látszik, milyen kínkeservvel tette mindezt: legalább három ízben írta át és javította a mindössze pár sornyi szöveget (Szabó, 2007, 361.). Tapasztalni kellett újabb korlátokat is: az év őszén *Föld és Ég* című munkájának negyedik kiadása csak megcsontkítva láthatott napvilágot, a Katolikus Nagygyűlésen való szereplést pedig torokbántalmakra hivatkozva lemondta – miközben valójában erre is a kongregáció kényszerítette. Távollétében ott így is tömegek éltették (Adriányi, 2002, 78–80.).

Prohászka mellett ugyanis tüntetőleg kiállt a katolikus közvélemény. Sorra érték a kitüntetések: még ez évben székvárosának díszpolgára, a következőben a budapesti egyetem díszdoktora lett. Ünnepeyes külsőségek közepette megünnepelték harmincéves írói jubileumát. Nagy tekintélyű diplomaták és püspökök is jelezték különböző szentszéki fórumoknak: ami történt, részben fölháborító, részben igazságtalan, s hatásai Magyarországon beláthatatlanok. Volt, aki egyenesen

a Prohászkat követő hívek Rómától való elszakadásától tartott. Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök személyesen utazott Rómába, s próbált a pápával is találkozni, hogy informálhassa – sikertelenül. A döntést vissza nem vonták. E fellépések hatására azonban Thomas Esser, Szabó Szádok, illetve a hazai ellenfelek már sikertelenül próbálkoztak újabb kötetek elítélésével, és a püspök új, *Magasságok felé* című kötete kiadásának megakadályozásával. Majláth püspök pedig a szentatyá dedikált portréját hozta magával Rómából. A képen az alábbi olvasható a pápa kézírásával: „*Dilecto Filio Nostro Ottocaro Prohászka, Episcopo Alba-Regalensis, coelestium bonorum auspiciem et praeciupuae benevolentiae testem Apostolicam Benedictionem amantissime in Domino imperitus*” („Szeretett Fiunknak, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspöknek küldjük az égi javak zálogául és különös jóakaratom bizonyosságául a legnagyobb szeretettel az Úrban”). Mindez a Kúria hivatalos döntését nem változtatta meg, mégis a pápa személyes pozitív hozzáállását mutatja. A jelenet mintegy illusztrálja azt a szakirodalmi felfogást, amely szerint az alapvetően lelkipásztori beállítottságú X. Piusnak „erős emberei” – Merry del Val, Gaetano De Lai és Vives y Tuto (aki az Index Kongregációban Prohászka ügyének előterjesztője is volt) – gyakorlati egyházkormányzati kérdésekben könnyen a fejére nőttek (Adriányi, 2002, 12–28.).

A bevezetésben is említett, 1913. őszi út során Prohászka személyesen is találkozott X. Piuszal. „A pápa fogadott; én megmondtam neki, hogy fájlalom az index-esetet; de nagyon kérem, hogy tudassák az emberrel előbb, ha van kifogásuk” – jegyezte naplójába utólag a püspök (*Naplójegyzetek* I. 1913. október 15.). Miként naplója őrizte meg keserű számvetését is 1913. november 22-én: „Annyi tény, hogy

az index-história után valahogy idegenül éreztem magamat az egyházban, idegenül, mint ki nem tartozom az egyházat képviselő s inkább a formalitások tógaiban feszülő emberekhez, akik az akták és trakták közt nem törődnek sokat a világ problémáival. Ezek az emberek azt hiszik, hogy nekik csak repetálni kell, ami már meg van mondva, beleharapva mindenkibe, aki csak problémát vet is föl, s aki azt gondolja: hát hisz, ha ez a ház öreg, vén, tiszteletreméltó ház, annál több reparálásra lesz szüksége. De meg azért is éreztem magamat idegenül, mert nem lehet biztonságosan s bátorságosan dolgoznom, s azt kell hinnem, hogy félreértések hínárjába kerülök.” (*Naplójegyzetek* I. 1913. november 22.)

Prohászka munkájában valóban megfigyelhető egyfajta elbizonytalanodás és meglassúbbodás az index utáni években. Nem lépett fel olyan látványosan ügyekért, mint korábban; talán félt, hogy személye árnyékot vetne a számára is fontos kezdeményezésekre. Viszonylagos passzivitásának feloldódása a

történelmi sorsfordulókhoz köthető. A világháború és a forradalmak kihívásai, Trianon sokkja, majd egy keresztény nemzetállam kiépítésének lehetősége egyaránt cselekvésre ösztönözték. Mindehhez persze a római változások is háttérrel adtak. X. Pius kevéssel a nagy háború kirobbanása előtt elhunyt. Utódjá, XV. Benedek, bár folytatta a modernizmus elleni harcot, annak eszköztárát átalakította, 1917-ben az Index Kongregációt is megszüntette. Magának az indexnek az intézménye azonban a II. Vatikáni Zsinatot követő kúriai reformokig fennmaradt.

Valóban modernista volt-e Prohászka? E kérdésre kétségkívül Szabó Ferenc frappáns válasza a legtalálóbb: „Modern volt, de nem volt modernista” (Szabó, 2007, 122.).

Kulcsszavak: *Prohászka Ottokár, XIII. Leó, X. Pius, XV. Benedek, Index Kongregáció, modernizmus, akadémiai székefoglaló, ökumenizmus, egyházi vagyongazdálkodás, modern katolicizmus, cenzúra*

IRODALOM

- Adriányi Gábor (2002): *Prohászka és a római index*. Szent István Társulat, Budapest
- Barlay Ö. Szabolcs (szerk.) (1997): *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek* I. (1877–1919). Távtalok, Szeged–Székesfehérvár
- Frenyó Zoltán (szerk.) (1998): *Prohászka Ottokár: Élő kereszténység. Prohászka Ottokár indexre került művei*. Kairosz, Győr
- Gergely Jenő (1994): *Prohászka Ottokár: „A napbaöltözött ember”*. Gondolat, Budapest

- Mózessy Gergely (2012): Egy liberális élclap, a Borsszem Jankó Prohászka-képének változásai. In: Mózássy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár
- Prohászka Ottokár (ford., szerk.) (1891): *Szentséges atyánknak, XIII. Leó pápának beszédei és levelei*. Szent István Társulat, Budapest
- Szabó Ferenc (2007): *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Szent István Társulat, Budapest

LEMONDÁSI SZÁNDÉK, BEVÉGZETT LETÉTEL MINDSZENTY JÓZSEF BÍBOROS „ESETE” XII. PIUSSZAL ÉS VI. PÁLLAL

Balogh Margit

tudományos főmunkatárs,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
balogh.margit@btk.mta.hu

A bíborosok az egyház kormányzásában a pápa legfőbb tanácsadói és támogatói, akiket a pápa szabadon választ ki az egész földkerekségről. Esztergom érsekeit rendszeresen a kardinális kollégium tagjaivá emelték. A testület maximális létszáma 1973-ig hetven fő volt, amit még V. Sixtus pápa állapított meg 1586-ban. VI. Pál 1773-ban százhuszra emelte a pápaválasztó bíborosok számát (akik 1970 óta nyolcvanéves korukban automatikusan elveszítik részvételi jogukat a pápaválasztó konklávéban). Bíboros kinevezése a pápa kizárólagos joga, a bíborosi testület beleszólási jogát csak az a mozzanat őrzi, amikor a pápa a jelöltek megnevezése után – napjainkban is – felteszi a kérdést: *Quid vobis videtur?* (Hogyan látjátok?) Erre a bíborosok felállnak, és egyetértésük jeléül meghajlítják fejüket. A hivatalos kinevezés (*creatio*) a zárt bíborosi tanácskozáson, a konzisztóriumban megy végbe. Előfordulhat, hogy – főként politikai okokból – a pápa titokban tartja valakinek a kinevezését, ez esetben *in pectore* („bensejében, magában megőrizve”) kinevezésről beszélünk. A kinevezés ténye akkor válik nyilvánossá,

amikor azt az államtitkár levélben közli (*bi-glietto*) az érintettel. Az avatóünnepségen az új bíboros megkapja a bíboröltönyt, a jellegzetes bíborosi kalapot, a zafirgyűrűt; majd az *occlusio et aperitio oris* jelképes szertartásával (a száj bezárása és kinyitása – ami a fontos ügyekben tanúsítandó titoktartási kötelezettség és a hivatali ügyekben a hozzászólás és a szavazati jog archaikus szimbóluma) a bíborosi kollégium cselekvő tagja lesz, ezentúl részt vehet a pápai tanácsban, a konzisztóriumban és az egyetemes egyházat kormányzó római kongregációkban. Végül a pápa beosztja valamelyik kongregációba, kijelöli számára címtemplomként a tagozatának megfelelő templomok egyikét, amelyet az új bíboros ünnepélyesen elfoglal.

A bíborossá emelt esztergomi érsek sorában Mindszenty József a tizenkilencedik volt. A római ceremóniára 1946. február 18-án utazott az amerikai katonai misszió gépén, a világegyház meghívottjai közül utolsóként. A szovjet hatóságoktól így is csak azután kapta meg útlevelét, hogy felettebb kínossá vált: miközben Közép-Európából egyedül az esz-

tergomi érseket tüntette ki a pápa a bíborosi méltósággal, ő mégis időben a helyszínen.

A konzisztóriummi ceremónia egész héten át folyt. 1946. február 20-án volt a harminckét új bíboros beiktatása. Ilyen nagyszámú bíboros egyidejű kinevezése példátlan, akárcsak a nem olasz bíborosok túlsúlya: huszonnyolcan a világ többi országának szülöttei voltak. A kollégium két alkalommal bírt hasonló összetétellel: 1517-ben és 1816-ban. A szertartáson XII. Pius a vörös lepellel borított trónuson ülve helyezte a birétumokat az új bíborosok fejére, akik szenioritásuk sorrendjében sorakoztak fel. Elsőként az örmény pátriárka, Grigorij Agandzsjanjan lépett fel a trónushoz vezető öt lépcsőfokon. Mindszenty az utolsók között került sorra, hiszen fiatal érsek volt. Amikor ő következett, ahogy öléltte mindenkét, háromszor térdet hajtott a pápa előtt, megcsókolta a pápa nagylábujját, majd felemelkedett, miközben a szertartásmester levette róla a püspöki mellkeresztjét. Aztán a pápa a vállára borított egy rövid, lilásrózsaszín pelelint (ez a szín szimbolizálja, hogy a középkorban csak bűnbánati időszakban tartottak konzisztóriumot).¹ Február 21-én következett a szertartássorozat leglátványosabb része: a Szent Péter-bazilikában XII. Pius az új bíborosok fejére helyezte az ősi *galero rossót*, a bíbornoki kalapot, aminek bíborszíne a vértanúság általános jelképe. A késedelmes érkezéséről elhíresült Mindszentyt a nézők élénk tapsal köszöntötték. Előírásosan leborult a pápa előtt, aki átölelte, fejére tette a bíborosi kalapot, és ezt mondta: „A harminckettő közül te leszel az első, akinek vállalnod kell a bíbor színnel jelzett vértanúságot!” A pápa így demonstrálta azt a vélekedését, hogy a

¹ A ceremónia hangulatát bárki megidézheti az internet segítségével: <http://www.youtube.com/watch?v=ONkIccZHxs> Consistory A.D. 1946. Pope Pius XII.

kommunizmusban az egyházra mártíromság vár. S hogy ezt miért épp Mindszentynek mondta? Mert Kelet-Közép-Európában a háború befejezésekor az esztergomi érseki szék volt az egyetlen, ahová a pápának új főpapot kellett kineveznie, ennél fogva csak neki címezhetette véleményét. Az új magyar prímást lélektanilag jól ítélte meg, hiszen Mindszenty József személyében harcos főpap került a magyar katolikus egyház élére. Akár a bíborosi méltóságról is kész lett volna lemondani, ha azzal célt ért volna – mint ahogy élete során kétszer is erre az elhatározásra jutott.

1947 – az első lemondási szándék

A bíborosok elveszíthetik tisztségüket a római pápa által jóváhagyott lemondással is, de az egyetemes egyháztörténet igen ritkán jegyzett fel ilyen esetet: 1615-ben Ferdinando Gonzaga, 1642-ben Maurizio di Savoia mondott le úgy, hogy a pápa ezt elfogadta, mert mindketten dinasztikus házasságot kötöttek. A 18. században is akadt precedens, de a 20. században csak egy esetről tudunk: 1927-ben az Action Française-zel szimpatizáló jezsuita Louis Billot lemondását fogadta el XI. Pius. Olyan viszont sokszor előfordult, hogy valaki magas egyházi hivataltól lépett önként vissza, például a hazaiak közül Hám János 1849-ben az esztergomi érseki méltóságról, 1924-ben a kormány kívánságára *Raymund Netzhammer* Bukarest, vagy a közelmúltban, 1967-ben Paul-Émile Léger bíboros Montreal érsekségéről mondott le, hogy misszionárius legyen Afrikában a leprások között.

Mindszenty József esztergomi érsek látószólag minden előzmény nélkül, 1947. szeptember 27-én küldte el lemondását bíborosi méltóságáról XII. Pius pápának. Elhatározását megosztotta bizalmasával, Drahos János érseki helynökkel, aki minden erejével meg-

próbálta lebeszélni erről a lépésről, mert „a bíbor letétele bizalmatlanságot, sőt tüntetést jelent, aminek a Szentatyával szemben helye nincsen, nem lehet”.²

Mindszenty nem fogadta meg helynöke tanácsát. A pápához írt levelében drámai képet rajzolt a szlovákiai magyarság helyzetéről, és bejelentette „örhelyéről” történő lemondását, kétszer is utalva a bíbornak lelki ismeretét égető fényére. A levélből a lemondás oka is kiderül: a szlovákiai magyarok sorsáért folytatott küzdelem eredménytelensége. Mindszenty József valóban minden lehetőt és lehetetlent megtett a Csehszlovákiában élő magyarság érdekében. Már érseki beiktatása napján, 1945. október 7-én levelet írt az amerikai misszió vezetőjének az őket sújtó üldözéséről,³ majd sorra ostromolta a nagyhatalmak befolyásos politikusait, VI. György angol királytól Truman amerikai elnökön át Molotov szovjet külügyminiszterig bezárólag. „A szlovákok úgy bánnak a magyarokkal, amint a zsidókkal bántak 1944-ben” – ismételte (Janek, 2008, 153–181.). XII. Piuszhoz legalább háromszor fordult – mindhiába. Lemondó levelére is csaldóva olvasta a választ: a pápa mindent elkövet, de közvetlenül nem avatkozhat be az ügybe, és konkrét ígéret helyett csupán apostoli áldását küldte. Mindszenty lemondását egy barokkos körmondattal elutasította a pápa: továbbra is bízik benne, és reméli, ahelyett, hogy a gondok lenyomnák, a rábízott „hívek javára tovább is éberem akarsz örködni, mindenkinek példát mutatva az erőre, a türelemre és az evangéliumi szeretetre”. Az üzenetet Mindszenty megértette, és vitte tovább szolgálatát.

² Prímási Levéltár, Esztergom Processus V–700/14. 95–96.

³ National Archives and Records Administration Record Group 84, Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Bp. Mission 1945, Box 65. 840.0–840.7.

1974 – újabb lemondási szándék és a letétel

Tizenöt évnyi önként választott menedék után, 1971. szeptember 28-án Mindszenty József bíboros prímás, esztergomi érsek elhagyta az Egyesült Államok budapesti nagykövetségét. A távozását előkészítő tárgyalások kulcstémái közül kiemelkedik az emlékiratok kiadása; enélkül Mindszenty nem volt hajlandó elhagyni a követséget. A kéziratot lezárt diplomatacsomagban szállították át a bécsi amerikai követségre. A szabad világban Mindszenty rendületlenül folytatta az írást. A publikálásra szánt változatot 1973 nyarán juttatta el VI. Pálhoz, aki *expressis verbis* ugyan nem tiltotta meg, de a maga udvarias módján ellenezte a publikálást. Mindszenty vitatkozott, szerinte a magyarországi kommunisták az egyház helyzetét már amúgy sem rontanák tovább, és épp emlékiratainak publikálási lehetőségével biztatták a követség elhagyására.

Eltökéltsege hozzájárult az érseki székről történő elmozdításához. Rómában eleinte bíztak ugyan abban, hogy a bíboros lebeszélhető lesz műve kiadásáról. Dacolása viszont arra készítette a pápát, hogy továbbmenjen, és 1973. november 1-jén kelt, saját kezűleg írt levelében arra kérte az agg főpapot, hogy mondjon le az esztergomi érseki székről. A szigorukról híres pápák, mint XI. Pius vagy XII. Pius, nem próbálkoztak volna egyetlen ellenkező főpapot sem kérlelni, hanem hatalmi szóval elhallgattatták volna, de VI. Pál türelmesen próbálta Mindszentyt újabb levélben meggyőzni – sikertelenül. Végül VI. Pálnak sem maradt más választása, mint a tekintély erejével fellépni, és 1973. december 18-án – egyelőre még csak szigorúan magánlevélben – arról értesítette Mindszentyt, hogy megüresedettnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket. Másnap Agostino Casaroli

szentszéki diplomata személyesen tolmácsolt egy pápai „igen” a római magyar nagykövetségnek, aki persze egyből azt firtatta: mit jelent pontosan ez az „igen”, jelenti-e a döntés hatályba lépését. A válasz tapintatról árulkodik: a közlegő ünnepeket nem akarják megzavarni, ezért a pápa csak fokozatosan ismerteti Mindszentyvel a határozatot, ami annak nyilvánosságra hozatalakor lép majd hatályba.

1974. január 6-án a bíboros válaszlevélben tagadta meg, hogy a „zsarolással” kikényszerített pápai döntést elfogadja. Szavait nyilván mérlegelte, de az állítása önmagában sértő: egy pápa hagyja magát zsarolni! Ezt a 20. században egyetlen katolikus püspök sem merne állítani, nemhogy Rómába megírni. Válasza végén Mindszenty felháborodásában kiáltásba helyezte lemondását a bíborosi méltóságról – életében immár másodsor. Am ahogy 1947-ben, úgy ezúttal sem érte el vele célját, ráadásul ezúttal ellehetetlenítette volna további lelkipásztori útjait.

VI. Pál pápa ezután már nem kérte a bíboros hozzájárulását, hanem magára vállalta a székiüresedésről hozott végérvényes döntését. A közzététel előtt azonban még egyszer azt kérte Mindszentytől, a legnagyobb tisztelettel, hogy „vesd bizalmad az Apostoli Szentszékebe”. Az újabb elutasító választ Mindszenty négyszer is megfogalmazta, de egyszer sem küldte el. Mintha még mindig bízott volna abban, hogy múltja, élete, áldozata tükrében módosulhat a pápai döntés, hiszen a székiüresedés dátuma egyelőre homályban maradt. Január 30-án a pápa egy újabb, világnyelveken is publikált levélben búcsúzott el Mindszenty Józseftől, az érsektől. A jövőt illetően csak annyit közölt, hogy közeleg döntésének közzététele, de a napot még ekkor sem nevezte meg. A levelet kézbesítő Opilio Rossi bécsi nuncius azonban már tudta a dátumot. 1974.

február 5-én valóban nyilvánosságra hozták, hogy a pápa megüresedettnek nyilvánította Esztergom Apostoli Székét, felmentve ezáltal Mindszenty bíborost az esztergomi érsekség kormányzata és a Magyarország prímása cím viselése alól. Minden bizonnyal a hivatalvesztés keserűségét kívánta enyhíteni a pápa, amikor nem érseket, hanem apostoli kormányzót nevezett ki az esztergomi főegyházmegye élére. Mindszenty „akadályoztatása” miatt 1950 óta ilyen minőségben kormányozták Esztergomot. Ami újdonság volt: Lékai László *sedes vacante*, azaz *székiüresedésre* hivatkozva kapta meg joghatóságát, és nem *sedes plena* (azaz az érsek távol van székétől, de egyházzogilag betölti azt, vagyis nincs üresedés).

A püspökszentelés által adott karakter eltörölhetetlen. A pápa egyetemes joghatósággal rendelkezik, ezért ő fogadja el a püspökök lemondását, helyezi át őket más egyházmegyébe vagy fosztja meg hivataluktól. Ez utóbbi normális esetben peres eljárással történik, de a pápa egy püspököt *indoklás nélkül is* felmenthet (Erdő, 1992). Mégis, sokan máig vitatják a pápai döntést, mivel nem úgynevezett *ex cathedra*, azaz nem csalatkozhatatlannak minősülő elhatározásról van szó, ezért a tridenti zsinatra visszanyúlva állítják, hogy csak különösen súlyos hiányosságok igazolhatják a hivatal elvételt, ilyenek viszont nem voltak. Valóban, a pápa lépése példátlanul ugyan nem mondható, de meglehetősen ritkán fordult elő. Kivált politikai háttérű döntéseknél volt rá példa, így Napóleon alatt 1803-ban, amikor VII. Pius pápa harminchét francia püspököt távolított el. Esztergomi érsekkel azonban soha nem történt ilyesmi. Amikor VI. Pál pápa hosszas mérlegelés után döntött, és feláldozta Mindszentyt, azt üzenete ezzel a világnak, hogy Róma számára nem politikai előnyök vagy népszerűség szerzése

a cél, hanem csakis Magyarország katolikusainak gyámoltása, a magyar egyház „működőképességének” fenntartása. Am tagadhatatlan, hogy Mindszenty letételében *pasztorális indokoknak álcázott politikai megfontolásokról* is szó volt. Megoszlanak a vélemények, hogy Mindszenty engedtelenséget tanúsított-e a pápával szemben. Az engedtelenség- és engedelmessépgártiak egyaránt komoly érveket sorakoztatnak fel: Mindszenty a pápai intelem ellenére is ragaszkodott emlékiratai kiadásához, adott ki politikai tartalmú nyilatkozatokat, és a pápa kifejezett kérésére sem mondott le – ezekkel szemben minden püs-

pöknek joga, sőt kötelessége a pápa elé terjeszteni saját véleményét. Mindszenty hivatkozási alapja mindannyiszor egy magasabbrendűnek tartott szempont volt: az istentelen ateizmus ellen harcol, ezért félreállása a kommunista rezsim győzelmével érne fel. Am mivel döntési joga csak a pápának van, a konkrét helyzetben hiábavaló volt a vita: VI. Pál határozata nyomán új korszak kezdődött a magyar egyház életében.

Kulcsszavak: *bíborosi kollégium, konzisztórium, esztergomi érsek, csehszlovákiai magyarság, emlékiratok, székiüresedés, sede plena*

IRODALOM

- Adriányi, Gabriel (2003): *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty. (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas 3.)* Verlag Tibor Schäfer, Herne
- Balogh Margit (2002): *Mindszenty József*. Elektra, Bp.
- Erdő Péter (1992): *Egyházjog*. Szent István Társulat, Bp.
- Friedberg, Emil ([1909] 1965): *Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts*. [Tauchnitz, Leipzig] Unveränderter Nachdruck: Minerva, Frankfurt am Main
- Janek István (2008): Mindszenty József tevékenysége a felvidéki magyarok megmentéséért 1945–1947 között. *Századok*. 142, 153–181.

- Mindszenty József (1989): *Emlékintaim*. Szent István Társulat, Budapest
- Somorjai Ádám (2008): *Ami az emlékiratokból kimaradt. VI. Pál és Mindszenty József*. Bencés, Pannonhalma
- Somorjai Ádám – Zinner Tibor (2008): *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Magyar Közlöny, Budapest
- Wernz, P. Francisco Xav. – Vidal, P. Petri (1943): *Jus canonicum, 2. De personis*. Universitatis Gregoriana, Rome
- URL: Konzisztórium-i ceremónia, 1946: <http://www.youtube.com/watch?v=O-NkIccZHxs> Consistory A.D. 1946. Pope Pius XII

Tanulmány

A MINŐSÉG MEGHATÁROZÁSÁNAK PROBLÉMÁJÁHOZ A BÖLCSÉSZET-TUDOMÁNYI ALAPKUTATÁSOKBAN*

Tüskés Gábor

az irodalomtudomány doktora, egyetemi tanár, osztályvezető,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet,
Eszterházy Károly Főiskola
xviii@iti.mta.hu

A tudományos kutatások minősége az egyik állandóan visszatérő alapkérdés az utóbbi évtizedek szakmai vitáiban. A megközelítések többsége a minőség értékelésének oldaláról indul ki, s azt vizsgálja, milyen módszerekkel lehet *utólag* meghatározni egy adott tudományos teljesítmény színvonalát. E meghatározási törekvések egyik formája az értékelő tudománymetria, amely a természettudományok után megjelent a bölcsészet- és a társadalomtudományokban is. Ez a térhódítás azonban – néhány kivételtől eltekintve – elmélyültebb elméleti reflexió nélkül, a különböző diszciplínákban speciálisan érvényes minőségi kritériumok bármiféle *előzetes* figyelembevétel nélkül megy végbe. Az MTA vezetése egy ideje felismerte az intézeteiben folyó kutatások minőségének különböző okokból fakadó veszélyeztetettségét. Megfogalmazódott a

minőségi megújulás igénye, melynek egyik fő tartalmi eleme a világos kritériumok alapján támogatott kiválóság (Pálinkás et al., 2011).

A minőség fogalma megtalálható a 2012. január 1-jével létrehozott új akadémiai kutatóközpontok, így a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Szervezeti és Működési Szabályzatában is. Eszerint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont egyik centralizált feladata „minőségbiztosítási rendszer működtetése” (I.15.1), a vezetők ellenőrzési tevékenységének egyik formája „a minőségbiztosítási rendszer eljárásainak alkalmazása” (I.19.3). A főigazgató feladat- és hatásköre (II.1.2), illetőleg felelőssége (II.1.4) „minőségellenőrzési rendszer kialakítása és működtetése”. A kettős szóhasználat – „biztosítás”, illetőleg „ellenőrzés” – jelzi a szabályzat készítőinek bizonytalanságát, mivel az előbbi fogalom a kutatást megelőző, az utóbbi az azt követő tevékenységre utal. A továbbiakban arra tesztek kísérletet, hogy a vonatkozó szakirodalom, valamint

* Megköszönöm Braun Tibornak a tanulmány kéziratához fűzött megjegyzéseit és a tudománymetriai szakirodalom áttekintésében nyújtott segítségét.

saját hazai és nemzetközi kutatói, bírálói tapasztalatom alapján megfogalmazzak néhány kérdést a bölcsészettudományi alap kutatások minőségének problémájáról, s megfigyeléseimet és javaslataimat felkínáljam a lehetséges viták kiindulópontjaként.

Helyzetfelmérés, definíciók

Aláhúzza a téma időszerűségét, hogy jelenleg nem megoldott a bölcsészettudományok helyzetének és az e területeken dolgozó kutatók egyéni teljesítményének átlátható értékelése az akadémiai kutatóintézetekben. A minőségi kritériumok létrehozásának, a kívánatos színvonal rögzítésének és az értékelésnek, valamint a hosszú távú fejlesztések elindításának egyaránt alapfeltétele az egyes szakterületek, azon belül az intézetek mint főhivatású kutatóhálózat konkrét alapfeladatainak pontos meghatározása. Az egyetemi képzés szerkezetének és minőségének átalakításával jelentősen megnőtt a kutatói pályára történő felkészülés időszaka. Hiányzik a határozatlan idejű kutatói kinevezések pontosan körülírt feltételrendszere (Palló, 2012), s nincs világos minőség- és teljesítményalapú előmeneteli rendszer. Az egyértelműen gyenge és az egyértelműen kimagasló minőségű kutatások és kutatók között gyakran viszonylag széles „közepes” mezőny helyezkedik el, melynek elmozdítása a minőség irányába az egyik legnehezebb feladat. A publikációs kényszer szorításában született, gyakran ellenőrizetlen közlemények szakmai minősége többnyire erősen korlátozott. A tudományos utánpótlás minőségét veszélyezteti, hogy akadémiai intézetekben is készülhetnek olyan PhD-értékelések, amelyek nem kis részben a szakirodalom adatainak egyszerű újrendezésén alapulnak. A kutatói szabadságnak és felelősségnek egymástól jelentősen eltérő meghatározá-

sai és értelmezései vannak forgalomban, amelyek ugyancsak nagymértékben befolyásolják a kutatások minőségét. Van olyan vélemény, mely szerint „[n]em [...] működik a korlátlan akadémiai szabadság, és ennek megvannak a színvonalra gyakorolt következményei.” (Palló, 2012, 332.) Ismeretes, hogy a kutatás minősége függ a kutatók önértékelésétől, mentális adottságaitól, ismeretelméleti pozíciójától, a megszerzett ismeretanyagtól, készségektől és képességektől, mivel ezek befolyásolják a kutatási horizontot, a problémaérzékelés súlypontjait, esetleges előítéletek és prekoncepciók kialakulását, működését.

A tudományos kutatás, azon belül az alap kutatási tevékenység minőségének megítélése mind a természettudományokban, mind a bölcsész- és a társadalomtudományokban rendkívül nehéz, összetett feladat, amely számos fogalmi és módszertani problémát vet fel (Braun – Bujdosó, 1984, 39., 95–133.). Ezek közül az egyik legfontosabb a „minőség” fogalmának a meghatározása (Lack – Marckschies, 2008). Valószínűleg egészen másként határozná meg például a minőséget egy kapcsolatai révén intézetbe jutott, és közepes vagy alacsony teljesítménye ellenére ottragadt „megélhetési kutató”, mint ugyanott dolgozó, nemzetközileg elismert kollégája. Más területek számára is iránymutató lehet például az MTA Textológiai Bizottságának működése, amely évek óta fontos minőségbiztosító szerepet játszik a nemzeti klasszikusok műveinek kritikai szövegkiadásában.

A tudományos teljesítmény értékelése felől nézve a minőséget rendszerint két különböző módon szokták definiálni. A hagyományos tudománytörténész abszolút kritériumokat használ, és azt állítja, hogy azok a munkák, amelyek tudományos igazságokat, törvényeket tartalmaznak, és képessé tesznek

a jelenségek jobb megértésére, magas színvonalúak. A munkák minőségét nem befolyásolják a pillanatnyi divatok, sem pedig az, hogy átmenetileg elfeledkeztek róluk. E meghatározás értelmében a minőséget csupán történelmi távlatból lehet megítélni. Ezzel szemben a szociológiai definíció alapja az a filozófiai felfogás, mely szerint nincs abszolút igazság, az igazság társadalmilag meghatározott, s nincs olyan tudományos eredmény, amely kielégíti az abszolút kritériumokat. A magas minőségű tudományos munka e meghatározás szerint az, amit az adott időszakban a hasonló kérdésekkel foglalkozó kutatók hasznosnak tartanak (Braun – Bujdosó, 1984, 84.). Hangsúlyozni kell, hogy mindkét meghatározás az utólagos értékelés felől közelíti a minőség problémájához. A kérdés az, lehetséges-e a minőséget előzetesen, a minimális kritériumok megadásával, empirikusan definiálni vagy legalább körülírni.

A természettudományi alap kutatások értékelésében különbséget szoktak tenni a publikációk „minősége”, „fontossága” és „hatása” között, de ez a különbségtétel és a belőle levont következtetések a bölcsészettudományi alap kutatásokra is érvényesek. Míg a „minőség” fogalma magára a kutatásra utal, a „fontosság” és a „hatás” az adott kutatás és az egyéb kutatási területek kapcsolataira vonatkozik. A „minőség” a közleményekben ismertett kutatás tulajdonságainak összessége, mások megítélése szerint. A „fontosság” a környező kutatási tevékenységre gyakorolt *lehetséges* befolyásra utal ideális kommunikációs feltételek között. A „hatás” a környező kutatási tevékenységre gyakorolt *tényleges* befolyás adott időpontban. Mindhárom tényező csupán viszonylagos értékű, az időben változik, és csak közvetve ragadható meg, s egyaránt függ az érintett tudományterület

kutatási tevékenységének szintjétől és az értékelést végzők gondolati, társadalmi „lokációjától” (Braun – Bujdosó, 1984, 103–105., 110.). Egy közlemény, egy kutatás minősége nem azonosítható minden további nélkül az adott közlemény vagy kutatás hozzájárulásával a tudomány fejlődéséhez. Az idézettség nem a minőség, hanem a közlemény hatásának, relatív minőségének részmutatója, amit sok, tudományon belüli és kívüli tényező befolyásol.

Mindebből levonható a következtetés, hogy az alap kutatások minőségének meghatározása egyaránt függ az alap kutatás definíciójától és a tudományos minőség természetére vonatkozó tudományfilozófiai, tudománytörténeti és tudomány-szociológiai megfontolásoktól. Az a kijelentés, mely szerint az alap kutatás fő célja a tudományos tudásanyag növelése, nagyon tág definíciót jelöl ki, s diszciplinánként egymástól jelentősen eltérő, időben változó meghatározások lehetségesek. Terjed a felismerés, mely szerint „az alap kutatás abszolút mennyiségi mérése nem lehetséges”, csupán összehasonlításokat lehet tenni különböző kutatócsoportok teljesítményei között. A kutatási élményt minden tudományterületen nagyfokú ellentmondásosság jellemzi, és nagyon nehéz megállapítani, melyik kutatási eredmény válik majd jelentőssé (Braun – Bujdosó, 1984, 98., 180.). A bölcsészettudományokban bizonyos elvek és módszerek lényegüket tekintve hosszú idő óta változatlanok, ezért itt nagyobb biztonsággal lehet megnevezni a minőségi alap kutatás kritériumait, mint a gyorsan változó természettudományokban.

A minőség kérdésének tágabb összefüggésébe tartozik, hogy a kutatások fokozódó specializálódása és az alap kutatás fogalmának bizonytalanná válása jelentősen megnehezíti az új felismerések közölhetőségét, és akadá-

lyozza annak megértését, hogy vannak fontos eredmények, amelyek nem popularizálhatók. Rendkívül összetetté vált a tudományos eredmények ellenőrizhetősége, s a láthatósági tényezők, az alapkutatói szakasz várható eredményeire vonatkozó felelőtlen ígérek és a blöff gyakran elsőbbséget kapnak a kompetenciátényezőkkel, a valós tartalommal és a minőséggel szemben mind a pályázati rendszerekben, mind az eredmények közzétételében és értékelésében (Frühwald, 2008). A súlyozatlan információ és a súlyozott tudás közötti különbségek összemosása nyomán a bölcsész- és a társadalomtudományokban nehezen elkülöníthetővé válik tudás és vélekedés, s felismerhetetlen lesz a minőségi tudás fölénye a vélekedéssel szemben.

A mérhetőség problémái

A mennyiségi mutatók alkalmazását a tudományos teljesítmény mérésében nagymértékben ösztönözte a kutatók és a publikációk számának az utóbbi évtizedekben világszerte bekövetkezett exponenciális növekedése. Miközben a tudományos folyóiratok száma kb. húszévenként megkétszereződik, s becslések szerint évente mintegy hétezer új folyóirat jelenik meg világszerte, a tudományos publikációk olvasottsága folyamatosan csökken, s a szakkönyv- és szakfolyóirat-szükségletek 80%-át a meglévő állomány 20%-a fedezi. Az értékelő tudománymetria önálló kutatási területté válásával, konszolidálódásával és intézményesülésével egy időben megfogalmazódott és egyre nagyobb teret nyert a vélemény, mely szerint „előnyösebb minőségi elemzés helyett mennyiségit végezni.” (Braun – Bujdosó, 1984, 136.) Egvetértés látszik kialakulni abban, hogy a publikált munkák tudományos jelentőségének egyik fontos mutatója az idézettség, az azonban „[c]supán mítosz, hogy

egyedül az idézettséggel mérni lehetne az egyes publikációk minőségét.” (Glänzel, 2009, 960.) A különböző minőségi paraméterek általában „egymással igen jó korrelációban ugyanazt az eredményt adják, míg a mennyiség és minőség között nem olyan egyértelmű a korreláció.” (Braun et al., 1981, 24.) A tudománymetria meghatározása szerint – mely csupán egy a lehetséges definíciók közül – a tudományos kutatás lényegét tekintve információs folyamat, melynek elsődleges célja új információk létrehozása és kommunikálása. Nem elhanyagolható a kérdés, hogy ma, amikor folyamatban van az átmenet az információs társadalomból a tudásalapú társadalomba, mennyire állja meg a helyét ez a definíció.

A bölcsészettudományok teljesítményének kvalitatív értékeléséhez jelenleg hiányoznak a megbízható adatbázisok és a megfelelő mutatószámok. Látva a *Science Citation Index*, a *Web of Science* és más adatforrások elégtelenségét, szelektivitását és leszűkítő természetét ezen a területen, 2002-ben Belgiumban terv született a „humanities” európai hivatkozási indexének kidolgozására (ESF, 2002), majd 2010-ben nemzetközi összefogással újabb terv készült a társadalom- és a bölcsészettudományok európai tudománymetriai adatbázisának létrehozására (Martin et al., 2010). Ezek a projektek jelenleg a megvalósítás szakaszában vannak. Ezzel egy időben megkezdődött a társadalom- és a bölcsészettudományok publikációs gyakorlatára jellemző sajátosságok feltérképezése és leírása (Nederhof, 2006). A javasolt új módszerek kifinomultabbak a korábbiaknál, de ezeknek is megvannak a maguk korlátai, s alkalmazásuk fokozott körültekintést, jelentős anyagi, személyi ráfordítást és biztos intézményi háttérrel igényel. A tudománymetria eddig viszonylag

keveset tudott kezdeni a folyóiratokon kívüli publikációs tevékenység számbavételével, ami a társadalom- és a bölcsészettudományokban továbbra is igen jelentős részt tesz ki.

A tudományos teljesítmény minőségének mérhetőségéről sajátos módon ma jóval többször esik, mint magáról a minőségről. Többen osztják a véleményt, mely szerint a bölcsészettudományok minősége nehezen vagy alig mérhető. A kérdés jelentőségét növeli, hogy a bölcsészettudományok világszerte legitimációs válsággal küzdenek, melyben nem kis szerepet játszik az, hogy nem tudnak felmutatni egyértelmű módszereket kutatási eredményeik méréséhez (Beiner, 2009). E vád mögött kimondatlanul ott húzódik a meggyőződés, mely szerint a mérhetőség objektívítást ígér, és ezzel garantálja a minőség ellenőrizhetőségét. A bölcsészettudományok eredményei bizonytalan benyomást tesznek a kívülállóra azért is, mert képviselőik véget nem érő vitákat folytatnak arról, mi az érvényes és fontos tudás ezeken a területeken egy adott időpontban.

Az adott időpontban tudni érdemes, fontos és társadalmilag hasznos tudás azonban nem határozható meg pontosan a természettudományokban sem; a minőség meghatározásának folyamata ebben az értelemben lezárhatatlan. Roland A. Fischer, az Alexander von Humboldt Alapítvány pályázati bíráló bizottságának kémikus tagja 2006-ban úgy nyilatkozott: a tudományos teljesítmény és eredetiség a természettudományokban sem szorítható a komplexitást redukáló, merev szempontok szerint standardizált mutatószámok keretei közé; a relevánsnak tartott kritériumok nézőponttól függően különböző súlyúak lehetnek. Az egyéni szakértői bírálatok szubjektív elemei nem az értékelési rendszer elkerülhetetlen hiányosságai, hanem a feladat

összetettségéből adódnak (Fischer, 2006). Van álláspont, amely szerint az értékelő tudománymetria rendszereinek előnyben részesítése az egyéni szakértői bírálatokkal szemben lényegében a nemzetközi folyóiratok szakértőire történő felelősségáthárítás egyik formája, s ezek a rendszerek nagymértékben kiszolgáltatottak a tévedésnek, a csalásnak és a hatalomkoncentrációnak (Frühwald, 2008).

A minőség meghatározásában és értékelésében gyakran figyelmen kívül hagyott, ám fontos tényező az idő. A többnyire új tudást eredményező, a minőségnek nélkülözhetetlen részét alkotó eredetiség felismerése és elfogadása rendszerint időbe telik a természettudományokban is, míg a bölcsészettudományokban az idő a minőség egyik legbiztosabb mutatója. Minden tudományág ismeri a jelenséget, hogy a tudománymetriai elemzések alapján adott időpontban hatástalannak, ezért értéktelennek és feleslegesnek minősülő publikációról idővel bebizonyosodhat a jelentősége. A bölcsészettudományokban azonban rendkívül összetett a tudományos termelékenység és a minőség viszonya. A minőségi publikációk túlnyomó többségének egészen más az avulási ideje, másként működik a tudományos kommunikáció és a minőségi szelekció folyamata, s mást jelent az ún. releváns eredményeket tartalmazó közlemények fogalma, mint a természettudományokban. Mindezen sajátosságok kvalitatív elemzése csak a közelmúltban kezdődött meg (Engels et al., 2012).

Nem minden kutatási eredmény számszerűsíthető. A különféle számszerű mutatók, melyek messzemenően kiszolgáltatottak a szakszerűtlen igénybevételnek, s mindegyiknek megvannak a sajátos problémái, csak jelentős megszorításokkal alkalmazhatók a tudományos minőség, a kutatási eredmények

színvonalának megítélésére (Marton – Pap, 2010; Braun, 2012). Általánosan elfogadott vélemény, hogy a publikációs és más mutatószámok csupán nagyobb kutatóközösségek összehasonlítására alkalmasak, pontosan meghatározott keretek között, s valódi jelentőségük diszciplínaként erősen különbözik. Nem tűnik megalapozatlannak az állítás, mely szerint „az idézettség nem alkalmas finom minőségi különbségtételre.” (Braun – Bujdosó, 1984, 92.) A kérdésről lefolytatott viták tanulsága szerint a mégoly kifinomultnak tűnő mutatószámok és relatív mutatószámok könnyen félreértelmezhetők, manipulálhatók, s lényegében használhatatlanok vagy legfeljebb igen korlátozott mértékben alkalmasak az egyéni kutatói teljesítmény minőségének megítélésére (Vinkler, 2009).

Bizonyos kvantitatív eljárások mechanikus használata az egyének értékelésében aránytalanul nagy nehézségek forrásává válhat, s a számszerűsítésre irányuló törekvések bizarr, sőt abszurd jelenségekhez vezethetnek. Ezek közé tartozik például a hamis és a tiszteletbeli szerzőség, a célzott és a rejtett önidézés, a „haver”-típusú idézési rendszer, a társ-szerzős munkák hivatkozásaiban a saját részesedés figyelmen kívül hagyása (Papp, 2011), valamint a szerkesztett kötetekben megjelent közleményekre való hivatkozások beszámítása a szerkesztő hivatkozási jegyzékében. Wolfgang Frühwald, a Deutsche Forschungsgemeinschaft, majd az Alexander von Humboldt Alapítvány volt elnöke néhány éve beszámolt arról, mennyire meglepődött, amikor tudomására jutott magas impaktfaktorral rendelkező, tekintélyes kutatók csalási ügye, s hogy ettől kezdve szkeptikus lett ezzel a mutatóval kapcsolatban (Frühwald, 2008). A fenntartások és visszaélések ellenére „a »publikálj vagy pusztulj« elv legszélesebb körű

alkalmazása éppen az egyedi kutatóra következett be [...], így az értékelő bibliometria legmegtámadhatóbb felhasználásai egyben a leggyakoribbak is.” (Braun – Bujdosó, 1984, 137., 144.)

Napjainkban Magyarországon is terjed, és az MTMT – hibás adatok sokaságával és félreérthető fogalmakkal terhelt – adatbázisban tudományterülettől függetlenül megjelent a Hirsch-index, ami a legújabb kísérlet folyóiratok és a kutatók egyéni tudományos teljesítményének mérésére egyetlen szám segítségével. A publikációk száma és az idézettségi mutató kombinációján nyugvó, egyszerű számításon alapuló index, melynek alapfogolata már Derek J. de Solla Price klasszikus művében megtalálható, amerikai fizikus létrehozója szerint kompromisszumot alkot a publikációk mennyisége és minősége között. Valójában azonban – mint azt nem sokkal 2005-ös informális megjelenését követően többen kimutatták – ez az index nem más, mint egy „vak mutatószám”, amely egyesíti magában a korábbi mérőmódszerek összes bizonytalanságát és gyengeségét, s még jelentős megszorításokkal sem alkalmas egy kutató értékének megragadására (Kaube, 2006). Teljesen alkalmatlan például annak érzékeltetésére, hogy egy kutató által kidolgozott módszereket milyen mértékben és milyen eredménnyel alkalmaznak vagy fejlesztnek tovább a közvetlen vagy a tágabb kutatói környezetben. Ráadásul nagy statisztikai pontatlansággal dolgozik, kiszolgáltatottá teszi a védtelen kutatót, s végtelenül leegyszerűsít. Megjelenését követően nem sokkal megkezdődött az index manipulációja, találó gúnyneve is született (*hamster-index*), mindennek ellenére döntést segítő tényezőként hamarosan felfedezték a kutatási támogatások elosztói, a tudománypolitikusok és

a politikusok is. Elgondolkodtató a megállapítás, mely szerint az index létrehozása és alkalmazása az intellektuális elszegényedés jele; a kutatóknak tapasztalatból kellene ismerniük a sokoldalú kutatói személyiség és teljesítmény egyetlen számra történő redukálásának lehetetlenségét és az ezzel járó veszélyeket (Schollwöck, 2006).

A bölcsészettudományok felől nézve a jelenséget érdemes tekintetbe venni azt is, hogy e tudományok közlési és értékelő rendszerei alapvetően eltérnek a természettudományokéitól, s diszciplínaként is jelentős különbségek találhatók. Rendszereik egészen más módon működnek, mások az idézési motivációk és tendenciák, mások az idézetek funkciói és minősége, ezért a természettudományok kvantitatív értékelő módszerei csak igen korlátozott mértékben vagy egyáltalán nem alkalmazhatók rájuk. Az idézetelemzés módszere közel sem olyan kidolgozott itt, mint a természettudományokban, s alig van ezzel kapcsolatos publikáció. Az idézet-kontextusok minőségi elemzése – mely feltételezi az adott tudományág működésének beható ismeretét, és rendkívül munkaigényes vállalkozás – azt mutatja, hogy több különböző osztályozási séma is elképzelhető akár egyetlen mű idézeteinek vizsgálatában, s eltérő lehet az idézetfunkciók meghatározása is. A Hirsch-index minden megkülönböztetés nélküli alkalmazása a bölcsészettudományokban nincs tekintettel az elemi követelményre, mely szerint „ha egy vizsgálat több tudományág kutatóira terjed ki, akkor az idézési adatokat minden egyes területre külön statisztikailag standardizálni kell, és az így kapott eredményeket kell felhasználni a végső elemzésben.” (Braun – Bujdosó, 1984, 87.) Ehhez járul, hogy az idézettség egyáltalán nem méri a szellemi teljesítményt, a minősé-

get és a tudományos kutatás gyakorlati jelentőségét, s megbízhatósága jelentősen eltér a természettudományi diszciplínákban is.

Mindebből levonható a következtetés, hogy a tudományos munka értékelése a bölcsészettudományokban nem előzheti meg a minőség kritériumainak meghatározását. Ezeket a kritériumokat a különböző tudományágak sajátosságainak megfelelően kell kialakítani és alkalmazni. A tudományos tevékenység hatékonysága és minősége számos szempontból értékelhető. A különböző típusú elemzések és értékelési módszerek csak együtt, egymást kiegészítve tölthetik be a kutatás minőségét értékelő szerepüket. Fontos a különböző kritériumok összekapcsolása és valós súlyuknak megfelelő alkalmazása. Biztos ítélet egy tudományos teljesítmény minőségéről csak pontos kritériumok és igazolható kritika segítségével alkotható. A megalapozott kritika feltétele az eredetiben való olvasás, illetőleg a bizalom olyan szakemberek véleményében, akik közvetlen tapasztalat alapján ismerik az adott teljesítményt. A különböző kutatási egységek – köztük az egyetemek – újabban Európában is terjedő kvantitatív alapú rangsorolásai gyakran torz képet adnak a valós teljesítményről, s nem felelnek meg az empirikus kutatás és a tudományos dokumentáció alapkövetelményeinek. Nem tekinthető véletlennek, hogy a német egyetemek egy része, számos egyetemi kar és tudományos társaság több száz professzorral együtt a közelmúltban bojkottra szólított fel e törekvésekkel szemben.

A minőség és a tudományos kiválóság kritériumai a bölcsészettudományokban

Az ismert megállapítás, mely szerint a szabad, önmaga által meghatározott gondolkodás az alapja mindenfajta tudománynak, a bölcsé-

szettudományokra is vonatkozik. Wilhelm von Humboldt megjegyzése, mely szerint a tudományos kutatás alapfeltétele a „magány és szabadság”, ezekre a tudományokra talán még fokozottabban érvényes, mint a jelentős eredmények egyre nagyobb részét szigorú szabályok szerint működő kutatócsoportokban elérő természettudományokra. A minőségi tudomány további, diszciplínától független alapfeltétele a ma oly gyakran hiányzó nyugalom, a nyugodt munkakörülmények. A felsorolt feltételek hiánya ugyanúgy negatívan hathat a tudományos munka minőségére, mint adott esetben a túl korán elnyert és a kutatónak viszonylagos nyugalmat biztosító állandó státusz.

Francis Bacon, a XVII. századi tudománytörténet meghatározó alakja fogalmazta meg először a modern tudományosság azon alapelvét, amely szerint egy kérdés módszeres feldolgozása feltételezi a téma korábbi tárgyalásainak történeti-kritikai számbavételét, felülvizsgálatát és az adott állapothoz vezető okok feltárását. Bár a hármas kritérium nem mindig teljesült maradéktalanul a gyakorlatban, és nem mindig teljesül ma sem, érvényessége a bölcsészettudományokban a mai napig megkérdőjelezhetetlen. A baconi kritériumokon kívül a minőségnek legalább öt további alapvető kritériuma különíthető el és határozható meg a bölcsészettudományokban. Ezek megléte önmagában még nem szükségképpen vezet magas minőséghez, együttes fennállásuk azonban már nagy valószínűséggel az átlagos szintet meghaladó minőségű kutatást eredményez.

1.) A minőség kiemelkedően fontos kritériuma a tudományos megalapozottság, melynek fő összetevője a kutatás megtervezettségének és kivitelezésének színvonala. Minőséginek csak az a kutatás nevezhető, amely vi-

lágosan kijelöli a kutatás kereteit, egyértelmű fogalmi rendszert használ, megadja az alkalmazott terminusok jelentését, tudatában van ezek történeti meghatározottságának, bemutatja a jelentésváltozásokat, és jelzi a definiálás problémáit. A minőségi alapkutatás az elérhető adatok/források lehető legszélesebb körén nyugszik, figyelembe veszi a számításba jövő szakirodalom teljes körét, s módszeresen feldolgozza, és kritikailag értékeli a különböző álláspontokat. Az újonnan feltárt adatok/források értelmezését a már korábban ismert anyag és a mindenkor történeti kontextus figyelembevételével hajtja végre. A módszereket és elméleteket lehetőség szerint nem kívülről alkalmazza a forrásanyagra, hanem abból fejleszti ki. Az ismeretszerzési folyamat és a bizonyítási eljárás minden szintjén maximálisan figyelembe veszi a formális logika követelményeit.

2.) A minőség nélkülözhetetlen kritériuma a kutató személyes kíváncsiságán túlmutató, az adott diszciplína tudásszintjét növelő, az egész területnek hasznos ismeretek létrehozása. A minőség kritériuma, hogy az elért eredmény egyértelműen és jelentős mértékben meghaladja a korábbi tudásszintet, attól jól elkülöníthető és pontosan meghatározható.

3.) A minőségi szint további feltétele az új adatok, megfigyelések és következtetések körülmények közötti elhelyezése a már ismert, tágabb összefüggésekben. Ugyanide tartozik a korábban külön kezelt források/adatok, hipotézisek módszeres összekapcsolása egymással és az új adatokkal, hipotézisekkel.

4.) Alapfeltétel a mondanivaló pontos kidolgozása, érvekkel történő igazolása és megfelelő formába öntése, valamint az, hogy az új következtetések kizárólag közvetlenül ellenőrzött, nem pedig másodkézből átvett forrásokon/adatokon alapulnak.

5.) A minőség kritériuma, hogy az elért eredmény megállja a szakma kritikai ellenőrzésének próbáját. Ezt tanúsítja az ilyen ellenőrzésen átmert, rendszeres publikálás.

A kutatás minőségét jelentősen befolyásoló, további tényezők közé tartozik a feldolgozott adatok/források mennyisége, hozzáférhetősége, a feldolgozási módszerek komplexitása és egyéni fejlesztése. Ugyanide tartozik a forráskritikai kérdések összetettsége és ezek megoldási szintje, a közvetlenül feltárt és a másodkézből átvett adatok/források aránya, valamint az egyéni invenció mértéke. A sokat emlegetett inter- és multidiszciplináris önmagában még nem jelent automatikusan minőséget, mint ahogy önmagában nem biztosíték erre a két- vagy többnyelvűség, a doktori fokozat megszerzése és a professzionális, azaz a megélhetést biztosító szint elérése, sőt a nemzetközi jelenlét sem. Egy nemzetközi viszonylatban repetitív jellegűnek számító, külföldön már évtizedek óta elvégzett kutatás még nem jelent automatikusan alacsonyabb minőséget, de ha ez a kutatás nem párosul saját új elvi, módszertani felvételekkel, és nem hoz nemzetközi viszonylatban értékelhető, új eredményt, nagy valószínűséggel már nem sorolható a minőségi kategóriába.

A tudományos kiválóság, a kiemelkedő minőségű kutatás kritériumai között a természettudományokban kiemelt helyen szokták említeni a hasznosságot, a hatékonyságot, a produktivitást és az innovativitást. Nehéz kérdés, hogy ezek hogyan és milyen mértékben alkalmazhatók a bölcsészettudományi alapkutatásokban. A magas szintű bölcsészettudományi alapkutatás egyszerre problémaorientált és ismeretorientált: a tudásanyag gyarapításán túl módszeresen törekszik valamely lényeges, a tudományág egészét érintő

kérdés vagy kérdések megoldására. A teljes kutatói szabadság és a magas szakmai minőség itt is csupán együttesen hozhat létre fontos új eredményeket. A magas minőségű kutatási eredmény nélkülözhetetlen feltétele az egyéni és a közösségi munka helyes viszonyának pontos meghatározása, arányainak megtalálása. A kiváló minőségű kutatás előre végiggondolt hipotéziseken alapul; a kutató mindig fel tudja tenni a kérdést: mire keresem a választ.

A magas minőségi szint eléréséhez a bölcsészettudományokban nem elegendő az egyszerű keresés, „a kíváncsiság öröme”; a sejtéseket, feltételezéseket módszeresen szembesíteni kell a forrásokkal/adatokkal. Elegendhetetlen az éles szemű megkülönböztetés, az állítások mellett a kérdések és kétségek pontos megfogalmazása, az egész gondolkodásnak az adott tárgyra irányítása, a koncentráltóság. Fontos feltétel a rokon tudományterületek egységben látása, problémáinak ismerete, az összehasonlító szemlélet következetes alkalmazása. A magas minőségű kutatási eredmény egyaránt megállja a helyét nemzetközi és diszciplínák közti összehasonlításban. A kiválóságra törekvő kutató tudja: bármilyen elmélet csak szigorú kritikai szűrésen átmert, megbízható forrásokra/adatokra épülhet, s csupán annyit ér, amennyiben megállja a helyét a konkrét anyaggal szembesítve. A kreativitásnak része az együtt gondolkodás képessége, az elkötelezettség, a feltett alapkérdés rugalmas módosításának képessége, az új válaszok helyett új kérdések keresése. A kiváló minőség rendszerint kemény, lemondástól sem mentes, eleinte többnyire láthatatlan munka eredménye. Szorgalom, felkészültség, fegyelem és kreativitás csak együtt, megfelelő arányban vezethetnek kiváló eredményre. A magas minőségű teljesítményben rendszerint

nem kis szerepe van az egyéniségnek, az eredetiségnek, a szakmai felelősségtudatnak, az ár ellen úzás képességének, a türelmes kipróbálásnak, sőt, bizonyos esetekben, a látszólagos üresjáratnak is.

Következtetések, javaslatok

1.) A bölcsészettudományi kutatások minősége körül kialakult tisztázatlan helyzetért jelentős részben maguk a bölcsészettudományok felelősek. Világosan meg kell tudniuk fogalmazni, hogy felismeréseik milyen értéket képviselnek a társadalom számára, s melyek azok a minőségi kritériumok, amelyek mentén ezek a tudományágak és akadémiai kutatóintézetek dolgoznak. Nem engedhető meg, hogy a hétköznapi valóságtól elszakadt, ezoterikus világ benyomását közvetítsék magukról a társadalom felé.

2.) Az akadémiai kutatóintézetek szerkezeti átalakítása a bölcsészettudományokban is csupán a keretét adhatja a minőségi szakmai megújulásnak. A kiválóság, a kiemelkedő teljesítményt nyújtani képes kutató és a minőségi szakember jelszavait pontosan körülhatárolt tartalommal szükséges megtölteni. Ebben és a csoportos értékelésben egyaránt segítséget nyújthat a prozopográfiai megközelítés, mely szerint egy csoport legpontosabb leírását az adott csoporthoz tartozó egyedek sajátosságainak összesítésével lehet elkészíteni.

3.) A természettudományi kutatások a bölcsészet- és a társadalomtudományi kutatásokkal *együtt* alkotják a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés legerősebb hajtóerejét, a szélesebb rétegek tudományos képzettségének alapfeltételét. A gazdasági hasznot hozó természettudományok és a közvetlenül látható hasznot nem minden esetben szolgáló bölcsészettudományok közti megkülönböztetés alapvetően téves. A gazdaság elsőbbsé-

gének elismerése a tudománnyal szemben beláthatatlan veszélyeket rejt magában. A bölcsészettudományoknak meg kell szabadulniuk a természettudományokkal és a fejlett országok tudományával szembeni kisebbségi tudatuktól. Ehhez a minőségi tudomány művelésén, a megfelelő kutatási feltételek biztosításán és a kölcsönös bizalmatlanság felszámolásán át vezet az út.

4.) A nemzetközi szintű csúcskutatás történetében számos példa ismert a természet-, a bölcsészet- és a társadalomtudományok megtermékenyítő kölcsönhatására, kimagasló eredményeket hozó együttműködésére. Az utóbbi évtizedekben a bölcsészettudományok több olyan új módszerbeli eredményt tudtak felmutatni, amelyek ösztönzően hatottak nemcsak a rokon szakterületekre, hanem az olyan diszciplínákra is, amelyek önértelmezésének alapja az adatgenerálás, a mérés és a rövid életű közlemények halmozása. Még a fizikai elméletek és kísérletek látszólag zárt világából is érdemes lehet egy pillantást vetni a társadalom- és a bölcsészettudományok elméletalkotási törekvéseire, mivel maga a fizika is olyan társadalmi, kulturális összefüggésekben létezik, amelyek messze túlnyúlnak a szaktudományok összességén.

5.) A bölcsészettudományok hozzájárulása egyaránt nélkülözhetetlen a társadalom önismeretéhez, önazonosságának megszilárdításához, más társadalmak megértéséhez, a globalizált gazdasággal együtt járó különbözőségek és komplexitás kezeléséhez. Fontos szerepet játszhatnak abban is, hogy a tudományos gondolkodást elválaszthatatlan részévé tegyék a társadalom életének, kultúrájának.

6.) A kutatási eredmények teljesítmény- és minőség alapú, funkcionális értékelése elkerülhetetlen a bölcsészettudományi kutatóintézetekben is. Ahhoz, hogy ezek az intézetek

hatásosan érveljenek támogatási szintjük növelése mellett, el kell fogadniuk a kutatómunka nyilvános felülvizsgálatát, minőségi alapú értékelését. Ehhez újra kell definiálniuk az alapkutatás fogalmát. Pontos választ kell tudniuk adni a kérdésre, hogy milyen minőségi színvonalon, milyen eredményességgel folyt és folyik az intézetekben a tudomány művelése. Ennek érvényes kritériumait csak az érintett tudományágakon belül lehet kidolgozni. Az alkotókészség, a minőség és a kiválóság természetének meghatározása rendkívüli körülményt igényel, amire a hagyományos mennyiségi technikák nem alkalmasak. A kutatási teljesítmények minőségének az eddiginél nagyobb szerepet kell játszaniuk az erőforrások elosztásában.

7.) A kutatás szerkezetét érintő reformok mögött gyakran nemzetközi szinten is jól felismerhető tényező a kompetenciahiány. Ennek egyik következménye a téves meggyőződés, hogy ugyanaz a rendszer alkalmas a különböző tudományterületek kezelésére, a szervezeti, értékelési és más problémák megoldására. E felfogás káros hatásait minden lehetőséget megragadva mérsékelni kell. A kutatási szervezet átalakítása önmagában nem javítja az innovációs képességet, s a differenciált értékelésben érdemes tekintetbe venni a különböző diszciplínák kutatási és innovációs folyamatainak történeti aspektusait is. Az ideológiai és más, nem szakmai alapon szerveződő, zárt érdekcsoportok támogatása és működtetése nem szolgálja a minőséget.

8.) A bölcsészettudományi akadémiai kutatóintézeteknek sürgősen szükségük van az általuk művelt tudományok ismeretelméleti alapjainak újragondolására, egy új, minőség alapú kutatási filozófia tervezetére, s meg kell próbálniuk visszaszerezni tekintélyüket. A régi kutatási filozófiát jórészt elsöpörte a

társadalmi, gazdasági átalakulás, a Bologna-folyamat és az intézetek előzetes értékelés nélküli, a kutatóknak rossz üzenetet közvetítő átszervezése. Ezt a tervezetet az érintetteknek kellene kezdeményezniük, mielőtt kívülről ismét rájuk kényszerítenek valamit. Ma, amikor sok helyütt a láthatóság, s nem a tudás és a teljesítmény a minőség fő kritériuma, a tartózkodó magatartás rossz stratégia.

9.) Nyomatékosan fel kell hívni a társadalom figyelmét arra, hogy a bölcsészettudományi kutatóintézetek finanszírozása nem egy privilegizált kisebbség támogatását szolgálja, hanem olyan tervek megvalósítását biztosítja, melyek eredménye közvetlenül befolyásolja a társadalom és az egyes ember életét. Minőségi alapkutatás művelése a keretfeltételek bizonyos szint alá süllyedése mellett a bölcsészettudományokban sem lehetséges. A társadalom bizalmának visszaszerzését és megtartását a tudomány megbízhatóságának megteremtésével és minőségi alapokra helyezésével lehet a leghatékonyabban elősegíteni.

10.) Terjed a felismerés, hogy az egyenlőség a tudományban középserűséget jelent. A nemzetközi versenyben egyedül a csúcsteljesítmények számítanak, a természettudományokban és a bölcsészettudományokban egyaránt. A „nemzetközileg versenyképes tudomány” jelszavát tartalommal kell megtölteni. Ennek egyik lehetősége, hogy az ún. *bottom up* jellegű projektek támogatása mellett létrehoznak *top-down* típusú, konkrét területekhez kapcsolt, kiemelt támogatású kutatásokat, kutatócsoportokat és kutatóközpontokat. A felismerés, mely szerint az innováció, az átütő felismerések fő mozgató ereje az egyéni tudásfölösleg (az ún. *tacit knowledge*), azt eredményezte, hogy világszerte kezdenek áttérni a projektfinanszírozásról az egyes kutatók támogatására. Érdemes elgondolnodni

azon, hogy a kiemelkedő kutatók támogatása nemzetközi szinten nem korlátozódik a természettudományokra, hanem kiterjed a bölcsész- és a társadalomtudományokra is.

Kulcsszavak: *bölcsészettudományi alap kutatás, minőség, minőségbiztosítás, tudománymetria, tudományos kiválóság, értékelés, forráselosztás, kutatásszerkezet, akadémiai intézhálózat*

IRODALOM

- Beiner, Marcus (2009): *Humanities. Was Geisteswissenschaft macht. Und was sie ausmacht.* Berlin University Press, Berlin
- Braun Tibor – Bujdosó E. – Ruffl. (1981): *A tudomány mint a mérés tárgya. Tudománymetriai kutatás Magyarországon. (Informatika és Tudományelemzés 1)* MTA Könyvtára, Budapest
- Braun Tibor (szerk.) (2012): *Scientometrics.* Special Discussion Issue on Journal Impact Factors. 92, 2,
- Braun Tibor – Bujdosó Ernő (szerk.) (1984): *A tudományos kutatás minősége. (Informatika és Tudományelemzés 4)* MTA Könyvtára, Budapest
- Engels, Tim C. E. – Ossenblok, T. L. B. – Spruyt, E. H. J. (2012): Changing Publication Patterns in the Social Sciences and Humanities, 2000–2009. *Scientometrics*. 93, 373–390. • DOI 10.1007/s11192-012-0680-2 • <http://www.ecoom.be/sites/ecoom.be/files/downloads/Engels%20et%20al%20changing%20pub%20patterns%20SSH%20Scientometrics%202012.pdf>
- ESF (2002): Building a European Citation Index for the Humanities. *ESF Communications*. 44 (Spring), 12–13.
- Fischer, Roland A. (2006): Die Chemie stimmt – auch wenn's mal kracht / The Chemistry's Right – Even If Things Go Bang Sometimes. *Humboldt Kosmos*. Dezember, 88, 22–25. • http://www.humboldt-foundation.de/pls/web/docs/F24677/2006_kosmos88.pdf
- Frühwald, Wolfgang (2008): *Die Autorität des Zweifels. Verantwortung, Messzahlen und Qualitäturteile in der Wissenschaft.* Wallstein Verlag, Göttingen.
- Glänzel, Wolfgang (2009): A tudománymetria hét mítosza – költészet és valóság. *Magyar Tudomány*. 170, 8, 954–964. • <http://www.matud.iif.hu/09aug/09.htm>
- Kaube, Jürgen (2006): Forscher, was ist dein wert? *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung*. 1, Oktober. 82,

- Lack, Elisabeth – Marksches, Christoph (eds.) (2008): *What the Hell Is Quality?* Campus Verlag, Frankfurt–New York
- Martin, Ben – Tang, P. – Morgan, M. – Glänzel, W. – Hornbostel, S. – Lauer, G. et al (2010): *Towards a Bibliometric Database for the Social Sciences and Humanities—A European Scoping Project: A Report Produced for DFG, ESRC, AHRC, NWO, ANR and ESF.* Science and Technology Policy Research Unit, Sussex • http://www.dfg.de/download/pdf/foerderung/grundlagen_dfg_foerderung/informationen_fachwissenschaften/geisteswissenschaften/esf_report_final_100309.pdf
- Marton János – Pap Kornélia (2010): Mit tud az impaktfaktor? *Magyar Tudomány*. 171, 7, 811–815. • <http://www.matud.iif.hu/2010/07/04.htm>
- Nederhof, Anton J. (2006): Bibliometric Monitoring of Research Performance in the Social Sciences and the Humanities: A Review. *Scientometrics*. 66, 81–100.
- Pálincás József – Csépe V. – Németh T. (2011): Kiválóság, fenntarthatóság, versenynyképesség. *Magyar Tudomány*. 172, 11, 1282–1296. • <http://www.matud.iif.hu/2011/11/01.htm>
- Palló Gábor (2012): Az akadémiai *tenure*. *Magyar Tudomány*. 173, 3, 322–333. • <http://www.matud.iif.hu/2012/03/09.htm>
- Papp Zoltán (2011): A tudományos tevékenység értékelésének igazságosabbá tételét a saját rész elkülönítésével kell kezdeni. Esettanulmány. *Magyar Tudomány*. 172, 3, 347–353. • <http://www.matud.iif.hu/2011/03/14.htm>
- Schollwöck, Ulrich (2006): Der Sinn des Lebens: *h* / The meaning of life: *h*. *Humboldt Kosmos*. Dezember, 88, 14–15. • http://www.humboldt-foundation.de/pls/web/docs/F24677/2006_kosmos88.pdf
- Vinkler, Péter (2009): *The Evaluation of Research by Scientometric Indicators.* Chandos Publishing, Oxford–Cambridge–New Delhi

SZOFTVEREK MINŐSÉGELLENŐRZÉSE A SZOFTVEREK IS ÖREGSZENEK?

Gyimóthy Tibor

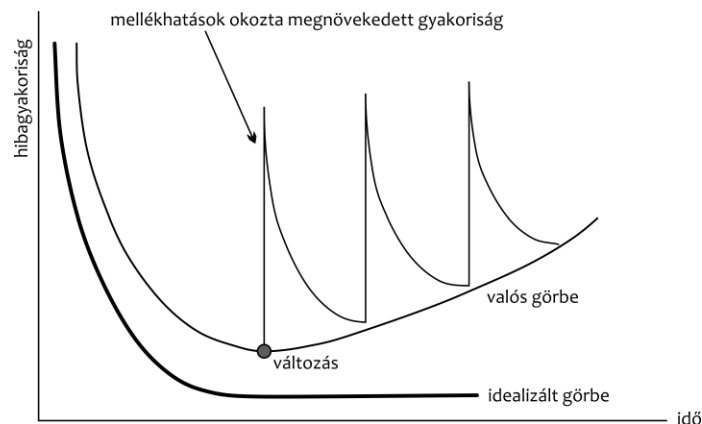
az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár,
Szegedi Tudományegyetem Szoftverfejlesztés Tanszék
gyimothy@inf.u-szeged.hu

Szoftvererózió

Az informatikai rendszerek terjedése egyre gyorsabb, szinte már nincs olyan iparág, ahol az informatikának ne lenne jelentős szerepe. Mindennapi munkánk, társadalmi életünk elképzelhetetlen olyan eszközök nélkül, amelyekben nagyon bonyolult programok működnek: gondoljunk csak például autókra, telefonokra, orvosi eszközökre vagy banki rendszerekre. Egy átlagos felhasználó számára talán nem is annyira nyilvánvaló, hogy ezen eszközök, szolgáltatások biztonságos működésének garantálása óriási erőfeszítést igényel az informatikai rendszerek fejlesztőitől és üzemeltetőitől. Ennek egyik oka az, hogy a rohamosan bővülő műszaki lehetőségek, valamint a folyamatosan növekvő felhasználói igények hatására a szoftverek mérete és bonyolultsága is robbanásszerűen növekszik. Egy több millió programsort tartalmazó, összetett kórházi vagy banki rendszer bonyolultsága hasonlítható az ember szervezetéhez. Ez annyit jelent, hogy az informatikai rendszerek elemei között nagyon bonyolult kapcsolatok léteznek. Ha egy helyen megváltoztattunk valamit a szoftverben, annak közvetlen vagy közvetett hatása lehet a szoftver más elemeire is.

Az emberi szervezettel való hasonlóságot az is mutatja, hogy az üzemelő szoftverrendszerek is öregsznek, bármennyire furcsán hangzik is. Úgy is szoktuk mondani, hogy fellép a *szoftvererózió* folyamata. Az öregedés fő oka, hogy az üzemelő informatikai rendszereket folyamatosan változtatni kell. Ezek a változások elkerülhetetlenek, gondoljunk csak arra, hogy új követelmények keletkeznek, változnak a szabályozások, esetleg új hardverkörnyezetbe telepítjük az adott rendszert. A gyakorlat azt mutatja, hogy ezeket a változtatásokat általában nagyon szűk határidőre kell megvalósítani, nincs idő a szoftverek átgondolt újratervelésére. Ennek az lesz a hatása, hogy néhány év üzemelés után még a kezdetben nagyon gondosan megtervezett és megvalósított szoftverek esetében is fellépnek a szoftvererózió jelei. Azt vesszük észre, hogy még kisebb méretű módosítás esetén is nagyon sok következmény-hiba jelentkezik, egyre költségesebb a módosítás utáni tesztelés. Kiszámíthatatlan lesz a rendszer fejlesztésének költsége, tipikus probléma, hogy a rendszer működése lelassul, megbízhatatlanná válik.

Az *I. ábra* szemlélteti ezt a folyamatot. Az X tengely egy szoftver fejlesztésének és üzemeltetésének idejét mutatja, az Y tengely pedig a rendszerben észlelt hibák számát (ez repre-

1. ábra

zentálja a rendszer minőségét). Azt gondolhatnánk, hogy az ábrán szereplő „idealizált görbe” jól jellemzi egy informatikai rendszer viselkedését. Vagyis a fejlesztés fázisában sok hiba lép fel, azonban ezeket egy intenzív tesztelési folyamattal sikerül kiszűrniük, és ezután már alacsony hibaszázalékkal tudjuk üzemeltetni a rendszert. Azonban a valóságban sajnos nem ez a helyzet. Amint azt korábban említettük, az üzemelő informatikai rendszerek folyamatosan változnak. A változások miatt hibák keletkeznek, ezeket valamilyen százalékban kiszűrjük, de általában soha nincs arra idő, hogy a változások hatását végigvezessük a rendszeren. Ennek az lesz az eredménye, hogy elromlik a szoftver szerkezete, a módosításoknál egyre több következmény-hiba keletkezik, vagyis romlik a szoftver minősége. Ezt a folyamatot reprezentálja az ábrán a „valós görbe”.

Ha egy kicsit mélyebben meg szeretnénk vizsgálni, hogy konkrétan milyen programozási megoldások vezetnek ehhez a minőségi romláshoz, akkor az ún. *copy-paste* programozási gyakorlatra mindenképpen fel kell hívni a figyelmet. Ennek lényege az, hogy a programozók nagyon sokszor egy adott rendszer-

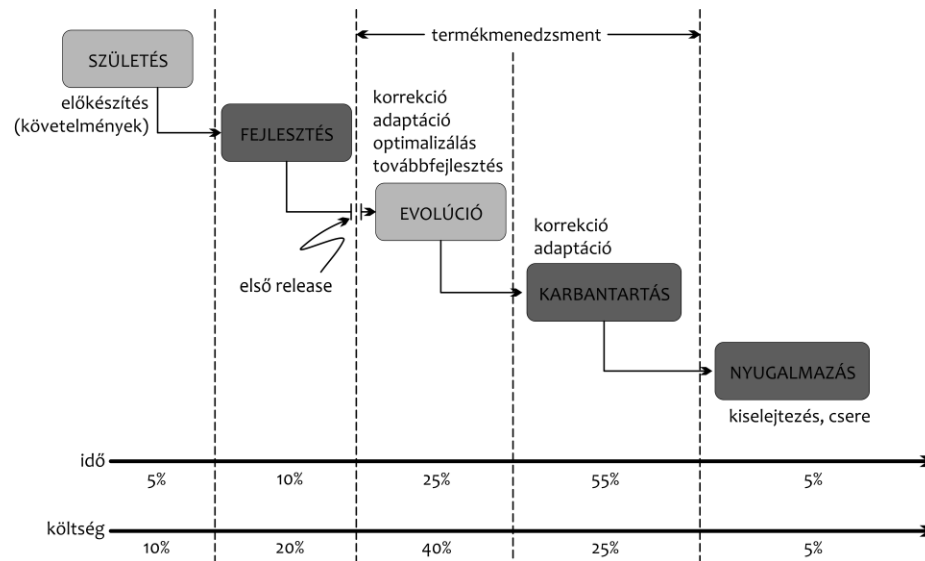
ben egy új funkció megvalósításához nem készítenek teljesen új kódot, hanem vesznek egy korábban megírt kódrészletet, azt lemásolják (*copy-paste*), és ezt alakítják át az új követelménynek megfelelően. Ez nem is okozna problémát, ha az átalakítást körültekintően hajtják végre. Azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy a programozók (sokszor a határidő szorítása miatt) általában csak arra figyelnek, hogy az átalakított kód megvalósítsa az új követelményt, de arra már nem ügyelnek, hogy ezt hogyan teszi. Tipikus hiba például, hogy felesleges kódrészletek maradnak az átalakított kódban, amelyek vagy végre sem hajtódnak, vagy pedig az eredményüket senki sem használja (az ilyen kódot szokás *halott* kódnak nevezni). Ezek a halott kódrészletek nagyon veszélyesek, hiszen rengeteg felesleges kapcsolatot teremtenek, megnehezítik a programok megértését, és rejtett aknaként nem várt futási hibákat vagy jelentős futási lassulásokat is tudnak okozni. A probléma komolyságát jelzi, hogy vizsgálatink szerint több jelenleg is üzemelő nagy informatikai (pl. banki, telekommunikációs) rendszerben a *copy-paste* programozással készült kódrészek aránya meghaladja a 30%-ot.

Az ilyen rendszerek üzemeltetése nagyon nehéz, új funkciókkal való bővítése egyre nagyobb költséggel jár. Ezt úgy is szoktuk mondani, hogy a rendszerek egy bizonyos idő után az evolúciós fázisból átkerülnek a karbantartási fázisba.

A szoftverfejlesztés folyamata

A 2. ábrán szemléltetjük a szoftverfejlesztési folyamat egyes fázisait. A folyamatból kiemeljük az *evolúciós fázist*. Ez a szakasz egy informatikai rendszer első változatának átadása után indul. Ebben a fázisban még kellő pontossággal becsülhető egy új funkció bevezetésének fejlesztési határideje és költsége, kordában tartható a tesztelési ráfordítás. A korábbiakban ismertetett szoftvererőzítés folyamat hatására azonban egy üzemelő rendszer bizonyos idő után átkerül a *karbantartási fázisba*. A szoftverfejlesztés ezen szakaszában már nehezen becsülhetők a fejlesztéshez szükséges erőforrások, és a tesztelés óriási

ráfordítást igényel. Ilyenkor már nem célszerű nagyobb fejlesztést végezni, csak egyszerű módosítások, illetve hibajavítási tevékenységek folytathatók. Ez a szakasz lezárul az ún. *kivezetési (nyugalmasz) fázissal*, amikor megszületik a döntés egy teljesen új rendszer létrehozására. Meg kell jegyezni, hogy ez a döntés nagyon fájdalmas lehet egy cég életében. Alapos elemzések megmutatták, hogy egy több évtizeden át működő, nagyobb méretű informatikai rendszer cserélése rendkívül kockázatos, hiszen legtöbb esetben a vállalatban az évek alatt felgyülemlett üzleti tudást ez a rendszer tartalmazza. Ezt a tudást szinte lehetetlen teljes mértékben átültetni egy új rendszerbe. Tehát arra kell törekednünk, hogy az üzemelő informatikai rendszert minél hosszabb ideig az evolúciós fázisban tartsuk, vagyis lassítanunk kell a szoftvererőzítés folyamatát. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a mindennapi életünkben üzemelő szoftverek egyetlen biztos „specifikációja”

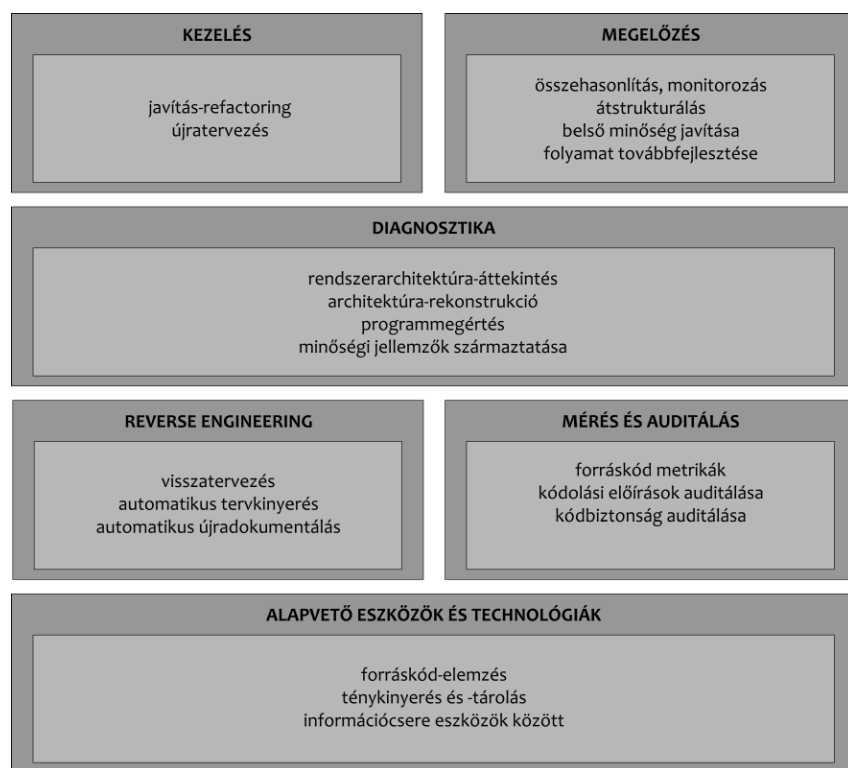
2. ábra

a forráskód. Ez még olyan szoftverek estében is igaz, amelyeknél a fejlesztés során készültek részletes specifikációs és tervezési dokumentumok. A folyamatos változtatások hatására ezek a dokumentumok elszakadnak a tényleges implementációtól. Általános, hogy nincs idő és elegendő erőforrás a rendszerspecifikáció és forráskód konzisztenciájának fenntartására. Ezért a forráskód minőségének javítására, illetve romlásának megakadályozására kell törekednünk.

Forráskóddalapi minőségbiztosítás

A 3. ábrán láthatjuk a Columbus forráskóddalapi minőségbiztosító módszertan főbb elemeit (Ferenc et al., 2002). Mivel a minőségbiztosítás a forráskód alapján történik, ezért

szükség van olyan hatékony elemző módszerek és eszközök kidolgozására, amelyek képesek a több millió soros programok gyors és pontos analizésére. Ezek a forráskódelemző eszközök elolvassák a programokat, és olyan belső reprezentációt állítanak elő, amelyből már könnyen tudunk szerkezeti és mennyiségi adatokat előállítani. Ez a belső reprezentáció lényegében egy nagyméretű, bonyolult gráf, amelyet szokás absztrakt szemantikus gráfnak (ASG) nevezni. Az ASG csomópontjai a program elemei (utasítások, eljárások, osztályok), a gráf élei pedig az elemek közötti függőségeket reprezentálják. A függőségek lehetnek szerkezeti, vezérlési, illetve adatfüggőségek. A szerkezeti függőségek a program felépítéséből származó kapcsolatokat reprezen-

3. ábra

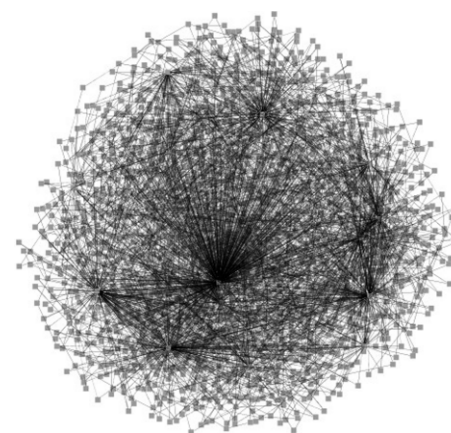
tálják (pl. osztályokon belüli eljárások). A gráf egy vezérlési éle azt mutatja meg, hogy az egyik programelem végrehajtása függ egy másik elem végrehajtási módjától. Egy adatfüggőségi él azt reprezentálja, hogy a program egyik változójának értéke függ a program másik változójának értékétől. A 4. ábrán a Mozilla nyílt forrású webböngésző egy kis programrésztartékának (kb. 500 programsor) ASG-jét ábrázoltuk. A teljes Mozilla rendszer több mint egymillió programsorból áll. Már ezen a kicsi ASG-n is látszik, hogy vannak programelemek, amelyeknek nagyon sok kapcsolatuk van, így érzékenyek a változtatásokra.

Az ASG felépítése után a Columbus módszertan következő lépése, hogy gráf alapján numerikus értékeket állítson elő (*mérés és auditálás*). Ez a lépés nagyon hasonlít ahhoz, mint amikor egy orvosi vizsgálat során laborértékeket számítanak. Ezeket a numerikus értékeket *szoftvermetrikáknak* nevezzük. A szakirodalom több száz metrikát ismer, ezek közül legjelentősebbek a *méret*, *bonyolultság* illetve *csatolási metrikák* (Chidamber et al., 1994). Méretalapú metrika például, hogy egy adott rendszer hány utasítást vagy eljárást

tartalmaz. Természetesen az eljárásokra külön is érdekes, hogy hány sorból állnak, hiszen egy több ezer sorból álló eljárás karbantartása nagyon nehéz, ami a szoftverminőség szempontjából magas kockázatot jelent. A bonyolultsági metrikák a program vezérlési szerkezetét vizsgálják, például azt, hogy egy eljárás esetében hány különböző végrehajtási mód lehetséges. Nyilvánvaló, ha nagy egy eljárás bonyolultsági metrikája, akkor ez problémát jelenthet. Ugyanis, ha megváltoztatjuk az eljárást, akkor nagyon sok ráfordítást igényel a különböző végrehajtási utak tesztelése. A csatolási metrikák a programelemek közötti kapcsolatok számát reprezentálják. Ilyen metrika lehet például, hogy egy eljárás hány másik eljárást hív, vagy az, hogy mennyi kapcsolata van adatfüggőségek alapján. A csatolási metrika magas értéke is komoly veszélyre figyelmeztethet. Azt mutatja, hogy az adott programelem sérülékeny, mivel a program változásai nagyobb valószínűséggel hatnak erre az elemre, mint a kisebb csatolási metrika értékkel jellemzett programelemekre.

A szoftvermetrikák számítása mellett az ASG-gráf alapján lehetőség van a program nagyobb szerkezeti egységeinek (komponensek) feltárására és az ezek közötti kapcsolatok azonosítására. A *visszatervezési (Reverse Engineering)* folyamat fő célja, hogy egy magasabb szintű tervezési dokumentumként megpróbáljuk előállítani az adott rendszer szoftverarchitektúráját. Az orvosi vizsgálat analógiánál maradván ez a folyamat hasonlítható ahhoz, mint amikor kétdimenziós metszetekből megpróbálunk háromdimenziós alakzatokat rekonstruálni.

A Columbus módszertan szerint, miután egy informatikai rendszerre rendelkezésre állnak a szoftvermetrikák, kiegészülve az ar-

4. ábra

chitektúrára vonatkozó információkkal, lehetőség van a szoftverminőségi problémák feltárására (*diagnosztika*). Az orvosi vizsgálatokhoz hasonlóan ez a folyamat legnehezebb része. A diagnózis nagyon sok tényezőtől függ, ugyanazon numerikus értékeket fejlesztési platformként másképpen kell interpretálni, a fejlesztési módszertan is lényegesen befolyásolja a kiértékelést. Bonyolítja a helyzetet, hogy egy nagyobb méretű rendszer esetén több millió metrikus érték alapján kell döntéseket hozni. Sokat segíthet a döntési folyamatban, ha lehetőség van rá, hogy egy adott rendszer változásait hosszabb ideig megfigyeljük, vagyis több egymást követő verzióra tudunk szoftvermetrikákat számolni. Ekkor vizsgálhatjuk a metrikus értékek változásának tendenciáját, ami sokat elárul a szoftverminőség alakulásáról. A minőségi problémák azonosításában kiemelkedő szerepe van a *szoftverminőség-modelleknek*. Ezek a modellek a metrikák alapján statisztikai, illetve gépi tanulási módszerek felhasználásával próbálják megbecsülni a szoftver problémás elemeit.

A minőségi problémák azonosítása után természetesen szükség van a feltárt hiányosságok javítására (*kezelés*). Sokszor ezek a problémák nem közvetlenül fellépő hibát jelentenek, hanem olyan hiányosságokat, amelyek nagyon megnehezítik egy rendszer üzemeltetését (például a nagyméretű, komplex eljárások megnövelik a tesztelési költségeket). Sajnos az ilyen jellegű problémák javítása nem könnyű feladat, hiszen gyakran évekkel korábban megírt forráskódrészleteket kell átalakítani. Ezt az átalakítást úgy kell végrehajtani, hogy ne sérüljön a rendszer biztonságos működése, vagyis a felhasználó számára ne jelentessen észlelhető változást. Az ilyen típusú forráskód-változtatásokat, amelyeket nem egy konkrét hiba eltávolítására, hanem a program

szerkezetének javítására használunk, *refaktoring* folyamatnak nevezzük. A szakirodalmi javaslat szerint célszerű lenne a fejlesztési költségek 10%-át folyamatosan refaktoring tevékenységre fordítani. Ezzel tudnánk azt biztosítani, hogy egy adott rendszer hosszabb ideig maradjon evolúciós fázisban. Sajnos a tapasztalatok azt mutatják, hogy a szoftverfejlesztő és -üzemeltető cégek a folyamatos piaci nyomás hatására nagyon kevés erőforrást szánnak a szoftverminőség karbantartására. Ezért van szükség időnként egy nagyon intenzív „kezelésre”, vagyis a forráskód alapos vizsgálata után a problémás kódrészletek javítására. A refaktoring lépés után természetesen javasolt egy újabb mérés, vagyis ellenőrizni kell, hogy a változtatások hatására javultak-e a metrikus értékek (jobbakk lettek-e a laboreredmények).

Már említettük, hogy egy nagy rendszer utólagos átalakítása nagyon költséges folyamat. Mivel általában a forráskódon kívül nincs más specifikációs dokumentum, ezért a forráskód alapján kell megérteni a rendszer szerkezetét ahhoz, hogy a szükséges javításokat el tudjuk végezni. Nyilvánvalóan sokkal jobb megoldás, ha az utólagos refaktoring helyett megelőzhető lenne a szoftver minőségének romlása (*megelőzés*). Ez megvalósítható, ha a szoftverfejlesztési folyamatba beépítjük a szoftverminőség-ellenőrző eszközöket. Vagyis amint a programozó elkészít egy új kódrészletet, azt azonnal ellenőrizzük, és addig nem folytathatja a fejlesztést, amíg a feltárt hiányosságokat ki nem javítja. Nagy szoftverrendszereket üzemeltető cégek (például bankok, telekommunikációs cégek) is gondoskodhatnak arról, hogy elkerüljék kódbázisuk minőségének gyors romlását. Mivel az ilyen cégeknél általános, hogy az informatikai rendszereik fejlesztését külső beszállítókkal valósítják meg, ezért meg kell oldani a szállítók minőségi ellenőrzését. Vagyis a beszállítói szoftverek minden változatát nemcsak funkcionálisan kell tesztelni, hanem forráskódelemzéssel, a metrikák számításával meg kell győződni az átadott szoftver minőségéről is.

A szoftverminőség mérése

A szoftverminőség ellenőrzését csak megfelelő mérések alapján lehet elvégezni, de nem mindegy, hogy mit mérünk. Azt már a szoftverfejlesztés hőskorában felismerték, hogy a tesztelés önmagában nem elegendő a szoftverminőség biztosítására, hiszen még egy viszonylag kis program esetében is általában végtelen sok teszt esetet kellene futtatnunk ahhoz, hogy a program minden lehetséges végrehajtási módját ellenőrizzük. Ezt belátva előtérbe kerültek az olyan megoldások, amelyek a szoftverfejlesztés folyamatára koncentrálnak kívánják elérni a szoftverminőség javulását. Ez a szemlélet a szoftverfejlesztést egy klasszikus értelemben vett gyártási folyamatnak tekinti, és az ilyen folyamatokra alkalmazott ISO-követelmények betartását tekinti a szoftverminőség elsődleges feltételének. A későbbiek során annyiban módosult ez a szemlélet, hogy miután világossá vált, hogy a szoftverfejlesztés folyamata nagyon különbözik a szokásos gyártási folyamatoktól, ezért létrejöttek a kifejezetten *szoftverfejlesztési folyamatra kidolgozott minősítő módszerek*. Ezek közül legismertebb a Carnegie Mellon egyetemen létrehozott *Capability Maturity Model Integration* (CMMI) módszer. A szoftverfejlesztési folyamatra kidolgozott speciális minősítő módszerek már valóban pontosabban mérték/mérik a szoftverfejlesztő cégek fejlesztési folyamatait, azonban sok esetben nem adnak megbízható következtetést a cégek

által előállított szoftvertermékek minőségére. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a szoftverfejlesztő cégek megtanulták azt, hogyan lehet úgy alakítani a fejlesztési folyamataikat, hogy például egy CMMI-minősítés során elérjék a legmagasabb szintet, ugyanakkor termékeik minőségében gyakran nem tükröződik ez a magas minősítés.

Szükség van tehát a folyamatok minősítésén túl a szoftvertermékek minőségének mérésére is. A folyamatok és a termékek ellenőrzése numerikus értékek, vagyis metrikák számításán alapul. Folyamatmetrika például egy hiba javításához szükséges átlagos idő vagy egy adott időszak alatt fejlesztett programok száma. Termékmétrikák például a korábbiakban már említett méret-, bonyolultsági vagy csatolási metrikák.

A metrikáknak fontos szerepük van a vállalati döntésekben. Segítenek a kockázatok elemzésében, az erőforrás- és költségigény becslésében, segítségükkel regressziós modellek építhetők a szoftvertermék minőségének meghatározására.

A továbbiakban szoftvertermék-metrikákkal foglalkozunk. Ezeket a metrikákat elsősorban a forráskód alapján számítjuk, habár érdemes megjegyezni, hogy az utóbbi években születtek eredmények a forráskódhoz fűzött természetes nyelvi megjegyzések (kommentek) elemzéséből származó metrikák használatával is. Hasznosnak bizonyult például az a csatolási metrika, amely két eljárás kapcsolatát a kommentjeikben szereplő közös szavak gyakoriságával számolja (Újházi et al., 2010)

A termékmétrikákat két nagy csoportra oszthatjuk. A *belső metrikák* közvetlenül számíthatók a forráskódból, ilyenek például a korábbiakban említett méret, bonyolultság és csatolási metrikák. A másik csoportot a

külső vagy másképpen *aggregált metrikák* alkotják. Ezek a belső metrikákból származtatottak, és az a céljuk, hogy elsősorban a ménedzment számára adjanak mérhető információt az adott szoftver minőségéről. Ilyen metrika pl. a karbantarthatósági, tesztelhetőségi, megbízhatósági metrika. Megjegyezzük, hogy a külső metrikák megbízható származtatása nagyon nehéz, általában valószínűségi modelleken (Bakota et al., 2011), ill. heurisztikus megfontolásokon alapuló (Heitlager et al., 2007) megoldásokat használnak.

A belső metrikák közül hosszú ideig a *méretalapú metrikáknak* meghatározó szerepük volt. Sokaknak az volt a véleményük, hogy a szoftver mérete (utasítások száma) önmagában elegendő arra, hogy megbecsüljük karbantarthatóságát vagy a teszteléshez szükséges ráfordítást. Méretmetrikákat számíthatunk a teljes szoftverre, illetve a program kisebb egységeire is (eljárások, osztályok). A legegyszerűbb és a gyakorlatban is leginkább használt méretmetrika az utasítások száma, az ún. LOC- (lines of code) metrika. Megjegyezzük, hogy még ezt a legegyszerűbb metrikát sem egyszerű pontosan meghatározni, nagyban függ például a programozói stílustól. Ezt a metrikát régebben használták arra is, hogy mérjék a szoftverfejlesztők teljesítményét, azonban később rájöttek, hogy az ilyen típusú mérésnek komoly negatív hatása is lehet. Arra ösztönzi a programozókat, hogy minél több programsort állítsanak elő, ami pedig elősegíti a korábbiakban említett veszélyes *copy-paste* típusú programfejlesztést.

A *bonyolultsági metrikák* között kiemelt szerepű a McCabe-féle bonyolultsági mérték. Programok karbantarthatósága szempontjából fontos kritérium, hogy mennyire bonyolult a vezérlési szerkezetük. McCabe-féle bonyolultsági mértékkel azt mérjük, hogy

egy eljárás esetén elméletileg hány lényegileg különböző végrehajtási útvonal van az eljárás kezdő- és végpontja között. Könnyű belátni, hogy minél nagyobb ez a szám, annál problémásabb lehet egy ilyen eljárás karbantartása. Nehezebb a megértése, és változtatás esetén sok tesztet kell végrehajtani, ha minden végrehajtási útvonalat legalább egyszer érinteni szeretnénk. A szakirodalom szerint nem tanácsos tíz-tizenöt McCabe-bonyolultságot meghaladó eljárásokat írni. Ugyanakkor tapasztalataink azt mutatják, hogy a napi használatban üzemelő nagy informatikai rendszerek esetében nem ritka a több száz McCabe-bonyolultsági mértékű eljárás. Bizonyos szituációkban elfogadhatók a nagy bonyolultságú eljárások (pl. generált kód), azonban az esetek túlnyomó többségében komoly szoftverminőségi problémát jeleznek.

Napjaink vezető programozási paradigmája az *objektumvezérelt programfejlesztés*. Ennek lényege, hogy az informatikai rendszerek funkcióit és a hozzájuk tartozó adatokat megpróbáljuk egymástól jól elhatárolható egységekre (objektumosztályokra) osztani. Konkrétan egy osztály adatokat és ezeken műveleteket végrehajtó metódusokat tartalmaz. A rendszer teljes működését az osztályok belső működésével és az osztályok közötti kapcsolatokkal tudjuk megadni. A *csatolási metrikák* elsősorban az objektumvezérelt programozási nyelvek osztályai közötti kapcsolatok erősségének mérésére jöttek létre. Közülük legismertebb a CBO- (*Coupling Between Objects*) metrika. Ez a metrika azt méri, hogy egy adott osztály hány további osztállyal áll kapcsolatban. A kapcsolatokat a metódushívások, illetve adattagok közös használata jelenti. Amint azt már említettük, a magas CBO-értékű osztályok a karbantarthatóság szempontjából veszélyesek lehetnek, mivel a

program változása esetén a változások következménye nagyobb valószínűséggel érinti ezeket az osztályokat.

A belső metrikákra alapozva lehetőség nyílik szoftverminőség-ellenőrző modellek kidolgozására. Elsősorban olyan modellek készültek, amelyek a metrikák alapján próbálják felderíteni a szoftver azon elemeit (például osztályokat), amelyek leginkább érzékenyek a változtatásokra, vagyis a program módosításakor várhatóan hibák jelentkeznek bennük. Számos modell készült, amelyek közül kiemelhető a Victor Basili és munkatársai által publikált úttörő munka (Basili et al., 1996), azonban ipari méretű programra a Szegedi Tudományegyetem Szoftverfejlesztés Tanszék kutatóival dolgoztunk ki először ilyen modellt (Gyimóthy et al., 2005). A több mint egymillió programsort tartalmazó, nyílt forrású Mozilla webböngésző szoftvert elemeztük, és az osztályokra metrikákat számítottunk. A Mozilla folyamatosan fejlődő rendszer, és egy adatbázisban (*Bugzilla*) évekre visszamenőleg rendelkezésre álltak az észlelt hibák adatai. Az osztályokhoz hozzárendeltük ezeket a hibákat, így minden osztályra a metrikus értékek mellett rendelkezésre állt az is, hogy a múltban hány hiba jelentkezett az adott osztályban. Ezen adatok alapján statisztikai (lineáris és logisztikus regresszió), valamint gépi tanulási (döntési fa, neuronháló) módszerekkel modelleket készítettünk. Konkrétan azt vizsgáltuk, hogy melyik metrikák a legalkalmasabbak a hibára hajlamos osztályok azonosítására. Tapasztalataink azt mutatták, hogy a statisztikai és a gépi tanulási modellek

esetén is a CBO-csatolási metrika alapján lehetett legpontosabban megbecsülni a hibára hajlamos osztályokat. Vagyis a méret és bonyolultság metrikáknál is kritikusabb arra figyelni, hogy csak az igazán szükséges függőségeket építsük ki a szoftverelemek között. Másképpen fogalmazva az olyan szoftverek, melyek „kapcsolati hálójá” nagyon sűrű, nagyon sérülékenyek, változtatások esetén sok következmény-hiba jelentkezhet bennük. Ez az eredmény az igen költséges tesztelési folyamat optimalizálását is segítheti. Konkrétan: egy változtatás utáni teszteléskor érdemes nagyobb figyelmet fordítani a magas CBO-értékű osztályok tesztelésére.

Tapasztalataink alapján még számos kérdést kell megválaszolni ahhoz, hogy az ilyen metrikus modellek a mindennapi szoftverfejlesztésben és -üzemeltetésben rutinszerűen alkalmazhatók legyenek. Egyik legfontosabb megoldandó probléma a találati pontosság növelése, a hamis riasztások csökkentése. Ez annyit jelent, hogy ha a modell azonosít egy minőségi problémát, akkor az valódi probléma legyen. Nem várható, hogy olyan általános modellek készülnek, amelyek minden szoftverfejlesztési területre alkalmazhatók lesznek. A szakterület egyedi sajátosságait és a fejlesztési platformok sajátosságait egyaránt figyelembe vevő, metrikaalapú szoftverminőség-modellek elterjedésére azonban reális esély mutatkozik.

Kulcsszavak: *szoftverminőség, szoftverevolúció, metrikák, forráskódalapú szoftverminőség-modellek*

IRODALOM

- Bakota Tibor – Hegedűs P. – Körtvélyesi P. – Ferenc R. – Gyimóthy T. (2011): A Probabilistic Software Quality Model. *Proceedings of the 27th IEEE International Conference on Software Maintenance*. 243–252. DOI:10.1109/ICSM.2011.6080791
- Basili, Victor R. – Briand, L. C. – Melo, W. L. (1996): A Validation of Object-Oriented Design Metrics as Quality Indicators. *IEEE Transactions on Software Engineering*. 22, 10, 751–761. • <http://doi.ieeecomputersociety.org/10.1109/32.544352>
- Chidamber, Shyam R. – Kemerer, Chris F. (1994): A Metrics Suite for Object-Oriented Design. *IEEE Transactions on Software Engineering*. 20, 6, 476–493. • http://faculty.salisbury.edu/~stlauterburg/COSC425/MetricForOOD_ChidamberKemerer94.pdf
- Ferenc Rudolf – Beszédes Á. – Tarkkainen, M. – Gyimóthy T. (2002): Columbus – Reverse Engineering Tool and Schema for C++. *Proc. of the IEEE International Conference on Software Maintenance*. 172–181, *IEEE Computer Society*, Most Influential Paper Award. • http://www.inf.u-szeged.hu/~beszedes/research/tech27_ferenc_r.pdf
- Gyimóthy Tibor – Ferenc R. – Siket I. (2005): Empirical Validation of Object-oriented Metrics on Open Source Software for Fault Prediction. *IEEE Transactions on Software Engineering*. 31, 10, 897–910. DOI:10.1109/TSE.2005.112
- Heitlager, Ilja – Kuipers, T. – Visser, J. (2007): *A Practical Model for Measuring Maintainability. Proceedings of the 6th International Conference on the Quality of Information and Communications Technology*. 30–39. • http://portal.ou.nl/documents/informatica/snapshots/T66311_02.pdf
- Újházi Béla – Ferenc R. – Poshvanyk, D. – Gyimóthy T. (2010): New Conceptual Coupling and Cohesion Metrics for Object-Oriented Systems. *Proceedings of the 10th IEEE International Working Conference on Source Code Analysis and Manipulation*. Best paper award. DOI:10.1109/SCAM.2010.14

AZ ÚJ POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV ÉS A KÖRNYEZETVÉDELEM

Julesz Máté

PhD, tudományos kutató,
Szegedi Tudományegyetem
mate.julesz@freemail.hu

Szomszédok az új Ptk.-ban

Az új Ptk. 5:23. §-a kimondja, hogy a tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amellyel másokat – különösen a szomszédokat – szükségtelenül zavarná, vagy amellyel jogaik gyakorlását veszélyeztetné. Ehhez a polgári jogi diszpozícióhoz továbbra is a birtokvédelmi és a kártérítési szankciórendszer járul.

A két szankciórendszer közül megválasztható, hogy melyik vezetne inkább eredményre. A diszpozícióhoz így szankció is járul. Ezért környezetvédelmi magánjogi *lex perfecta*-ról beszélhetünk. A szabályozás többé-kevésbé egyezik a korábbival. Ekként a birtokvédelmi szankciórendszer vagy a kártérítési szankciórendszer felhívható. A károkozónak azonban előre kellett vagy kellett volna látnia a kárt. E nélkül hiányzik a kauzalitás. Az ok-okozati összefüggés ilyenén hiányára az új Ptk. gyakorlatában sokszor fognak hivatkozni a felek. Évek vagy évtizedek kellenek majd a kazuisztika kialakulásához. A jogegységi határozatok, illetve a joggyakorlat-elemzés végzi majd el a kazuisztika elsődleges szintű absztrakcióját.

A Kúria által végzett absztrakció már az elvi bírósági határozatok és az elvi bírósági

döntések közzétételi aktusával megindul. A joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye alapján a Kúria kollégiumvezetője jogegységi eljárást indítványozhat, vagy jogalkotás kezdeményezése érdekében a Kúria elnökén keresztül az Országos Bírósági Hivatal elnökéhez fordulhat. Az elsődleges szintű, a bíróság által elvégzett absztrakció után a jogtudomány és a jogalkotás is el fogja végezni a tudományos, illetve kodifikációs szintű, tehát a másodlagos absztrakciót.

A környezetvédelmi magánjogi felelősség alaptényállása, valamint a hozzá tartozó birtokvédelmi, továbbá kártérítési szankciórendszer kiállta a joghasználat próbáját. Némiképp új alapokra helyezve, de az eddigiek szerint folytatódhat az új magyar polgári törvénykönyv szabályrendszere szerint is. A környezetvédelmi magánjogi felelősség gyakorlati eredményeinek hasznosítása talán csak ott marad el, hogy a kodifikáció során a bírósági gyakorlatban kiforrott *lex perfecta* nem kap önálló fejezetet a polgári jogi kódexen belül. Akár a dologi jogi könyvben, akár a kötelmi jogi könyvben legalább egy §-ban érdemes volna kitérni a környezetvédelmi magánjogi diszpozíció és szankció rendszerére. Mindezt azért, hogy ne a bírósági gyakorlatból lehessen

csak kiolvasni, hanem a joghasználó laikus és a környezetvédelmi magánjogban kevésbé jártas szakmabeli egyértelműen, a Ptk. koherens szövegében, a bírósági kazuisztika ismerete nélkül is tájékozódhasson. Ez előmozdítaná a jogbiztonságot is.

Állatok és emberek a szomszédban és másutt

A svájci ZGB (*Schweizerisches Zivilgesetzbuch*), a német BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*) és az osztrák ABGB (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) már megfogalmazta, hogy az állatok nem dolgok. Az új magyar polgári törvénykönyv 5:14. §-ának (3) bekezdése értelmében a dologra vonatkozó szabályokat az állatokra a természetüknek megfelelő eltéréseket megállapító törvényi rendelkezések figyelembevételével kell alkalmazni. (Az új magyar Ptk.-ra vonatkozó törvényjavaslat 2012. decemberi szövegének állása szerint.) Az új Ptk. hatálybalépésétől fogva a svájci, osztrák és német szabályozáshoz hasonlóan kikerülnek az állatok a többi dolog általános fogalma alól.

Az állatok által előidézett károk megítélése is részben új nézetet nyer. Emellett az állatok révén megvalósított szomszédjogi zavarás kérdése sem veszít relevanciájából. A 41/2010 (II. 26.) kormányrendelet 14. §-ának (2) bekezdése kimondja, hogy a kedvtelésből tartott állat számára szükséges, hogy természetes viselkedésében ne zavarják; de a környező lakóközösség kialakult élet- és szokásrendjét sem szabad tartósan és szükségtelenül zavarni.

A közigazgatási szabályok be nem tartása nem eredményez automatikusan szomszédjogi szükségtelen zavarást, de az állattartásra kapott közigazgatási engedély sem mentesíti automatikusan az állattartót a környezetvédelmi magánjogi felelőssége alól. A zavarást szenvedő fél és a zavarásért felelős fél közti érdekütközésből sokszor a zavarásért felelős

fél kerül ki „győztesen”, mivel az állatvédelmi érdek figyelembevételével a zavarás már nem minősíthető „szükségtelen”-nek. A Kúria a Pfv. I. 22.358/2011. számú ügyben nemrég úgy fogalmazott, hogy a szomszédjogi szabályok megsértésén alapuló birtokvédelmi perben tekintetbe kell venni a szerzett jogok védelmének jogelvét is. Ez a konkrét esetben azt jelentette, hogy, mivel az állattartó már sok évvel azelőtt is kutyatenyésztéssel foglalkozott, mint hogy a szomszéd odaköltözött volna, a felperesnek jogában állt volna nem oda költözni. A jogeset arra világít rá, hogy otthonunk kiválasztásakor előzetesen és alaposan járjuk körül a szomszédokat. Fontos, hogy előre tájékozódjunk a leendő lakásunk környezetéről, hiszen később már kevés sikerrel hivatkozhatunk „szükségtelen zavarásra”. Az igazságszolgáltatás (és jogszolgáltatás) inkább minősíti túlérzékenynek a zavarást szenvedő felet, mint hogy felülírja a szerzett jogok védelmének jogelvét.

Ki kell térni az állatok által előidézett károk kérdéskörére is. Fontos, hogy az új Ptk. 6:560. §-a nem a „vad”, hanem a „veszélyes” állat fogalmát használja. Ez a közjogi szakszóhasználat áttemelését jelenti a magánjogba. A veszélyes üzemi felelősség továbbra is él. Az állat veszélyességét egyedenként kell vizsgálni. Az állat faja nem jelent automatikusan polgári jogi értelemben vett veszélyességet, s így nem von maga után automatikusan veszélyes üzemi felelősséget.

A vadon élő állat által okozott kár beemelése a polgári törvénykönyv bástyái mögé régi törekvés. Erre szerencsés körülmények közt és helyes megfogalmazásban kerül sor az új Ptk. 6:561. §-ában. A felelősség természetesen veszélyes üzemi.

a.) Az új Ptk. szerint a vadon élő állat által okozott kár megtérítéséért az a vadászatra

jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületén a károkozás történt. Ha a károkozás nem vadászterületen történt, a kárért az a vadászatra jogosult tartozik felelősséggel, akinek a vadászterületéről a vad kiváltott. A már meglévő gyakorlat szerint, ha ez sem állapítható meg, akkor az a vadászatra jogosult felel, aki az adott vadfaj vadászatára jogosult, és a legközelebb esik a vadászterületre. A vadászatra jogosult mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt ellenőrzési körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. A kártérítési követelés három év alatt évül el.

b.) Vadászati törvényünk, az 1996. évi LV. törvény megfogalmazása szerint a vadászatra jogosult köteles megtéríteni a károsultnak a gímszarvas, a dámszarvas, az őz, a vaddisznó, valamint a muflon által a mezőgazdálkodásban és az erdőgazdaságban, továbbá az őz, a mezei nyúl és a fácán által a szőlőben, a gyümölcsösben, a szántóföldön, az erdőszéleken, valamint a csemetekertben okozott kár öt százalékot meghaladó részét. Ezt a törvény vadkárnak nevezi. A vadkár megtérítésére az köteles, aki a kárt okozó vad vadászatára jogosult, és akinek a vadászterületén a károkozás bekövetkezett, illetve akinek a vadászterületéről a vad kiváltott. A vadászatra jogosult a polgári törvénykönyvnek a fokozott veszéllyel járó tevékenységre vonatkozó szabályai szerint köteles megtéríteni a károsultnak a vad által a mező- és erdőgazdálkodáson kívül másnak okozott kárt.

Az új Ptk. csak ezt az utóbbi mondatba foglalt, veszélyes üzemi szabályt emeli be a polgári jogi kódexbe. A mező- és erdőgazdaságban okozott vadkár esetén alkalmazandó 95-5%-os kártelepítés nem került az új Ptk.-ba. A vadászati jog gyakorlására jogosult személyek által előidézett vadászati kár, valamint a vad elpusztításával okozott kár sem került az új

Ptk. 6:561. §-ának hatálya alá. Ez utóbbi három eset nem keletkeztet veszélyes üzemi felelősséget.

A környezet védelme alapvetően nem jogi kérdés. Egy jó értelemben vett jogállamban azonban a jogi szabályozás az állam *top-down* expressziója. A társadalomban zajló szociális ökológiai folyamatok a civil önkifejezés révén juthatnak el az állami szabályozás aktoraihoz. A civil szféra aktivitása csak olyan társadalomban képes hatni az állam környezetvédelmi szabályozására, amely társadalom az államtól függetlenül, de az állammal kölcsönhatásban működik. Az állam és a társadalom párbeszéde részben jogi keretek között, részben a civil spontaneitás mentén zajlik. A szociális ökológia igazán csak egy ilyen formában tevékenykedő társadalomban tud kibontakozni. A társadalmat elnyelő államban a szociális ökológia nem, vagy csupán szoros keretek közé szorítva létezhet. A társadalmi jelenségek környezeti hatásai a demokratikus jogállam sajátosságaiként értékelhetők. Az állam szabályozó funkciója ekkor jól adja vissza a *bottom-up* törekvéseket.

A komplex környezetvédelmi felelősségtan a környezetért viselt jogi felelősséget is magába foglalja. A jogon túl azonban van szociális ökológia; vannak közgazdasági megfontolások; természettudományos és bölcséleti aspektusok; valamint számos más, a környezetvédelmet reguláló vagy orientáló felelősségi rendszer.

Környezetvédelem a szerződésen kívüli felelősség új szabályai szerint

Az új polgári törvénykönyv megalkotása számos éven át tartott. Sikerek és kudarcok után ma már lehet tudni, hogy az új polgári törvénykönyv alapján milyen változások várhatók a környezetvédelmi magánjogban.

A szerződésen alapuló környezetvédelmi felelősség alapvetően el fog térni az 1959. évi Ptk. normarendszerétől. A szerződésen kívüli környezetvédelmi felelősség gyakorlata azonban csaknem töredenül folytatódhat. Az új Ptk. 6:532. §-ának (1) bekezdése értelmében, aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, köteles az ebből eredő kárt megtéríteni. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik. A (2) bekezdés szerint a veszélyes üzemi felelősség szabályai szerint felel az is, aki az emberi környezetet veszélyeztető magatartásával másnak kárt okoz. Az elévülésnek a bíróságok által kimunkált gyakorlata továbbra is fennmarad. Tehát a veszélyes üzemi felelősség három év alatt évül el, de összességében öt éven belül, tehát a veszélyes üzemi felelősség elévülése után még további két évig a szerződésen kívüli károkozás általános felelősségi szabályai szerint felel a károkozó. Kimentési lehetőségei ez utóbbi két év alatt lényegesen könnyebbek. Az új Ptk. 6:516. §-a szerint, aki másnak jogellenesen kárt okoz, akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy magatartása nem volt felróható. Az 1:4. § (1) bekezdése kimondja, hogy a polgári jogi viszonyokban úgy kell eljárni, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Aki nem így jár el, az fő szabály szerint felróhatóan cselekszik. Azért csak fő szabály szerint, mert az 1:4. § (1) bekezdése azzal a tagmondattal kezdődik, hogy „ha e törvény (a Ptk.) eltérő követelményt nem támaszt”. A 6:518. § értelmében nem állapítható meg az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre, és nem is kellett előre látnia.

A késedelmes jogérvényesítés kockázata tehát három év után már a környezetben

sérült személyt terheli. Ennek a kockázatnak a korábbiak szerinti fenntartása a kodifikáció során továbbra is szükségesnek látszott. A környezet védelme a károkozót fokozott felelősségi szigorral sújtja, de a környezet védelme nemcsak a károkozón múlhat. A túl későn, azaz a csak az általános elévülési idő öt évén belül érvényesített környezetvédelmi magánjogi igény a környezet fokozott veszélyeztetését is magában rejtheti. Indokolt tehát az emberi környezetet veszélyeztető magatartás miatt kárt szenvedőt az átlagnál gyorsabb igényérvényesítésre ösztönözni. Hogy ez az ösztönzés valóban a polgári jog szabályai révén valósulna meg a leghatékonyabban, az az eddigi kazuisztika szerint nem egyértelmű. Magyarországon a *rule of law* szabálya érvényesül, ezért nem hibáztatható a jogalkotó, ha a joguralom magánjogi eszközeit is a környezet védelmébe állítja. Szociális ökológiai szempontból azonban ez a módszer nem mindig hatékony. A társadalom jogkövető és környezetvédő attitűdje a polgári törvénykönyv szabályrendszerétől sokszor eltérő normák mentén alakul. A környezetvédelem az alkotmányos magánjogban kevésbé érvényesül, mint az alaptörvény és a közjog más, közismert szabályai mentén. Ezért is szorul háttérbe a környezetvédelmi magánjog elmélete és gyakorlata a környezetvédelmi közjoggal szemben.

Környezetvédelem a szerződéses felelősség új szabályai szerint

A kontraktuális kártérítési felelősség az 1959. évi Ptk.-ban foglaltakhoz képest objektívulódik, de nem abszolutizálódik. Abszolút felelősségről továbbra sincs szó, mivel lehetséges a kimentés. Az új polgári törvénykönyv 6:143. §-a értelmében, aki a szerződés megszegésével a másik félnek kárt okoz, köteles azt megtérí-

teni. Akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy

- a szerződésszegést ellenőrzési körén kívül eső körülmény okozta,
- amely körülmény a szerződéskötés időpontjában nem volt előre látható;
- továbbá nem volt elvárható, hogy a körülményt elkerülje, vagy a kárt elhárítsa.

A tapadó kárt teljes mértékben meg kell téríteni. A tapadó kár az új Ptk. 6:144. §-ának (1) bekezdése értelmében a szolgáltatás tárgyában bekövetkezett kárt jelenti. Ám a következménykárt csak akkor kell teljes egészében megtéríteni, ha a szerződésszegés szándékos volt [(3) bek.]. A (2) bekezdés szerint a szerződésszegés következményeként a jogosult vagyonában keletkezett egyéb károkat és az elmaradt vagyoni előnyt olyan mértékben kell megtéríteni, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár mint a szerződésszegés lehetséges következménye a szerződés megkötésének időpontjában előre látható volt.

Egyértelmű, hogy az új Ptk. az előreláthatóság két külön esetével dolgozik. A fenti b) pontban szereplő előreláthatóság arra vonatkozik, hogy a szerződésszegést okozó körülmény előre látható volt-e. A következménykár esetében viszont az a kérdés, hogy a kár lehetséges bekövetkezése előre látható volt-e. Ez az előreláthatósággal kapcsolatos differenciáltság a gyakorlatban kell, hogy kiforrjon. A dogmatika a kazuisztikából meríthet majd az előreláthatóság pontos meghatározásakor. Ezzel a bírói jogformálás előtt egy újabb szabad tér nyílik. A polgári törvénykönyv megalkotói láthatóan törekedtek a jogfogalmi precizításra, ugyanakkor nem akarták elvenni a jogalkalmazótól a jog gyakorlathoz igazítását. Az új Ptk. dogmatikája részben eltér az 1959. évi Ptk. dogmatikájától, de a jogalkotó továbbra sem akarja kivenni a gyakorló jogá-

szok kezéből az értelmező-alakító jogalkalmazás lehetőségét. Ez a megoldás egyébiránt a társadalomnak a joggal szemben támasztott mindenkori igényeit is érvényesülni engedi.

Egyéb felvetések az új Ptk. kapcsán

A környezetvédelmi magánjogot fogalmi alkatrészeiből a *lex parsimoniae* (Ockham borotvája) mentén érdemes összerakni. A már meglévő dogmatikai fogalmakból össze lehet állítani anélkül, hogy idegennek tűnő alkatrészeket kellene felhasználni. Ez pedig a környezetvédelmi magánjognak a magyar jogrendbeli létjogosultságát jelenti.

A környezetvédelmi magánjog fogalma értelmezhető társadalmi és szűkebb értelemben minden, ami magánjog és környezettel kapcsolatos, beletartozik a fogalomba. Szűkebb értelmezésben a környezetvédelmi magánjog a magántulajdonban lévő természeti értékekkel kapcsolatos vagyoni és személyi viszonyokat rendezi. Új polgári törvénykönyvünk a 2:43. §-ban nevesített személyiségi jogok között a természet védelméhez és az egészséges környezethez való jogot nem említi. A végül hatályba nem lépett 2009. évi CXX. törvény 2:77. §-a kimondta, hogy a személyhez fűződő jog megsértését jelenti a természet és az egészséges környezet védelmére vonatkozó jogszabályi rendelkezések megszegése, ha az a társadalom, annak csoportjai vagy a személyek életkörülményeinek romlásában kifejeződő sérelem bekövetkezését okozza. Mindazonáltal – külön a polgári törvénykönyvben nem nevesített személyiségi jogként – a bírósági gyakorlat kifejlesztette. A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 81. §-ának értelmében a 2009. évi CXX. törvény 2:77. §-ában foglalt jog jelenleg is érvényesíthető. Igaz, a természetvédelmi törvény a nem vagyoni kárról szól, míg a Ptk.

szerint ez a sérelemdíj volna. A sérelemdíjra való jogosultság megállapításához pedig a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztét nem kell bizonyítani. A sérelemdíj mértékét a bíróság állapítja meg. A természetvédelmi törvény úgy rendelkezik, hogy a kárt elsősorban természetben kell megtéríteni. Ez nem vagyoni kár esetén gyakorlatilag lehetetlen. Az új Ptk. 6:524. §-a értelmében a kárt elsősorban pénzben kell megtéríteni. További lényeges különbség, hogy a természetvédelmi törvény a Ptk. veszélyes üzemi felelősségéhez utal, míg a 2009. évi CXX. törvény 2:77. §-a a személyekről szóló könyvről a személyhez fűződő jogokról szóló harmadik részében található.

A környezetvédelmi magánjogra – mint tudományra és mint szabályrendszerre – éppen annyira szüksége van a jogbiztonságot kereső társadalomnak, a gazdasági szférának és az államnak, mint környezetvédelmi büntetőjogra, környezetvédelmi közigazgatási jogra vagy környezetvédelmi alkotmányjogra.

A környezetvédelmi magánjog formális megnevezés nélkül is jelen volt a magyar jogrendben (akárcsak más, fejlett országokban). A jogterület szabályainak gyakorlati alkalmazhatósága sokkal fontosabb a jogállami keretek között, mint a tudományos konceptualizálás. Alaptörvényünk zöldjogi megfogalmazása az alkotmányos magánjog szintjén is elismeri a környezetvédelmi magánjog létjogosultságát. Akkor is, ha az egészséges környezethez fűződő alapjogon (XXI. cikk) és a testi-lelki egészséghez fűződő jogon (XX. cikk) túlra kell tekinteni az alkotmányos alapok keresésekor. Például az alaptörvény XIII. cikkébe foglalt, a tulajdonhoz való jogra stb.

A környezetvédelem a társas létezés egyik megnyilvánulási formája. S mint ilyen, rendezettséget igényel. A társadalmi folyamatok

makroszinten csak akkor lesznek megérthetőek és szabályozhatóak, ha a mikroszintű folyamatokból kirajzolódnak a szociális ökológiai irányvonalak. Ehhez idő kell. Az individuális környezetvédelmi beállítottság csak akkor szabályozható általános jelleggel, ha a joghasználó egyének környezethez viszonyulása többé-kevésbé hasonló. Természettudományos vagy filozófiai, etikai vagy egyéb módon befolyásolni lehet a társadalom egyes tagjainak kollektív magatartását és viszonyulását. Ekkor léphet a jogalkotás előterébe a környezetvédelmi közjog. Szemben az abszolút szerkezetűnek nevezhető közjoggal, a környezetvédelmi magánjog elsősorban relatív szerkezetű jogviszonyokat rendez. (A személyhez fűződő jogok abszolút szerkezetűek.) Ez a jogi relativizmus főleg a kontraktuális szabadságból, de a környezetvédelmi magánjogban még inkább a kvázi deliktuális felelősségből ered.

A környezetvédelmi magánjog csak akkor jut szerephez egy adott jogrendben belül, ha a környezetvédelem fontossága már közismert tény. A magántulajdonban lévő természeti értékek védelme a környezetvédelem magasabb szintjét jelenti. Ezen a szinten a környezetvédelem nyilvánvalóságát nem kell a jogalkalmazónak megindokolnia. A kérdés az, hogy az emberi környezet veszélyeztetésével kárt okozót rövid időn belül reparációra lehet-e készíteni. Ha az emberi környezet veszélyeztetésével való károkozás és a reparáció között kellően rövid idő telik el, egy töretlen polgári jogi joggyakorlat nemcsak a magánjogi érdekeket lesz képes megvédeni, de az emberi környezet veszélyeztetésétől is visszatarthatja a társadalom tagjait. Ezzel a környezetvédelmi magánjog kollektív hasznosság tekintetében is felveheti a versenyt a környezetvédelmi közjoggal.

A jogalap nélküli gazdagodás mint kötelemkeletkeztető tény

Az új polgári törvénykönyv 6:2. §-ának (1) bekezdése értelmében kötelem keletkezhet – különösen – szerződésből, károkozásból, személyiségi vagy dologi jog megsértéséből, egyoldalú jognyilatkozatból, értékpapírból, jogalap nélküli gazdagodásból, megbízás nélküli ügyvitelből és utaló magatartásból.

Ezen kötelemkeletkeztető tények közül a fentiekben tárgyaltak mellett ki kell még emelni a jogalap nélküli gazdagodást. Az új Ptk. 6:577. §-ának (1) bekezdése értelmében, aki másnak a rovására jogalap nélkül jut vagyoni előnyhöz, köteles ezt az előnyt visszatéríteni. A barnamezős beruházások kapcsán a nem tisztázott „részletek” jogalap nélküli gazdagodáshoz vezethetnek, amelyből kötelem keletkezik. A barnamezős beruházások lényege, hogy a környezeti károkkal és esetleg rendezetlen tulajdoni viszonyokkal terhelt területet azért vásárolja meg a vevő alacsony áron, hogy a problémák rendezése után magasabb áron adhassa el. Ekkor nem lehet tekinteni a beruházás barnamezős jellegétől. A jogalap nélküli gazdagodásnál ez utóbbi faktort is figyelembe kell venni. Főleg azért, mert a barnamezős beruházásokat professzionális, profitra törekvő beruházók végzik. Ők pedig az átlagos polgárnál nagyobb környezeti és gazdasági hozzáértéssel, valamint erősebb jogérvényesítő kapacitással állnak a kérdéshez.

Jogalap nélküli gazdagodásra hivatkozni természetesen csak akkor lehet, ha nincs más jogviszony, melynek szabályai alapján a kommutatív igazságosság helyreállítható lenne.

Az új Ptk. 6:577. §-ának (2) bekezdése szerint nem köteles visszatéríteni a jogalap

nélküli gazdagodást, aki attól a visszakövetelés előtt felróhatóan elesett; kivéve, ha számolnia kellett a visszatérítési kötelezettséggel, vagy attól a visszakövetelés előtt elesett; kivéve, ha rosszhiszeműen jutott a gazdagodáshoz.

„Lépcsőházi” gondolatok

Az új polgári törvénykönyv és a környezetvédelem összefüggésrendszere már ma átlátható és világos. A környezetvédelmi magánjog nem igényelt súlyos változtatásokat. A polgári jogi alapok eddig is megfelelően szolgálták a környezet védelmét.

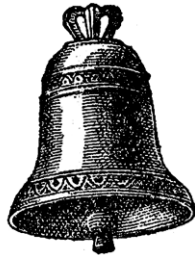
A dogmatikai és felelősségtani változások nem elsődlegesen a környezet védelme érdekében kerültek az új polgári törvénykönyv szövegébe. Mindazonáltal szociális ökológiai aspektusból is megalapozottak. A professzionális szembenállások végigkísérték a Ptk.-kodifikáció hosszú útját. Ez azonban így természetes. Későbbi módosítások is várhatók, hiszen a hazai polgári jogi jogalkotásban is kialakult valamiféle kettősség. Nagyjából két, egymással nem ellentétes, de különböző polgári jogi jogalkotói szándék létezik. A 2009. évi CXX. törvény nem a várhatóan hamarosan elfogadásra kerülő és még ebben a kormányzati ciklusban hatályba lépő jogalkotói szándékot testesítette meg.

A két különböző jogalkotói szándék mindegyike fontosnak tekinti az objektív természeti értékek mellett a szubjektív természeti értékek védelmét is. Az, hogy a „környezet” szó hányszor fordul elő a Ptk.-ban, nem mérvadó. A jogalkotó a környezet védelmét szolgálhatja *expressis verbis* környezetvédelmi rendelkezésekkel, ugyanakkor a Ptk. szabályaihoz utaló zöldjogi normák útján is lehet környezetvédelmi magánjogot alkotni.

Kulcsszavak: új Ptk., környezetvédelem, környezetjog, szociális ökológia, állatok által okozott károk, szerződéses felelősség, szerződésen kívüli felelősség, környezetvédelmi magánjog, jogalap nélküli gazdagodás, barnamezős beruházások

IRODALOM

- Bihari Ottó (1982): A tulajdonjog alkotmányjogi kifejeződésének problémái. *Jogtudományi Közöny.* 37, 5, 338–342.
- Harmathy Attila (2000): A polgári jog a századfordulón. *Jogtudományi Közöny.* 55, 4, 117–125.
- Harmathy Attila (2002): Hungarian Civil Law since 1990. *Acta Juridica Hungarica.* 43, 1–2, 1–22. • <http://akkt.metapress.com/content/13165x6430m5316n/fulltext.pdf>
- Harmathy Attila (2010): Jogpolitika – polgári jog. *Magyar Jog.* 57, 12, 705–719.
- Palánkai Tibor (2007): A globális átalakulás kihívásai – elkerülhetők-e a kataklizmák? *Magyar Tudomány.* 167, 2, 204–225. • <http://www.matud.iif.hu/07feb/16.html>
- Palánkai Tibor (2009): Nemzet és globalizáció. *Magyar Tudomány.* 170, 4, 441–459. • <http://www.matud.iif.hu/2009/09apr/07.htm>
- Peschka Vilmos (2001): The Removal of Ethical and Moral Content from Tort Liability. *Acta Juridica Hungarica.* 42, 3–4, 133–148.
- Vékás Lajos (2011): Történeti visszpillantás a magyar magánjog kodifikációjára. *Jogtudományi Közöny.* 66, 5, 261–268.
- Vékás Lajos (2011): Az új Ptk. nem lesz az „önzés bibliája”. *Ügyvédek Lapja.* 50, 1, 2–5.

KORÁNYI FRIGYES PROFESSZOR

1827 – 1913*

Korányi László

az MTA doktora

A hazai belgyógyász iskola megteremtőjére való emlékezés aktualitását nemcsak az adja, hogy száz éve halt meg Korányi Frigyes (1913), hanem, hogy azok a célok, az egészségügyet érintő kérdések, amelyekért egy életen át harcolt, ismét aktuálisak. Korányi Frigyes még medikus volt, amikor 1848-ban az *Orvosi Tár* 6. számában a *Szózat az orvoskar javaslathéztító választmányához* című cikkében a következőket írta: „Hogy a nép egészségi ügye tudományosan mívelt orvosok, nem pedig kuruzslók által kezeltessék, s a legszegényebbek is orvos- és gyógyszerészhez lehető legkönnyebben jutnia lehessen... Gondoskodnia kell arról, hogy a sok fáradozás után végre oklevelet nyert orvos a világba lépve biztos állást és illedelmes életmódot nyerhessen.”

Most mit írna, amikor az egészségügy megmentését a szegényeket ellátni nem akaró magántóktól, a magán egészségügyi biztosítóktól várja mind a kormány, mind az ellenzék. Még élt, amikor Európában az első között hazánkban kialakult a most veszélybe kerülő, szolidaritás-alapú egészségbiztosítás. Az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről szóló 1891. évi XIV. törvénycikk megalkotásával elkezdődött a

baleset- és betegbiztosítás, mely garantálta a pénzbeli és természetbeni ellátásokat. Most pedig – egy ezt tiltó népszavazás eredményének ellenére – veszélybe kerül a szolidaritás-alapú egészségbiztosítás. Ugyan megvalósult, hogy „mívelt” orvosokat képzünk, de elvesztjük őket, mert azt a bizonyos „illedelmes életmódot” nem tudja, vagy nem akarja a mindenkor kormány számukra biztosítani. Korányi Frigyes élete azonban üzen a hazát elhagyóknak is, hisz 1852-ben, amikor kitiltják Bécsből és Pestről, és Nagykovács szánják, nem a külföldet, a könnyebb, jobb megélhetést választotta, hanem a feladatot, amiért orvos lett.

Korányi Frigyes – a legtöbb éltével foglalkozó közlés szerint 1828-ban Nagykovácsban, Szatmár megye székhelyén született, a család birtokában lévő útlevele szerint, amelyet 1850. szám alatt, 1848. november 28-án állított ki az Országos Rendőri Hivatal, 1827-ben született. Apja, Korányi Sebald, jó nevű, megbecsült orvos volt, akinek képzettségét több, az *Orvosi Hetilapban* megjelent közleménye bizonyítja. Korányi Frigyes a miskolci, egri és szatmári középiskolás évek után Pestre került az orvosi egyetemre, ahol hamar kitűnt képességével és szorgalmával. Az akkor még sebész pályára készülő medikust Balassa János és asszisztense, Markusovszky Lajos ka-

* A cikk szövegének egy változata megjelent az *Orvosok Lapja* 2013. márciusi számában.

rolta fel, a hazai orvoslás fejlődését meghatározó gyümölcsöző kapcsolatuk egy életen át megmaradt. 1848 márciusában a diákmozgalom egyik vezetője, tagja a Pozsonyba utazó diákküldöttségnek, amelyben a tanárokat Balassa képviseli. A hadi eseményeknek aktív résztvevője, bár még medikus, Balassa javaslatával előbb Perczel Mór seregében volt orvos, majd Balassa mellett a pesti honvédkórházban dolgozott, végül a szegedi 104. zászlóalj főorvosa lett. Diplomáját 1851-ben Pesten kapta meg, majd Bécsbe került műtsönvendékeknek, de 1852-ben kiltják a városból és Pestről is. A hazai belgyógyászat szerencséjére sebészi pályája megszakad, Nagyállóba száműzve megkezdte vidéki gyakorlatát, és közvetlen kapcsolatba került a hazai közegészségügygel. Rövid idő alatt a vidék legkeresettebb orvosa lett, 1861-ben már Szabolcs vár-

megye főorvosa. A bécsi és pesti reformorvosokkal továbbra is szoros kapcsolatot tartott, szakképzése érdekében 1854–58 között Markusovszkyval, Hirschler Ignáccal, Török Józseffel többször látogatták a prágai, berlini, párizsi, londoni egyetemeket, és hallgatták a korszak legnevesebb tudósainak előadásait. Útitársai 1857-ben megalapítják az *Orvosi Hetilapot*, melynek kezdettől a munkatársa lett. Évenkénti utazásai lehetővé tették, hogy érintkezésben maradjon a rohamosan fejlődő orvostudománnyal és képviselőivel. A Szabolcsban, később Bihar, Zemplén, Szatmár, Ung és Szilágy megyékben végzett gyakorlati munka nemcsak lehetővé tette, hogy az orvostudomány minden ágával foglalkozzék, de megismerte a régió óriási egészségügyi prob-

lémaát is, a tuberkulózis pusztítását, a népességcsökkenést okozó csecsemőhalálózást, a járványokat, az orvosok és szakképzett szülészhiányát. Megszervezte a nagyállói járványkórházat, mely később a Szabolcs vármegyei kórház lett. 1860-ban elvette Bónis Malvint, a szabadságharc kormánybiztosának, Bónis Sámuelnek lányát. 1861-ben végre megkapta az engedélyt, hogy Pestre menjen, és elmélyítse meglévő kapcsolatát Balassával és a körülötte gyülekező reformerekkel. 1864 idegkórtanból magántanári képesítést szerzett, előbb a tífusz-fiókórház, 1865-ben a Rókus Kórház idegosztályának vezetője, majd 1866. július 26-án a gyakorlati orvostan és a sebészek részére az orvosi kórtan rendes nyilvános tanára lett, és elindult a hazai korszerű belgyógyászati ellátás és oktatás, a „belgyógyászati iskola” fejlődése.

A kiegyezést követő kedvező viszonyok között a nemzeti liberalizmus orvos reformerei Balassa, Markusovszky, Korányi vezetésével megteremtették a magyar nyelvű oktatást, az egyetem autonómiáját, 1872-ben egységsítették az orvosképzést; megszületett az egyetemi szabályrendelet, az egyetemes orvosdoktori szigorlati rend. 1878-tól már csak egy orvosi diploma létezett, az „egyetemes orvosi tudományok doktora” című.

Báró Eötvös Józsefnek, a közoktatási tárca vezetőjének támogatásával Korányi Frigyesnek és a mellé csoportosuló professzoroknak, Bókay Jánosnak, Fodor Józsefnek, Hőgyes Endrének, Lumniczer Sándornak köszönhetően már 1868-ban megindul az orvosegyetem máig egyedülálló modernizálása,

fejlesztése, új épületek tervezése. Ebben a munkában előbb Markusovszky Lajos, majd Trefort Ágoston jelentette a központi támogatást. Korányi Frigyes világszínvonalú új Belgyógyászati Klinikája 1880-ban nyílt meg a Szentkirály utca és Üllői út sarkán. Itt használták először röntgent, „fizikai kémiai” labor és bakteriológia működött, a vesefunkciók, a vérkeringés élet- és kórtanával foglalkozó kutatások folytak, és mindenekelőtt itt alakult ki a modern hazai belgyógyászat oktató és gyógyító műhelye, a Korányi-iskola, ahol az orvostanhallgatókat és az újonnan megszerzett gyakornoki rendszer orvosait, az új belgyógyász-generációt képezték.

Korányi Frigyes korának meghatározó tudósa is volt, az első magyar orvos, akinek tudományos működése felkeltette a külföld érdeklődését. Korábban egyedülálló volt több mint 190 megjelent publikációjával. Számos külföldi tudományos társaság tagja volt, külföldön megjelenő, korszakot meghatározó kézikönyvekben fejezetek írója (Franciscus J. Pitha és Theodor Billroth által szerkesztett kézikönyvben a lépfene és „takonykór” fejezeteit, az Albrecht Eulenburg-féle *Real Encyclopädie der gesamten Heilkunde*-ben a tüdőbetegségek fejezetét írta, majd Bókay Árpáddal és Kéthly Károllyal a hatkötetes magyar belgyógyászatot), a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Tudományos munkájának eredményeit a XXI. századból visszatekintve nehéz a megfelelő helyre tenni. A nevéhez kötődő mellkasi kopogtatási jegyet, a Korányi–Grocco-háromszöget még ismerik a medikusok, de már nem biztos, hogy ki is tudják kopogtatni, arról nem is beszélve, hogy megjelent írásai egy részének a címét sem értik. Ki tudja ma már, hogy mi a bujasenyv, a hólyagcsás tüdőlégdag, az idült agyvízkór, a függér billentyű, a pokolvar, a H derme, a

jaborandi, a májburkony kór, a rostonyás tüdőlob vagy a mocsárgerji?

A belgyógyászati iskola megteremtésén túl, a szervezési, közegészségügyi tevékenysége az, ami igazán maradandó és hazánk jelenlegi egészségügyi állapotát és intézményeit is érintő érdeme. „Magyarországon a tuberkulózis elleni küzdelemnek ő volt megindítója és leglelkesebb bajnoka maradt utolsó leheletéig” mondta róla Müller Kálmán a Budapesti Királyi Orvosegyesület nagygyűlésén. Fáradhatatlan szervezői munkája eredménye volt az Erzsébet királyné Szanatórium – mai Országos Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézet – megnyitása 1901. november 10-én Budakeszin, a város által adományozott telken. Halálakor az országban már három nagy szanatórium, harminchét tuberkulózis ellen küzdő egyesület és kb. hetven tüdőbeteg-gondozóból álló hálózat működött. Óriási érdeme volt, hogy nemcsak felismerte a tüdővész pusztítását, hanem azt is, „hogy a lassú készülődés ideje lejárt, minden factornak vállvetve kell közreműködni a gyors segítésben” és ennek megfelelően cselekedett, előadásokat tartott, tanulmányokat közölt *A tüdővész társadalmi jelentőségéről*, *A tüdővész elleni küzdelemről*. 1898-ban megalakul a Sanatórium-Egyesület, majd a budapesti szegény sorsú tüdőbetegek szanatóriumi egyesülete. Korányi a legszegényebbek szanatóriumi ellátására Betegsegélyező-alapot hozott létre, felismerte, hogy a tbc ellen eredményesen küzdeni csak központosított formában lehet, szervezésével létrejön a Tuberkulózis Elleni Küzdelem Országos és Központi Bizottsága.

Még Balassa megbízásából és közreműködésével Jendrassik Jenővel és Markusovszkyval kidolgozzák az ugyan más néven, de ma is létező Országos Közegészségügyi Tanács tervezetét, mely hamarosan megalakult,

és a legfelsőbb egészségügyi fórumként működött. Előbb a tanács alelnöke, majd 1879-ig elnöke volt, amikor is az Igazságügyi Orvosi Tanács elnökévé nevezték ki.

A róla szóló megemlékezések egybehangzóan állítják, hogy nemcsak iskolateremtő oktató, korszakot meghatározó tudós, de országos tekintélyű gyógyító is volt. Őt kereste, hozzá akart eljutni egyaránt a gazdag és a szegény beteg, és egyforma ellátásban részesültek. Nem volt hálátlan a társadalom sem, nemcsak nagytekintélyű és népszerű orvos volt, de elismert is, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, mun-

kája elismeréseként a királytól bárói címet kapott, és a Felsőház tagja lett.

Szerencsése az országnak, hogy a nemzeti liberalizmus virágkorában az egészségügynek olyan alakjai, valóban nemzeti érzelmű szakértői voltak, mint a Korányi-, Balassa-, Markusovszky-vezette reformértelmiségiek, és a hatalmat is Eötvösök, Trefortok képviselték, akik a szakmát kérdezték meg, mielőtt az egészségügy és az oktatás még napjainkig is ható átalakításába kezdtek volna.

Kulcsszavak: *Korányi Frigyes, orvosegyetem, Belgyógyászati Klinika, tbc*

KROMOSZÓMAKUTATÁS SZUBJEKTÍV EMLÉKKÉPEK – TUDOMÁNYOS TÉNYEK

Hadlaczký Gyula†

az MTA doktora, tudományos tanácsadó,
MTA Szegedi Biológiai Kutatóközpont, Genetikai Intézet

A Szegedi Biológiai Központ Genetikai Intézetében a kromoszómakutatás kezdetei a Belea Adonisz vezette Búza Evolúciógenetikai Csoporthoz köthetők. Valós és feltételezett búzaősök változatos keresztezéséből származó hibridek tulajdonságai alapján tervezték megfejteni a termesztett búza – abban az időben még ismeretlen – származását. Nyilvánvaló volt, hogy megbízható eredményekhez elengedhetetlen a szülők és hibridek citogenetikai vizsgálata, ami gyakorlatilag kromoszómaszámok megállapítását és a kromoszómamorfológia alapján történő kariotípus-vizsgálatokat jelentette.

Ez idő tájt Magyarországon a citogenetika nem volt része az egyetemi tananyagoknak, a genetikai, sejtbiológiai tankönyvek is jószerevével csak rajzolt képeken keresztül mutatták be a kromoszómákat. Így történhetett, hogy egy dunántúli mezőgazdasági termelőszövetkezet frissen végzett agrármérnök főállatnyesztője, Hadlaczký Gyula kapott meghívást, hogy legyen a Búza Evolúciógenetikai Csoport „kromoszómanéző” tudományos segédmunkatársa. A némileg szokatlan meghívás magyarázata az volt, hogy Hadlaczký Gyula 1972-ben egyetemi hallgatóként az Országos Diákköri Konferencián növényi

kromoszómák vizsgálatáról szóló dolgozatával az MTA első díját nyerte, és erre valaki, valamilyen úton-módon emlékezett.

1973-ban megkezdődött a búza, búza-fajhibridek és egyéb fűfélék nagyüzemi kromoszómaszámolása. Több száz csíranövény több ezer gyökércsúcs-preparátumának monoton vizsgálatába szomorodva, egy késő esti beszélgetés csillantotta meg a „menekülés” halvány esélyét. Dudits Dénes, a Genetikai Intézet fiatal munkatársa vetette fel: „van valami C-sáv festés (a kromoszómák heterokromatikus régióinak erős, sávszerű festődése), amivel elkülöníthetők az egyes kromoszómák, ki kéne próbálni, hátha igaz!” Néhány hónapos próbálkozás után sikerült a módszert adaptálni a gabonafélék kromoszómáira, és a tritikáléban (búza-rozs hibrid) C-sáv festéssel egyértelműen azonosítani az egyes rozskromoszómákat. Ezt követte a búza evolúciógenetikai vizsgálatokban való alkalmazása. A termesztett hexaploid búza (42 kromoszómás) egyik feltételezett őse, a kecskebúza (14 kromoszómás) kromoszómáinak C-sáv-festése alapján kizárható volt, hogy e faj hozzájárult a termesztett búza kialakulásához. Ez az eredmény volt az SZBK első, nemzetközi folyóiratban megjelent, kromoszóma tárgyú közleménye.

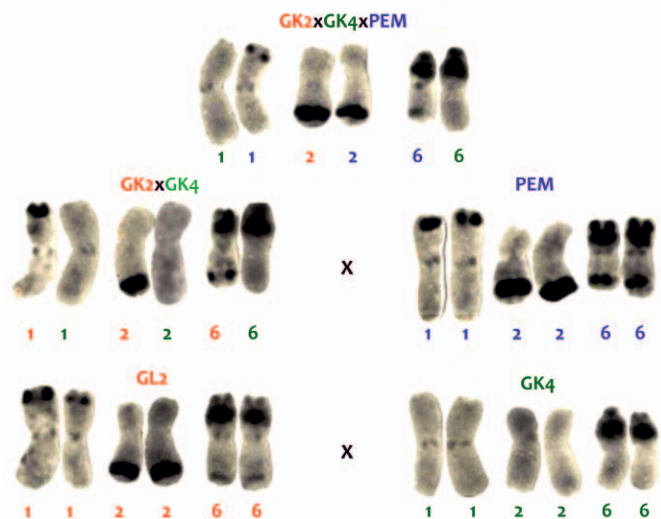
Itt érdemes egy rövid kitérőt tenni. 1974-et írunk, a Genetikai Intézet kutatói szinte valamennyien harminc év alatti kezdők, egy „Csapat”. A kromoszómák sikeres C-sáv-festésének nem volt előfeltétele a hibátlan angoltudás. Így történt, hogy a szedett-vedett, hibáktól hemzsegő angol mondatokból összeszabált kecskebúza-kromoszómás cikket Raskó István orvos, emlős-sejtgenetikus tette „szalonképessé”, gyakorlatilag ő írta meg. Akkoriban a „köszönetnyilvánítás” még nem volt általános részük a tudományos közleményeknek, így a történetet csak az emlékezet őrzi.

A C-sáv-festéses kutatások koronája a kukoricahibridek kromoszómavizsgálatának eredménye volt. Sikerült bizonyítani, hogy a kukoricavonalak kromoszómáinak heterokromatikus mintázata (C-sáv) egyszerű mendeli öröklésmenetet mutat, kukoricahibridekben a nagyszülői kromoszómák is azonosíthatók (1. ábra). Nyilvánvalóvá vált, hogy némi módosítással a kromoszómák C-sáv-festése adaptálható a növényvilág mintegy

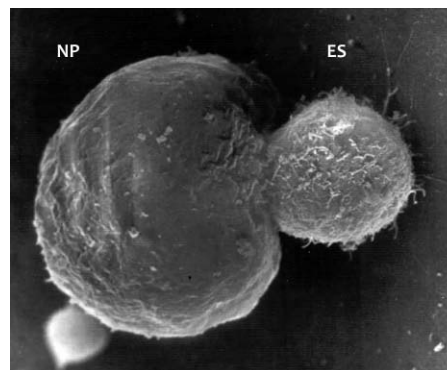
négyszázezer leírt fajára, és ez „életfogytig tartó megélhetést” biztosíthat. A búza evolúciogenetikai csoporthoz kötöttség feloldásával, amely a Genetikai Intézet akkori igazgatójának, Alföldi Lajosnak volt köszönhető, lehetővé vált valami új irány keresése. Megkezdődött a „kalandozások” kora.

Az 1970-es évek első fele a molekuláris genetikai és a protoplaszt (sejtfaluktól megfosztott növényi és baktériumsejtek) korszakának nyitánya volt a világban és az intézetben is. A baktériumsejtek protoplasztálása, fúziója, regenerálása baktériummá, növényi protoplasztok-sejtek regenerálása teljes növényekké, szomatikus faj- és nemzetséghibridek előállítására, növényi protoplasztok fúziója állati sejtekkel (2. ábra) citológiai kincsésbánya volt.

Lehetőséget adott az elérhető vizsgálómódszerek megtanulására, és minden, ami fénymikroszkóppal, transzmissziós vagy pásztázó elektronmikroszkóppal nézhető-látható volt, annak a vizsgálata megtörtént. A Raskó István vezetésével dolgozó emlős szomatikus

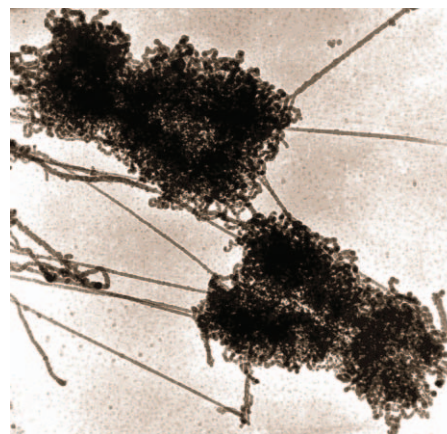

1. ábra • A szülői (piros, zöld és kék) és nagyszülői kromoszómák (piros és zöld) azonosítása kukoricahibridekben a heterokromatikus mintázat alapján

2. ábra • Növényi protoplaszt (NP) és emlőssejt (ES) összeolvadásának pásztázó elektronmikroszkópos képe

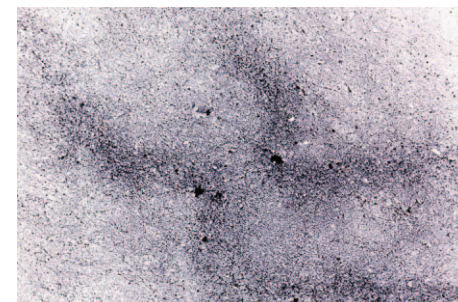
sejtgenetikai csoport sejthibridizációs kísérletei, az emlőssejtek kromoszómáinak könnyebb „kezelhetősége”, az intézetben belüli együttgondolkodás-együttműködés természetessége és az amerikai Ernest J. DuPraw lenyűgöző elektronmikroszkópos kromoszómaképei alapvetően megváltoztatták a kromoszómakutatások irányát. A napi feladatokon túl, a DuPraw-féle *whole-mount* elektronmikroszkópos technika autodidakta elsajátí-

3. ábra • Emberi kromoszómák elektronmikroszkópos képe

tása (3. ábra) és a Raskó-csoport önzetlen sejtforrása lehetőséget adott az emlőssejtek kromoszómáinak legmodernebb eszközökkel történő vizsgálatára.

A nemzetközi kromoszómakutatás nagy szenzációja a 70-es évek végén a „kromoszóma váz”-elmélet (scaffold model) megszületése és kísérletes bemutatása volt. Az Egyesült Államokban Kenneth W. Adolph, James R. Paulson és Ulrich K. Laemmli *Cell*- és *PNAS* (*Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*) cikkekben közölték, hogy a kromoszómák „végső” szerkezeti eleme (részleges fehérjéltetés és DNáz-kezelés után) egy folytonos fehérjérváz, amely mentén a DNS hatalmas hurkokba szerveződik. Egy Wellcome Trust ösztöndíjnak köszönhetően, az edinburgh-i MRC Klinikai és Populációs Citogenetikai Intézetben eltöltött egy év alatt sikerült kísérletesen bizonyítani, hogy a részlegesen fehérjéltetett és DNáz-mentesített kromoszómák elektronmikroszkópos felvételein látható folytonos fehérjérváz valójában különálló fehérjérvázcskéák mesterségesen előidézett aggregációja (4. ábra).

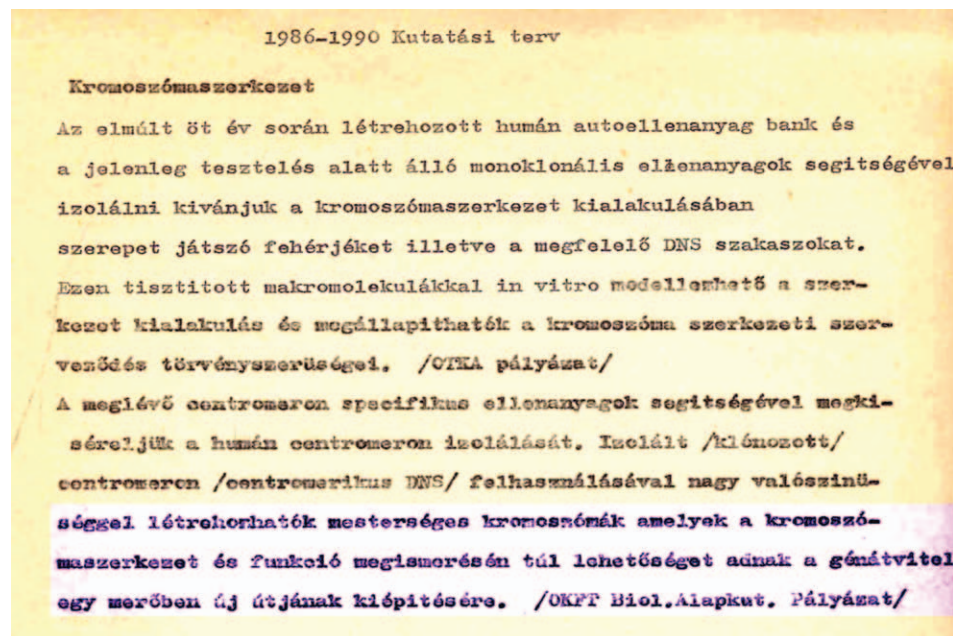
4. ábra • Kínai hörcsög kromoszómájának elektronmikroszkópos képe a kromoszómafehérjék részleges eltávolítása után. A legvégső felismerhető struktúra a centromer, a kromoszómakarokat a fehérjérvázcskéák eltérő sűrűsége rajzolja ki.

Tehát, ha létezik egy folytonos kromoszómaváz, akkor annak feltétlen tartozékai a bizonyos szerkezeti szereppel bíró DNS-szakaszok. Nemzetközi szinten, néhány hasonló következtetésre jutó kutató kivételével, a vázmodell „rajongói tábora” nem fogadta kitörő lelkesedéssel az eredményeket leíró közleményeket. Ennél fontosabb azonban, hogy ezek az eredmények alapozták meg a Biokémiai Intézet kiténő biokémikusával, Udvardy Andorral (aki kromatinszerkezeti munkái alapján „vázmodell-szeptikus”) a máig tartó együttműködést és barátságot.

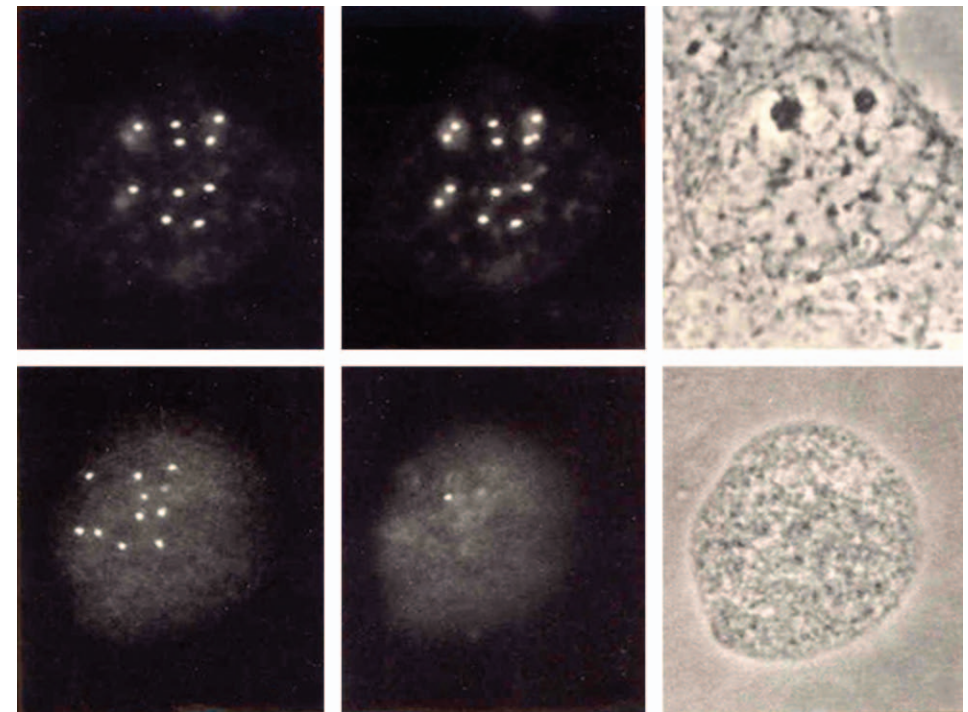
A 80-as évek elején a kutatók meghatározott forint „fejpenzzel” és évi 90 amerikai dollár „import-vegyes” (egy évvel előre megrendelt devizás vásárlásokra fordítható) ellátmánnyal rendelkeztek. A skóciai intézet ajándéka (mintegy 3000 font értékű vegyszer és eszköz) kivételes lehetőséget adott a kromoszómaszerkezeti munkák folytatására.

Az egyfős kromoszóma-csapat státuszproblémák miatt egy takarítónőnek álcázott technikussal és két növényi szövettényesztős „vendégmunkással” megerősödve nemzetközi szinten is egyedülálló eredményeket ért el. Kidolgozták a növényi kromoszómák és sejt-magok tömegizolálását, és a növényi kromoszómák biokémiai, immunológiai és szerkezetvizsgálatával igazolták, hogy a növényi és állati kromoszómák alapvető felépítése azonos.

A kromoszómaszerkezeti vizsgálatokból kiderült, hogy a kromoszómák fokozatos leépítése (fehérje- és DNS-kivonás) során a legvégső szerkezeti elem a centromer. A centromer felépítésében több konzervált fehérje is részt vesz, amelyek ellen specifikus ellenanyagok található bizonyos autoimmun betegek vérérumában. Erre alapozva született meg 1985-ben annak a kísérleti programnak a gondolata, amelynek célja az emlős mesterséges kromoszóma előállítás volt (5. ábra).

5. ábra • A mesterségeskromoszóma-program indulása 1985-ben

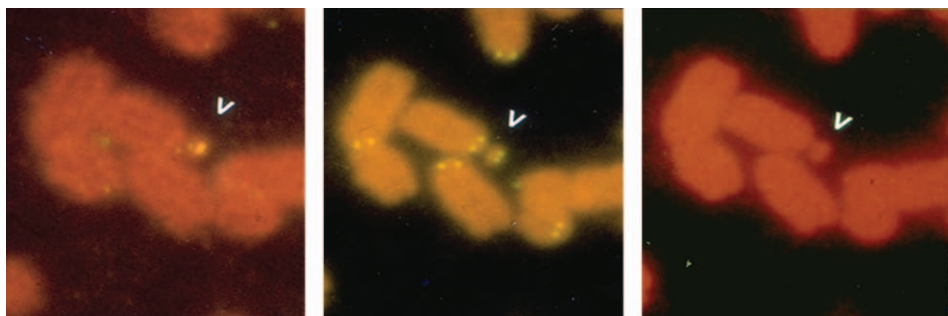

6. ábra • Az emlőskromoszómák nem véletlenszerű elrendeződésének bizonyítása nem osztódó emlőssejtek magjában, centromer elleni ellenanyagfestéssel. A kromoszómák elhelyezkedését a centromerek mutatják.

Az elképzelés lényege az, hogy a humán osztódó sejtenyésztésből izolált kromoszómák részleges fehérjéltelenítése és DNáz-kezelése után anticentromer ellenanyagokkal elvileg kinyerhetők a centromerikus szakaszok, illetve az azokba zárt centromerikus DNS. E DNS-szakaszok klónozásával vagy ezeket próbaként használva, humán DNS-bankból történő izolálással nagy mennyiségű centromer-DNS állítható elő. A centromer-DNS-t a kromoszómaműködés szükséges elemeivel (replikációs szakasz, telomer, jelzőgén) összeépítve és emlőssejtekbe juttatva esély van új kromoszómák létrehozására.

Több száz magyar és svédországi autoimmun beteg szérumának vizsgálata során sikerült egy olyan nagytisztaságú specifikus anticentromer-savót találni, amelyben öt különböző centromer-fehérje elleni antitestek találhatóak (lásd a 6., 7. és 8. ábrákat).

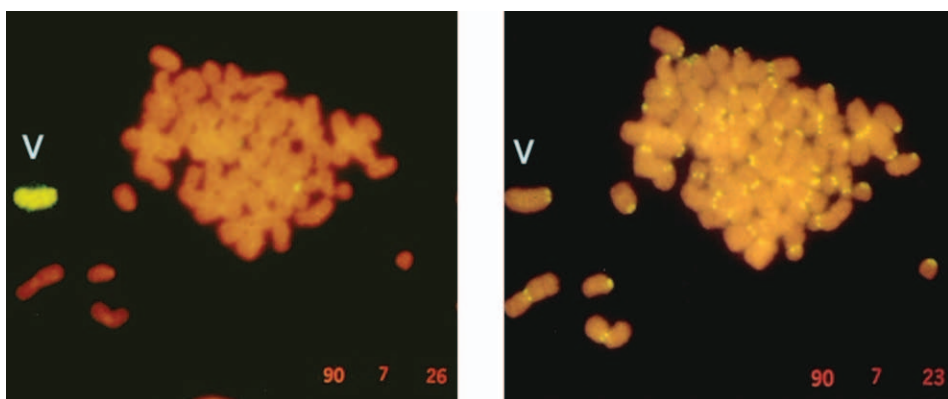
Az anti-centromer szérum első felhasználása annak a kísérletes bizonyítása volt, hogy az emlősök testi sejteinek magjában a kromoszómák nem véletlenszerűen, hanem meghatározott rendben helyezkednek el. Az anyai és apai homológ kromoszómák párba rendeződésén túl a nem homológ kromoszómák tükrösszimmetriát mutató csoportokat alkotnak (6. ábra). A kromoszómák nem véletlenszerű elrendeződése – ennek a génepresszióval, a genom működésével kapcsolatos összefüggése – ma már tankönyvi adat.

7. ábra • Újonnan képződött minikromoszóma fluoreszcens mikroszkópos képe. Balról jobbra: a beépült DNS kimutatása hibridizációval, a centromerek kimutatása centromer immunfestéssel, a kromoszómák DNS-festése propidium-jodiddal történt.

A Raskó-csoport sejtenyésző infrastruktúráján „élősködve” és DNS-munkákban jártas munkatársa, Burg Kornél tudását használva hosszas próbálkozás és kudarcok sorozata után sikerült használható mennyiségű anti-centromer szérummal kitisztított DNS-t előállítani. E DNS szolgált próbaként egy feltételezett centromerikus DNS kihalászására egy humán DNS-könyvtárból. Bakteriofág-„szigetelő” DNS-szakaszok és egy szelektálható jelzőgénnel történt összeépítés után megkezdődtek a DNS-beviteli kísérletek.

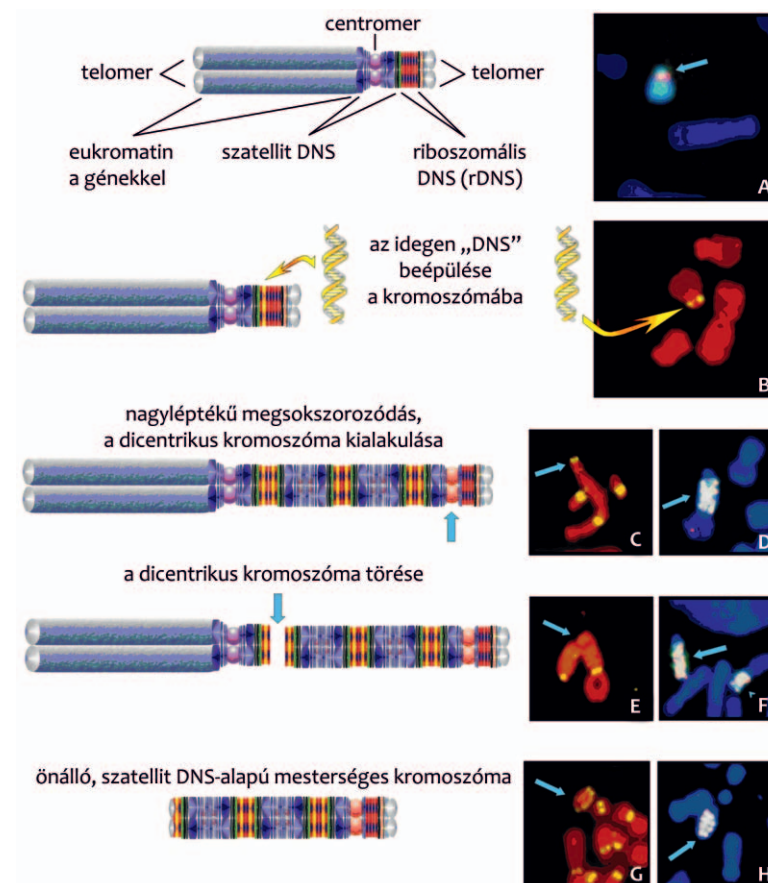
1989 végén megszülettek azok a sejtvonalak, amelyekben a bevitt DNS-ből felépült új centromerek, illetve önálló minikromoszómák képződtek (7. ábra). A jelenség ismételtetőknek bizonyult, és hamarosan a minikromoszómák méretét többszörösen meghaladó, új kromoszómát hordozó sejtvonalat is sikerült előállítani olyan DNS bevitellel is, amely nem tartalmazott feltételezett centromerikus DNS-t (8. ábra). Nyilvánvalóvá vált, hogy a centromer- és kromoszómaképződés nem a bevitt DNS specifikus bázissorrendjétől függ.

8. ábra • Bakteriofág DNS bevitellel létrejött új kromoszóma (v). Bal oldalon: fluoreszcens DNS-hibridizáció az új kromoszómán bakteriofág DNS-sel, jobb oldalon: a centromerek kimutatása centromer immunfestéssel.

Ezt az időszakot a töretlen lelkesedés és a pénzhiány jellemezte. A napi túlélésért folyó küzdelemben és a minikromoszóma megszületésében döntő szerepe volt az SZBK akkori főigazgatójának, Keszthelyi Lajosnak. Fizikus-biofizikusként a mesterségeskromoszóma-program kezdetétől állandó érdeklődéssel követte a munkát, és az ínség időszakában személyes közbenjárására – pályázaton kívül kapott – mintegy kétmillió forint OMFB-„segély” biztosította a túlélést. Az első eredmények közlése (két PNAS-cikk) jelentős nemzetközi érdeklődést váltott ki. A közlést és a további munkák pénzügyi hátterét a

szerencse és a személyes kapcsolatok határozták meg. 1989-ben két amerikai professzor (egyikük Szalay Aladár, az SZBK Növényélettani Intézetéből a 70-es években „külföldre szakadt” hazánkfi), hasznosítható alap kutatási eredményekre „vadászva” az SZBK-ban úgy vélte, hogy ez a minikromoszóma egyike a lehetséges értékesíthető eredményeknek. Szalay Aladár kapcsolata révén a kanadai Alberta tartományi kormány kutatástámogatása, majd egy amerikai óriásvállalat biztosította a kutatások részbeni finanszírozását, a kutatási eredmények szabadalmaztatási költségeit az esetleges, jövőbeni szabadalmak

9. ábra • Az új kromoszómák képződésének lépései

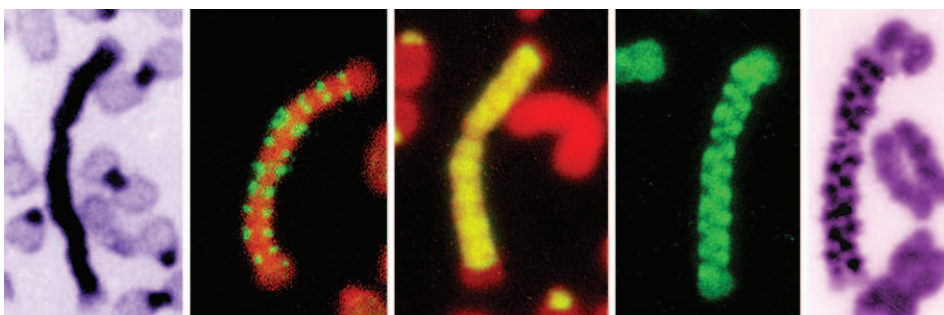
hasznosítási jogáért cserébe. Itthon, 1991-ben, az akkori földművelésügyi miniszterrel mint társ pályázóval elnyert hároméves OMFB-pályázat keretében mintegy húszmillió forint biztosította a további munka pénzügyi háttérét. Így az amerikai és az OMFB kutatási támogatás révén az elkövetkező négy-öt év anyagi biztonsága lehetővé tette az aprólékos kísérleti munkát, amelynek eredményeként – elsősorban egy nagyméretű, egérszövetekben előállított új kromoszóma révén – kiderült, hogy a kromoszómaképződés egy, a sejt meghatározott kromoszómáinak centromerközeli szakaszába épült „idegen” DNS által előidézett megsokszorozódás eredménye (9. ábra). Az újonnan képződő kromoszómák tehát az élő sejtben történt beavatkozás eredményei. A stabil fennmaradásukhoz és működésükhöz szükséges elemeket a „természetes” kromoszómák meghatározott szakaszainak megsokszorozódása révén „szerzik” meg, DNS-összetételük kevésbé komplex, elsősorban ismétlődő, azonos bázissorrendű szakaszokból épülnek fel, így jelentősen eltérnek a „természetes” kromoszómáktól. Ez a tény, és az, hogy az újonnan képződött „mestersé-

ges” kromoszómák genetikai tartalma – a tandem ismétlődő riboszomális RNS-génektől eltekintve – kizárólag a kívülről bevitt génekre korlátozódik, indokolja a „mesterséges” jelzőt.

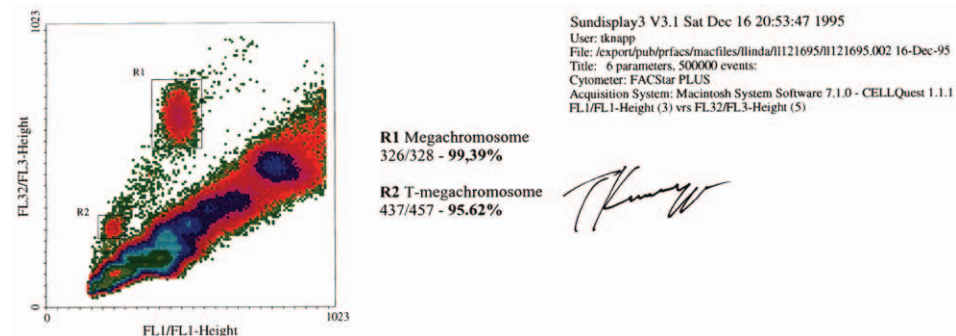
A centromerközeli szakaszok döntően heterokromatinból (erősen „becsomagolt”, géneket nem hordozó, ismétlődő, ún. szatellit DNS-szakaszok) épülnek fel, így az újonnan képződött kromoszómák alapanyaga is főként szatellit DNS (10. ábra).

Ebből a tulajdonságukból adódóan a szatellit DNS-alapú mesterséges kromoszómák (SATAC) gyakorlatilag 100%-os tisztaságban elválaszthatók a „természetes” kromoszómáktól kettős, lézervezrlésű áramlásos citometriával (11. ábra).

Erre az időszakra esett, hogy az amerikai támogatás (a mesterséges kromoszómáktól független okok miatt) megszűnt, viszont a munka folytatását célzó, nagy ívű négyéves kutatási pályázatra, a munkatervet változtatlanul hagyva, az OTKA megadta a kért kutatási támogatás 5%-át, azaz évi 200 000 Ft-ot. A teljes pályázati összeg éppen fedezte annak a két közleménynek a publikációs költségeit,

10. ábra • Balról jobbra: a mesterséges kromoszóma heterokromatin kimutatására szolgáló festéssel, a megsokszorozódási egységek határán található „idegen” DNS-szakaszok kimutatása DNS-hibridizációval (9. ábra), DNS-hibridizáció szatellit DNS-sel, az ismétlődő egységeken belül az ellentétes lefutású DNS-szalak kimutatása brómdezoziuridin immunfestéssel, illetve speciális Giemsa-festéssel.

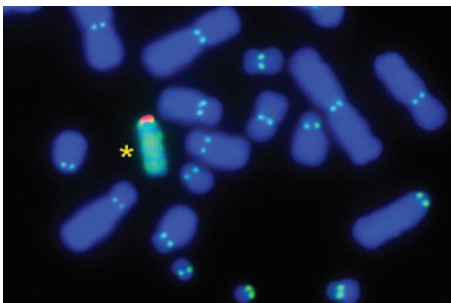

11. ábra • A szatellit DNS-alapú mesterséges kromoszómák tisztítása citometriával. A képen minden pont egy-egy kromoszómát jelöl, az R1 jelű területről gyűjtött kromoszómák a 10. ábrán bemutatott nagyméretű mesterséges kromoszómának felelnek meg; az R2 jelű területről gyűjtött kromoszómák a három ismétlődő egységből álló, kisméretű szatellit DNS-alapú mesterséges kromoszómákat jelentik.

amelyek a szatellit DNS-alapú mesterséges kromoszómák prototípusának leírását, illetve a kromoszómaképződés alapvető folyamatainak tisztázását és ezáltal az ismételhető kromoszómaépítés módszerének kidolgozását írták le.

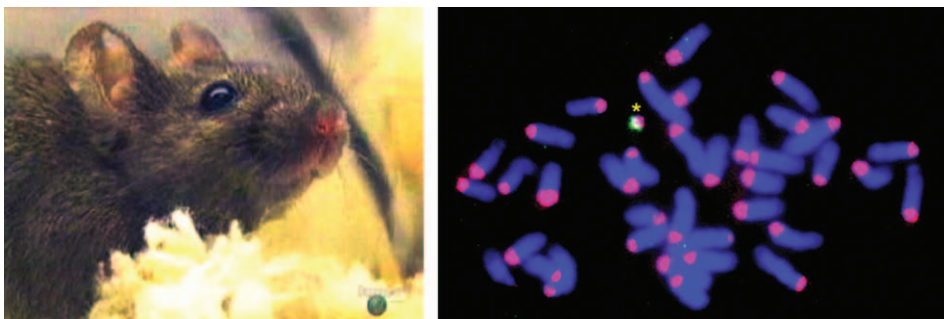
Itt újra érdemes egy rövid kitérőt tenni, ami rávilágít az esélyegyenlőségre és a globális tudomány geográfiai és etikai fehér foltjaira. A fent említett két közlemény kétségkívül az első közlése volt az emlős mesterséges kromoszómák ismételhető előállításának. Egy évvel később az Egyesült Államokban megjelent mesterséges kromoszóma előállítását leíró közleményt a média jelentős csinnadrattával mint világszerte felfedezést ünnepelte. Joggal, hiszen a szerzők említést sem tettek az őket megelőző négy, Magyarországról származó munkáról. A dolog pikantériája, hogy az amerikai szerzők, a tudományos közleményük megjelenésével egy időben benyújtott szabadalmukban oldalakon keresztül próbálják bizonygatni, hogy eljárásuk különbözik a négy szegedi közleményben leírtaktól.

A pénztelenségéből fakadó lét-nemlét dilemma feloldása Kanadából érkezett. A mesterséges kromoszómák ismételt előállítását, illetve a mesterséges kromoszóma-tisztítás eredményeit ismerve, egy kanadai üzletember 1995 végén bejegyeztette a vancouveri székhelyű Chromos Molecular Systems nevű biotechnológiai vállalatot, amely a szatellit DNS-alapú mesterséges kromoszómák biotechnológiai alkalmazását, a SATAC-technológia kifejlesztését tűzte ki célul. A Chromos 1996-ban kizárólagos hasznosítási licen szerződést kötött a Szegedi Biológiai Központtal, és hosszú távú kutatási szerződést írt alá az SZBK Genetikai Intézetével. E szerződések keretében vállalta az évi rendszeres kutatási támogatás biztosítását, a kutatási eredmények szabadalmaztatási költségét, a technológia majdani hasznosításából származó bevételekből – a nemzetközi normáknak megfelelő – jogdíj fizetését. A Chromos létrehozta saját kutató-fejlesztő laboratóriumát, és 1997-ben megkezdődött a közös kutatómunka és technológiafejlesztés. Ennek főbb eredményei a következők voltak:

12. ábra • Emberi mesterséges kromoszóma prototípus (*) természetes társai között DNS-hibridizáció human szatellit DNS-sel (zöld és piros), illetve centromer immunfestés (kettős, világos pöttyök), a kromoszómák kék színét egy DNS-specifikus fluoreszcens festék adja.

- a mesterséges kromoszómák ipari méretekben történő tisztítása,
- „hasznos” géneket hordozó mesterséges kromoszómák előállítása,
- humán szatellit-DNS-alapú mesterséges kromoszóma prototípusának előállítása (12. ábra),
- genetikailag módosított állat előállítása tisztított mesterséges kromoszómával (13. ábra),
- genetikailag módosított állat előállítása szövetspecifikus génkifejeződést biztosító tisztított mesterséges kromoszómával,

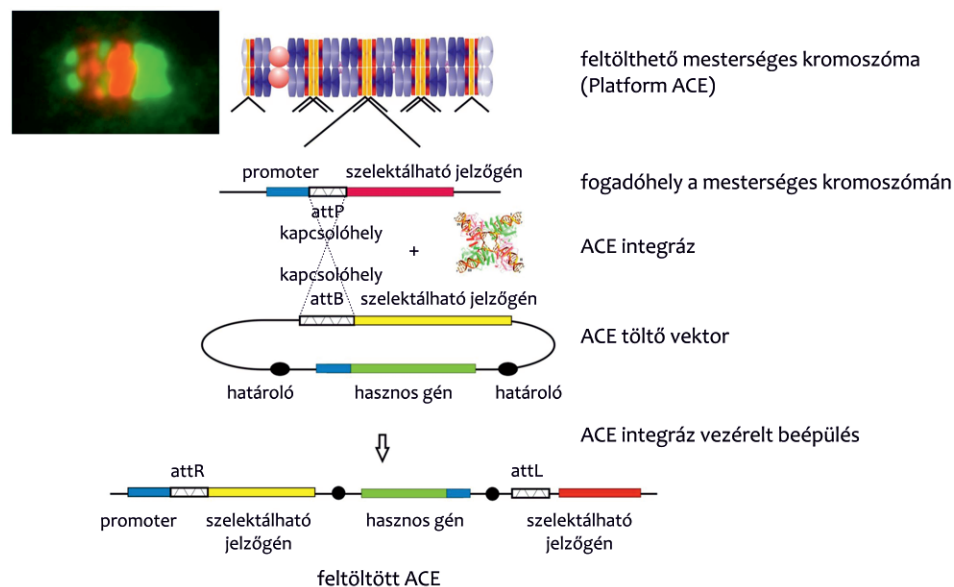
13. ábra • Az első, tisztított mesterséges kromoszómával létrehozott genetikailag módosított állat (Lucy) és egy fehérvérsejtjének kromoszómái a 41. mesterséges kromoszómával (*)

• lipidekbe csomagolt tisztított mesterséges kromoszómák bevitel célsejtekbe,

• feltölthető, mesterséges kromoszóma expressziós rendszer létrehozása (14. ábra),

• ipari fehérje-gyógyszeralapanyagot termelő mesterséges kromoszómák előállítása.

2000-ben a Chromos a torontói tőzsdén nyílt részvénytársasággá vált, ettől kezdve a vállalati stratégiát, beleértve a kutatási-fejlesztési célokat, irányokat a befektetők rövid távú érdekei (gyors tökemegtérülés) határozták meg. 2004-ben a mesterséges kromoszóma expressziós rendszer létrehozásakor az elsődleges stratégiai irány a gyógyszeripari fehérjetermelés lett. Ez azt is jelentette, hogy a kutatás-fejlesztés kizárólagos iránya a gyógyszeripari fejlesztés, amelyet az elsődlegesen alapkutató végző Genetikai Intézet Kromoszóma Csoportja nem vállalhatott. A kutatási szerződés (és a kutatási támogatás) megszűntével, hazai pályázati forrásból és az utolsó, jelképes Chromos-támogatásból 2005-ben elindult egy kísérletsorozat, amely a mesterséges kromoszóma és az összejttechnológia ötvözésével a mesterséges kromoszómák génterápiai alkalmazhatóságát kívánta igazolni. Ennek szakmai hátterét a meglévő „kromoszóma csapat” tudása mellett, a hároméves tanulmányútról hazatért és magát összejszakértővé kiképező

14. ábra • Feltölthető, mesterséges kromoszóma expressziós rendszer (ACE System). A bal oldali kromoszómaképen a piros szakaszok a többszörös fogadóhelyeket jelzik

Katona Róbert biztosította. A modellkísérlet egy ma még gyógyíthatatlan betegség (Krabbe-betegség) egérmódeljének kezelése volt terápiás emlős mesterséges kromoszómát hordozó embrionális összejtekkel. A hároméves kísérletsorozat eredményei igazolták, hogy a kombinált mesterséges kromoszóma-összejt technológia alkalmas eszköze lehet az *ex vivo* génterápiának (15. ábra).

2006 nyarán a Pfizer gyógyszeripari óriásvállalat nyilvánosságra hozta saját összehasonlító vizsgálatainak eredményét, miszerint a mesterséges kromoszómarendszerrel bioreaktorokban literenként 4 grammot meghaladó fehérje-gyógyszeralapanyag termelése érhető el, amely ötszörösen meghaladta saját fehérjetermelő rendszerük teljesítményét.

Ezek az eredmények döntő szerepet játszhattak abban, hogy a Pfizer legnagyobb versenytársa, a GlaxoSmithKline 2007 no-

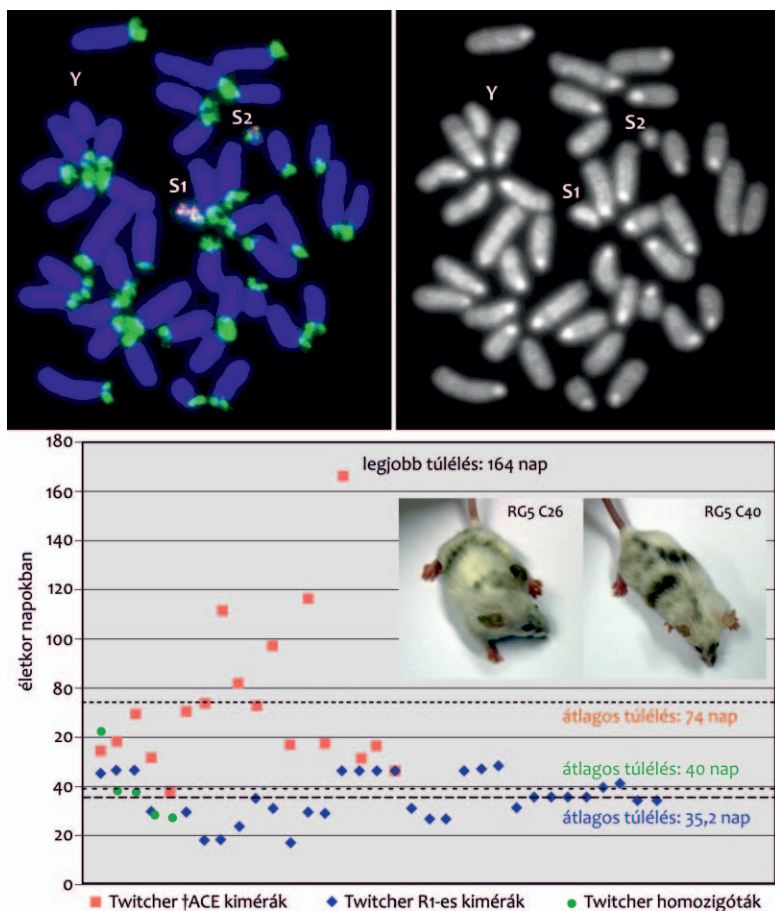
vemberében megvásárolta a mesterségeskromoszóma-technológia fehérjetermelésben történő felhasználásának jogát a forráshiánnyal küszködő Chromostól. A technológia transzgenikus és génterápiai felhasználásának joga a Chromosnál maradt. A többéves közös munka és a Chromos vezetésével meglévő jó kapcsolatoknak köszönhetően a Chromos licenyszerződés keretében teljes körű felhasználási jogot adott a Szegedi Biológiai Központ számára a mesterségeskromoszóma-technológia magyarországi génterápiai, gyógyító célú felhasználására. A teljes körű felhasználás kiterjed a negyvenkilenc mesterségeskromoszóma-tárgyú szabadalmaink hasznosítására, amelyek tulajdonosa a Szegedi Biológiai Központ, illetve magában foglalja a Chromos saját fejlesztéseit is.

Az első modellkísérlet sikerére alapozva, hazai és Európai Unió pályázatok keretében,

jelenleg három mesterséges kromoszóma-összejt technológiára alapozott preklinikai kutatási program folyik állatmodelleken, illetve sejt szinten: 1. Egy életmentő génterápiás kezelés súlyos mellékhatásának (a terápiás gént hordozó vektor által okozott leukémia) lehetséges kiküszöbölése mesterséges kromoszómavektorral. 2. Egy mesterséges kromoszómával két vagy több terápiás cél elérésének egyidejű megvalósíthatóságát igazoló daga-

natterápiás modell kísérletek. 3. Idegrendszeri betegségek lehetséges kezelési eljárásainak kidolgozása mesterséges kromoszómával genetikailag módosított terápiás össejtekkel.

Az elmúlt évek során a Genetikai Intézetben sikerült létrehozni egy olyan preklinikai egységet, amely elvileg alkalmas bármely génterápiás szempontból releváns betegség állatmodelljének mesterséges kromoszóma-összejt terápiával történő kezelésére.

15. ábra • Terápiás mesterséges kromoszómákat (S1, S2) hordozó egér embrionális össejtkromoszómái és egy gyógyíthatatlan betegség modellállatainak túlélése a terápiás mesterséges kromoszómával, illetve anélkül. A terápia mesterséges kromoszóma jelenlétét sötét színű foltok jelzik a kísérleti állatokon.

A szegedi „kromoszóma csapat” szűkebb és tágabb értelemben vett tagjaira vonatkozóan eligazítást adnak az intézeti publikációs lista szerzői névsora. Ám lehetetlen felsorolni mindazok nevét, akik az elmúlt közel négy évtized során, itthon és világszerte munkával, tanáccsal, kritikával, segítséggel vagy csak jóindulatú érdeklődéssel járultak hozzá, hogy

a szegedi kromoszómakutatás eredményei nemzetközi szinten is tankönyvi adatokká válhattak, és az alapvető kutatási eredményekből használható technológia született.

Kulcsszavak: génterápia, kromoszómastruktúra, mikroszkópia, mesterséges kromoszóma, össejt, sejt fúzió, szatellit DNS, transzgenikus egér

Tragikus veszteség érte a hazai és nemzetközi citogenetikai kutatásokat, az MTA Szegedi Biológiai Kutatóközpontjának közösségét. Életének 65. évében, 2013. március 10-én elhunyt Hadlaczký Gyula, Széchenyi- és Gábor Dénes-díjas kutatóprofesszor. Az SZBK Genetikai Intézetének alapítását követő évek óta meghatározó személyisége volt az egész intézménynek. Életműve példaként szolgálhat minden fiatal kutató számára. A termelőszövetkezeti állattenyésztő agronómusból lett nemzetközi hírnévű citogenetikus, akinek életműve a kitalálásról, a keménységről, az akaratról, az egyenes emberi viszonyokról és kiemelkedően a tudomány szeretetéről szól. Eredeti, intuitív elképzelései és ötletei nemcsak saját témájának művelésében vezettek újdonságot jelentő eredményekhez, de kiterjedt kutatási együttműködésekben meglátásai sokban segítettek a tudományos munkát. Metodikai tökéletességre tett szert a citológia szinte minden területén. Laboratóriumának ajtaja mindig, bárki előtt nyitva állt, s a tanácsot kérő gazdagodva távozott. Másokat meghazudtoló munkabírása csak növelte rendkívüli személyiségének utánozhatatlanságát. Tanítványainak egész sora tanúsíthatja a mester kiválóságát, jószándékú segítőkészségét. Külföldi tanulmányútjai elismertséget és barátokat szereztek neki.

Bárhon is járt, mindig hazatért, talán a Genetikai Intézet demokratikus, alkotó légköre is motiválta. Tudományos eredményei itthon születtek. Nemzetközi hírneve vezetett a felfedezéseit hasznosító kanadai cég megalapításához, amely máig a hazai alapvető kutatás egyik legsikeresebb biotechnológiai hasznosulása. Mindig kereste a továbblépés lehetőségét, sokáig bízott abban, hogy idehaza is értékelik az általa kifejlesztett mesterséges kromoszóma-rendszer egyedülálló jelentőségét. A kudarcok sem kímélték. Kénytelen volt nyugdíjasként elfogadni, hogy génterápiás programját itthon nem támogatják. A csalódások sorozata is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a halálos kór végül is elhatalmasodott rajta, és lezárta egy még oly sok lehetőséget magában rejtő tudományos pályát.

Mindketten abban a szerencsében részesülhettünk, hogy vele dolgozhattunk, és tanúi lehettünk kivételes életművének. Barátaiként, tisztelőiként szeretnénk méltóképpen megemlékezni nagyívű tudományos életútjáról. Nem találhatunk hitelesebb összefoglalót, mint amit ő maga írt a Szegedi Biológiai Kutatóközpont alapításának 40. évfordulója alkalmából. Fenti önvallomása tanulsággal szolgálhat a hazai tudomány- és innovációpolitika számára egyaránt.

Dudits Dénes és Raskó István

A jövő tudósai

Tisztelt Olvasó!

A kutatók utánpótlásával – fiatal tudósokkal foglalkozó melléklet harminckilencedik számában *Szvathné Szalay Márta* írását olvashatjuk a 2008-ban indult húszéves Nemzeti Tehetség Program eddigi eredményeiről és további terveiről. Kérjük, ha a jövő tudó-

saival kapcsolatos témában bármilyen vitázó megjegyzése, vagy javaslata lenne, keresse meg a melléklet szerkesztőjét, Csermely Pétert az alábbi e-mail címen.

Csermely Péter

az MTA doktora

(Semmelweis Egyetem, Orvosi Vegytani Intézet)

Csermely.Peter@med.semmelweis-univ.hu

A NEMZETI TEHETSÉG PROGRAM EDDIGI EREDMÉNYEI ÉS TOVÁBBI TERVEI

A Nemzeti Tehetség Programról szóló 78/2008. (VI.13. OGY-határozat elfogadásával az Országgyűlés 2008-tól kezdődően húsz évre határozott meg kiemelt feladatokat a tehetségsegítésben, a tehetséggondozásban. Határozatával elkötelezettségét fejezte ki a tehetséges gyermekek, fiatalok hosszú távú segítésére, folyamatos fejlesztésére, valamint kiszámítható támogatására.

A tehetséges fiatalok segítésének formái a teljes társadalmat áthatják, ezért a tehetség érvényesülését szolgáló stratégiai célok csak átfogó célkitűzések megjelölésével bonthatók le megvalósítható és ellenőrizhető egységekre. A célkitűzések és a hozzájuk rendelt konkrét tevékenységek – horizontális és vertikális összefüggéseiket is figyelembe véve – biztosítják, hogy a tehetségsegítés közvetlen „alanyai”, a tehetségek és segítőik, az állampolgárok és

szerveződések, a tehetségek segítésében érdekelt helyi, térségi, megyei és regionális szervezetek, valamint a program megvalósításában részt vevő állami szervek számára egyértelműek és megvalósíthatóak legyenek a célok.

A tehetségek segítése stratégiai és átfogó célkitűzéseinek állandósága mellett a tehetségsegítésnek egyes célterületei és az azokhoz kapcsolódó feladatok módosulhatnak, melyeket – a tehetségsegítés kiemelt helyzetének és alapvető célrendszerének változatlanul hagyása mellett – az Országgyűlés a Nemzeti Tehetség Program két évenként sorra kerülő időszakos áttekintése során végzi el.

Kiemelt fejlesztési területek

A 2009–2010. évi cselekvési programmal indultak el azok a tevékenységek, amelyek lerakták a 126/2008. (XII. 4.) OGY-határozattal elindított Nemzeti Tehetség Program alapjait. A Nemzeti Tehetség Program 2009–2010-es cselekvési programját meghatározó 1120/2009. (VII. 23.) Kormányhatározat megfogalmazta a kiemelt fejlesztési te-

rületeket, melyek ma is a Nemzeti Tehetség Program megvalósításának tartalmi pilléreit alkotják. A 2009–2010-es cselekvési program keretében először pályázhattak a közoktatás és a felsőoktatás tehetséggondozásának szereplői a Nemzeti Tehetség Program keretében.

A Nemzeti Tehetség Programról szóló 78/2008. (VI. 13.) OGY-határozatban foglalt célok megvalósításához szükséges intézkedésekről szóló 3079/2008. Korm. határozat végrehajtására a Kormány a Nemzeti Tehetség Programban meghatározott célkitűzések végrehajtása érdekében 2011–2012. évekre a két éves kormányzati cselekvési program kiemelt fejlesztési területeiként az alábbiakat jelölte ki:

- a tehetségsegítő hagyományok őrzése és gazdagítása;
- az egyenlő hozzáférés biztosítása a tehetségsegítés területén, az értékalapú társadalmi mobilitás elősegítése;
- a tehetséges fiatalok közösségformálásának és társadalmi felelősségének növelése;
- a tehetségsegítő személyek és szervezetek (oktatási-nevelési intézmények) megbecsülése;
- a tehetségtudatos (esélyegyenlőséget célzó tehetségsegítő programok, jó gyakorlatok elterjesztését segítő hálózatok) és tehetségbarát társadalom (önkormányzatok, kisebbségi önkormányzatok, tehetségsegítő tanácsok) kialakulásának elősegítése;
- hazai és határon túli magyar tehetségfejlesztő közösségek nemzeti együttműködésének segítése;
- a magyar tehetségsegítő eredményeknek az Európai Unió tagállamaival és más államokkal való megismertetése.

A pályázatok kiírásában hatékonyan és eredményesen működik együtt az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI), az Emberi

Erőforrás Támogatáskezelő (EMET), illetve a Minisztérium háttérintézménye, az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI). Az OFI Nemzeti Tehetségfejlesztési Központja felel a Nemzeti Tehetség Program pályázatainak szakmai kidolgozásáért, a pályázatok sikeres lebonyolítása pedig az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő feladata. A Nemzeti Tehetségfejlesztési Központ – többek között – ellátja a Nemzeti Tehettségügyi Koordinációs Fórum működésével kapcsolatos feladatokat, összeállítja a pályázati tervet, melyet elfogadásra a Nemzeti Tehettségügyi Koordinációs Fórum elé terjeszt, majd az Emberi Erőforrás Támogatáskezelővel együttműködve elkészíti a pályázati kiírásokat, ellátja a beérkezett pályázatok szakmai elbírálását, valamint a későbbi megvalósítás szakmai ellenőrzését. Az érvényes, befogadott pályázatokat az Emberi Erőforrások Minisztériuma által kijelölt Szakmai Tanács értékeli, majd javaslata alapján az OFI felterjeszti döntésre az oktatásért felelős miniszternek. A legfontosabb értékelési szempontok:

- a pályázó szervezet tehetséggondozó tevékenységének rövid bemutatása;
- a pályázati program szakszerűsége, kidolgozottsága;
- a pályázati program és a pályázat céljainak illeszkedése;
- a pályázati program céljainak, szervezeti formáinak és munkatervének kidolgozottsága;
- a tervezett tevékenységek kidolgozottsága;
- az alkalmazott módszerek bemutatása;
- a program eredményességének a pályázó által meghatározott kritériumai;
- a költségvetés mennyiben reális, érthető, alátámasztott;
- a pénzügyi tervezés arányossága, illetve illeszkedése a tervezett programelemekkel;

- a program megvalósításában, sikerében közreműködő szakemberek szakmai felkészültsége.

A 2011–2012-es cselekvési program első pályázatai 2012. január 10-én, a pályázatát szervezeti kereteinek átalakítását követően jelentek meg. A Nemzeti Tehetség Program 2011–2012. évi cselekvési programjának megvalósítása során 2012. január 10-én tíz pályázat, 2012. március 6-án az Ady Endre ösztöndíjpályázat, 2012. március 24-én hat pályázat, 2012. április 3-án egy pályázat, 2012. április 27-én két pályázat, 2012. július 17-én két pályázat került kiírásra. A felhívásokra az egész országból, valamint a határon túli területekről is érkeztek pályázatok, melyek eredményességét a szakmai indikátorok mutatják. Több mint 330 ezer tanuló vett részt a tehetségsegítő programokban, ami azt jelenti, hogy a magyar oktatási rendszerben tanuló minden ötödik diákot érintett a Nemzeti Tehetség Program valamelyik eleme. 2012 decemberében újabb harminc pályázati felhívás került meghirdetésre. A beérkezett pályázatok közül a formailag érvénytelen pályázatok aránya nem éri el az 5%-ot.

Lebonyolított közoktatási pályázatok 2012-ben

A benyújtott pályázatok száma 2424, ebből a nyertes pályázatok száma 827. A közreműködő szakemberek száma 12 475 fő, a résztvevő diákok száma 334 487 fő. A pályázók székhelye szerint 139 település érintett.

Tanulmányi versenyek

A legtöbb tanuló tehetséggondozó versenyben vett részt. A tanulmányi versenyeken általában azok a tanulók vesznek részt, akik a megadott területen kiemelkedő tanulmányi teljesítménnyel már felhívták magukra a figyelmet. A tanulmányi versenyekre való fel-

készítés során a tehetséges tanulók erős oldalának fejlesztése áll a középpontban. A 2011–2012. tanévben megrendezett tanulmányi, tehetséggondozó versenyeken az összes érintett tanuló 61%-a (201 125 fő), a művészeti és sportversenyeken az összes érintett tanuló 36%-a (119 506 fő) vett részt. A versenyek szervezői törekedtek az objektív, minden résztvevő számára könnyen követhető és ellenőrizhető értékelési rendszer megvalósítására. Egyre nagyobb teret hódítanak az informatikai megoldások, gyakran az értékelés, a javítás is számítógépen történt.

A versenyek lebonyolítása során az együttműködők köre széles társadalmi összefogásról tanúskodott. A versenyeken független szakmai zsűri biztosította a magas színvonalat. A versenyeket a versenyzőknek és a felkészítő tanároknak szóló szakmai rendezvények is kísérték.

Tanulmányi, tehetséggondozó versenyek

A 2011–2012. tanévben megrendezendő tanulmányi, tehetséggondozó versenyek támogatására vonatkozó pályázatra 155 pályázat érkezett, a nyertesek száma 117. A kiírás három különféle tanulmányi, tehetséggondozó versenytípust támogatott; a különböző versenytípusokra és a résztvevőkre vonatkozó adatokat az 1. táblázatban foglaltuk össze.

Művészeti és sportversenyek

A 2011–2012. tanévben megrendezendő művészeti- és sportversenyek támogatására 573 pályázat érkezett, a nyertes pályázatok száma 117. A legnagyobb, közel hússzoros volt a pályázás a művészeti és sportversenyekre, melyek közül hatvankét sport- és ötven művészeti verseny került megrendezésre. A verseny, művészeti bemutató szintje alapján 47 országos, 36 regionális, 28 helyi, 1 helyi és megyei

A NAT több műveltségi területét átfogó komplex verseny	48 db
A NAT valamely műveltségi területének egészére vonatkozó verseny	45 db
A NAT valamely műveltségi területének adott részletére (pl. tantárgy) vonatkozó verseny	19 db
A versenyekre nevező tanulók száma	201 125 fő
Ebből lány, arányuk	97 624 (48,5%)
Megyei/területi fordulókban részt vevő tanulók száma	54 163 fő
Ebből lány, arányuk	25 412 (46,9%)
A versenyek döntőjében részt vevő tanulók száma	45 934 fő
Ebből lány, arányuk	18 843 (41%)
A versenyek döntőjében helyezett/díjazott tanulók száma	3 626 fő
Ebből lány, arányuk	1577 (43,5%)
A versenyek lebonyolításában közreműködő szakemberek száma	6080 fő

1. táblázat

hatáskörű volt. A résztvevők szerinti megoszlás (2. táblázat):

Szakmacsoportos szakmai előkészítő érettségi tantárgyi versenyek

A szakmacsoportos szakmai előkészítő érettségi tantárgyi versenyeket a Nemzeti Munkaügyi Hivatal bonyolította le a Szolnoki Műszaki Szakközép- és Szakiskola bevonása mellett. A 2012. április 4-i elődöntőkben 206 iskolából 1687 diák (873 leány és 814 fiú) saját intézményében, a 2012. április 25–26-i döntőben 486 fő (210 leány és 276 fiú) Szolnokon

vett részt. A díjkiosztóra 2012. május 3-án került sor. A verseny lebonyolításában résztvevő szakemberek száma 892 fő volt.

A tantárgyankénti részvétel és az elért teljesítmény adatait a 3. táblázat mutatja.

19. Közép-európai Informatikai Diákolimpia

A 19. Közép-európai Informatikai Diákolimpián a résztvevők csapatban indultak, saját országukat képviselték, azonban egyénileg versenyeztek. A verseny 2012. július 7–13. között Tatán, az Eötvös József Gimnáziumban zajlott. A résztvevő országok: az alapítók:

résztvevők	fiú	lány	összesen
összes résztvevő	62 911 fő	56 595 fő	119 506 fő
országos döntőben díjazott	10 122 fő	10 324 fő	20 446 fő
közreműködő szakember			3628 fő

2. táblázat

szakmacsoport érettségi tantárgy	elődöntő			döntő	
	nevezett létszám	visszakül- dött dolgozat	teljesít- mény (%)	létszám	teljesít- mény (%)
1. Egészségügyi alapismeretek	158	136	74,1	30	67,8
2. Szociális alapismeretek	30	14	60,9	12	65,5
3. Oktatási alapismeretek	31	27	65,9	26	62,0
4. Művelődési és kommunikációs alapismeretek	0	–	–	0	–
5. Gépészeti alapismeretek	98	74	74,2	30	74,6
6. Elektronikai alapismeretek	105	72	72,9	30	69,8
7. Informatikai alapismeretek	161	84	66,1	30	69,0
8. Vegyipari alapismeretek	33	23	59,4	14	64,0
9. Építészeti és építési alapism.	112	55	67,0	30	45,1
10. Könnyűipari alapismeretek	22	21	69,1	19	57,6
11. Faipari alapismeretek	26	14	69,7	13	71,1
12. Nyomdaipari alapism.	3	–	–	0	–
13a. Közlekedési alapismeretek (közlekedés-üzemvitel)	49	25	66,0	28	49,2
13b. Közlekedési alapismeretek (közlekedéstechnika)	13	10	74,1	10	56,5
14. Környezetvédelmi-vízgazdál- kodási alapismeretek	58	24	63,1	24	56,3
15a. Közgazdasági alapismeretek (üzleti gazdaságtan)	158	78	61,6	30	68,4
15b. Közgazdasági alapismeretek (elméleti gazdaságtan)	237	142	71,0	30	78,3
16. Ügyviteli alapismeretek	44	41	89,5	29	77,8
17. Kereskedelmi és marketing alapismeretek	146	76	67,5	30	66,6
18. Vendéglátás-idegenforgalom alapismeretek	124	94	66,4	29	65,4
20. Mezőgazdasági alapism.	65	43	66,8	31	55,5
21. Élelmiszer-ipari alapism.	14	11	62,1	11	60,5
ÖSSZESEN	1687	1064		486	
ÁTLAG			68,8		63,5

3. táblázat

Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Németország, Románia, Szlovákia; a meghívottak: Észtország, Hollandia, Svájc, Szlovénia, Izrael. Az első Nemzetközi Informatikai Diákolimpiát 1989-ben rendezték meg. A gyorsan népszerűvé váló verseny kapcsán már 1993-ban felmerült e rendezvény közép-európai keretek közötti megrendezése. Ennek megfelelően Románia 1993-ban meghívta Ausztriát, Csehországot, Horvátországot, Lengyelországot, Szlovákiát, Szlovéniát és hazánkat egy ilyen típusú versenyre, az év végéig pedig a formális keretek kialakítása is megtörtént. Az alapító országok között találjuk Magyarországot is, ahol idén negyedik alkalommal került megrendezésre a 19. Közép-Európai Informatikai Diákolimpia. A tehetséggondozó program keretében összesen tizenkét országból hetvenhat fő érkezett a hétnapos, gazdag kulturális programokkal kiegészített versenyre, amelynek fő szervezője a Neumann János Számítógép-tudományi Társaság volt. A nemzetközi szokásoknak megfelelően a csapatok mellé kísérőket biztosít a rendező szervezet, így az egyéb szervezőkkel az olimpia alatt a résztvevők összlétszáma elérte a százhuszötöt. A Diákolimpia során öt arany-, tíz ezüst- és tizennégy bronzérem került kiosztásra, a magyar csapat tagjai egy ezüst és tizennégy bronzérmel szereztek meg. A versennyel párhuzamosan zajló internetes versenyre négyszáz fő regisztrált a világ szinte minden pontjáról, ami mutatja a verseny iránti nagy nemzetközi érdeklődést. A versenyt kulturális programok kísérték. Meglátogatták többek között a tatai természetvédelmi területet és a szabadtéri geológiai múzeumot, a tatai várat és múzeumot, illetve az esztergomi bazilikát. A nyitó- és záróünnepségen a helyi fiatalok tartottak hangszerbemutatót, illetve az Eötvös József Gimnázium

néptáncosai adtak műsort. A sportprogramokon a labdarúgás, a kosárlabda, a röplabda és az asztalitenisz volt a legnépszerűbb. A diákolimpia egyik kiemelkedő szakmai programja volt a videokonferencia, amelyen a rendezvényt támogató nemzetközi szoftverfejlesztő cég egy neves mérnöke (korábbi diákolimpikon) osztotta meg gondolatait a versenyzőkkel. A forgószínpadszerűen megrendezett diákolimpiának a terveknek megfelelően Magyarország legközelebb 2019-ben lesz házigazdája. A szervezet célja, hogy a mostani rendezvény tapasztalatait felhasználva hazánk egy újabb sikeres diákolimpiát tudjon majd megrendezni.

Művészeti tehetséggondozó programok

A tehetséges fiatalok felkészítését végző, kiváló programmal dolgozó alapfokú művészet-oktatási intézmények támogatására kiírt pályázatra ötvenkét pályázat érkezett, a nyertes pályázatok száma negyvenhárom.

A tehetséges fiatalok felkészítését végző, kiválóra minősített alapfokú művészetoktatási intézménynek a pályázat támogatást nyújtott legalább hatvanórás projekt kidolgozására, amely hozzájárul a tanulók/ fiatalok képességeinek fejlesztéséhez, alkotó és önkifejező képességeik kibontakoztatásához, tehetségük gondozásához a zeneművészet, a táncművészet, a képző- és iparművészet és a színművészet-bábművészet területén. A pályázat támogatta a kiválóra minősített alapfokú művészetoktatási intézmények sajátos pedagógiai céljait, módszereit, eszközeit és eredményeit bemutató rendezvények szervezését. A tehetségfejlesztő programokon 3589 tanuló, a művészetoktatás fejlesztő programjaiban 582 szakember vett részt. Huszonhárom pályázat komplex: képző- és iparművészeti ágban tizenegy, táncművészeti ágban három, zene- és

táncművészeti ágban kettő, szín- és bábművészeti ágban egy, zeneművészeti ágban egy volt a pályázók száma. A projektek „igazi” eredménye a produkció létrehozása, bemutatása volt – kiállítás, hangverseny, előadás formájában. A programba bevont tanulók nyitottabbakká váltak a művészi értékek befogadására, képessé váltak az önkifejezés új, a projekt során megismert különböző, legváltozatosabb formáira. Változatosak voltak az alkalmazott szervezeti formák is. Az iskolai tanórán kívüli szervezeti formák közül a műhely, a szakkör, az énekkar voltak a leggyakoribbak. Az iskolán kívüli szervezeti formák közül a tábor, alkotótábor, a hangverseny, kiállítás a képző- és iparművészeti alkotásokból, a vetélkedő, táncház, formációs táncok tanulása, vizsgálóelőadás, egymás produkcióinak megtekintése, értékelése és a szabadidős programok kézműves tevékenységgel, kirándulással, közös sport, mozgás tevékenységgel fordultak elő leggyakrabban.

Természettudományos, matematikai és műszaki tehetséggondozó programok

A közoktatásban tanulók természettudományos és műszaki kompetenciáinak elmélyítését segítő tehetséggondozó projektek támogatását biztosító pályázatra 322 pályázat érkezett, a nyertes pályázatok száma 67.

A közoktatásban tanulók természettudományos, matematikai és műszaki kompetenciáinak elmélyítését segítő tehetséggondozó programok támogatására kiírt pályázatra nyolcszoros volt a túlpályázás. A programban aktívan és folyamatosan részt vevő fiúk száma 883, a lányok száma 616 (41%) volt, ez a részvételi arány kiemelkedő. A programokban részt vevő pedagógusok, szakemberek száma 480. A program sikerét, eredményességét mutatja, hogy magas, 113 a tehetségek bemutat-

kozását szolgáló rendezvények és a program megvalósításában együttműködő partnerek száma (245) is. Az alkalmazott szervezeti formákat tekintve iskolán kívüli programokon, üzemlátogatások vagy gyakorlatorientált foglalkozások keretében (terepen) bővítheték ismereteiket a diákok. Megfigyelés során például saját mérésen alapuló zuzmóterképet készítettek a tanulók. Az IBST (Inquiry Based Science Teaching) alkalmazása során a diákok a kísérletek kivitelezésén és a következtetések levonásán túl a kísérlet megtervezését is maguk végezték.

Egyenlő hozzáférés biztosítása

A kisiskolák, valamint a hat és nyolc évfolyamos középiskolák tehetségsegítő programjai kidolgozásának támogatására kiírt pályázatra huszonhárom pályázat érkezett, a nyertes pályázatok száma tizenhét. A pályázat „A” komponense a kisiskolák, „B” komponense a hat és nyolc évfolyamos középiskolák tehetségsegítő programjainak kidolgozását támogatta.

A pályázók szakmailag magas színvonalú tematikus táborokat szerveztek, gazdag módszertani eszköztárral. A módszerek között az egyéni és csoportmunka, a projektmódszer, a kooperatív tanulás, dramatikus játék, differenciálás éppúgy megtalálható, mint a játékos foglalkozások és a szabadidős tevékenységek.

A hat-nyolc évfolyamos középiskolák a kiemelkedően tehetséges tanulók azonosítását alapvetően a tanári, szülői jellemzés, iskolapszichológus bevonása, tesztek és kérdőívek alkalmazása, tanulóársak jellemzése segítségével végzik. A matematikai, nyelvi, művészeti képességek felmérésére fektetik a hangsúlyt az intézmények. Néhány intézményben iskolán kívüli programot szerveznek a tehetségek azonosítására, olyan komplex, többnapos

tematikus nyári tábort, amely a résztvevők képességeinek felmérésére kíván keretet teremteni fejlesztő tevékenységek, játékos feladatok, kreatív foglalkozások segítségével.

Egy tehetségéletpálya-nyilvántartó rendszer kialakítására kiírt pályázatot a Polgár Alapítvány az Esélyekért valósította meg. Hat települési, egy térségi (Miskolc) és egy országos (Budapest) tehetségkutatót szervezett meg, amelyen a más megjelenteken kívül összesen 348 bemutatkozó vett részt, közülük negyvennégyen lettek kimagaslóan tehetségesként azonosítva. Összehasonlította a tehetségkutató rendezvények eredményességét, a ráfordított munkaórákat és költségeket. Kipróbálta az intézmények e-mail-es megkezdésének hatékonyságát. A módszertani anyag kidolgozásába bevonták a Roma Tehetségsegítő Tanácsot. A pályázat más nyilvános rendszerek elemzését követően tehetségéletpálya-nyilvántartó rendszert hozott létre (URL).

A roma fiatalok integráló környezetben megvalósuló tehetséggondozó szolgáltatásokhoz történő hozzáférésének javítását szolgáló programok támogatására kiírt pályázatra ötvenöt pályázat érkezett, a nyertesek száma negyvenkettő. Figyelemre méltó, hogy a pályázók a roma művészvilágban elismert, híres előadók, művészek, szakemberek segítségével, közreműködésével tervezték és valósították meg a programokat. Ezek az ismert személyek a tehetséges gyerekek számára példaképpé válhatnak, néhány név, a teljesség igénye nélkül: Horváth Tamás előadóművész, koreográfus, mesteroktató; Csötönyi László kétszeres Kazinczy-díjas előadóművész; Rostás Farkas György József Artilla-díjas költő. A pályázatok segítettek a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű, tanulási nehézségekkel, tanulási kudarcokkal küzdő tanulók

gondolkodási és problémamegoldási sémáinak bővítésében, önismeretük, személyiségük, kommunikációs képességeik fejlesztésében. Fejlődött a résztvevők önértékelése, konfliktuskezelési technikájuk, stresszkezelésük, kreativitásuk, intelligenciájuk és érzelmi intelligenciájuk. A pályázat elősegítette, hogy kultúrájukat megőrizve hatékony kommunikációs repertoárral bővíljen mind verbális, mind nonverbális eszköztáruk; megismerjék a hatékony kommunikáció alapjait, törvényeit játékos gyakorlatokon keresztül. A tehetségnap alkalmával a tanulóknak nőtt az egymás iránti bizalma, nyitottabbakká váltak, nőtt a toleranciaszintjük. Csökkentek a személyközi kapcsolatok zavarai, erősödött a csoportkohézió.

Az országban működő közoktatási kollégiumok tehetséggondozó műhelyeinek és programjainak támogatását biztosító pályázatra ötven pályázat érkezett, a nyertesek száma harmincöt.

A közoktatási kollégiumokban működő tehetséggondozó műhelyek és programok feladata, hogy az iskolán kívüli időben lehetőséget biztosítson az ott lakó diákok számára képességeik kibontakoztatására. A kollégiumi nevelőtanárok tehetséggondozó tevékenységének javítása érdekében szükséges továbbképzésük, annak érdekében, hogy a diákok a lehető legjobb támogatást kaphassák.

A fogyatékkal élő tanulók, fiatalok integráló környezetben megvalósuló tehetségsegítő szolgáltatásokhoz történő hozzáférésének javítására szolgáló programok támogatására kiírt pályázatra huszonhárom pályázat érkezett, a nyertesek száma tizenkilenc. A programban 695 tanuló és 199 pedagógus vett részt. A tehetségsegítő programok száma nyolcvan, a tehetségsegítő rendezvények száma huszonöt volt. A koordinációt és a szakmai vezetést

általában gyógypedagógusok, pszichológusok végezték, szorosan együttműködve a tehetségfejlesztő szakemberekkel. A programok lebonyolításában az egyes tehetségeterületeknek megfelelően a tehetségsegítő gyógypedagógusok speciális szakemberekkel is együttműködtek (lovas-, futball-, aikidoedzők, versenybírók, zenészek, zeneterapeuták, népi kismesterek és iparművészek, kézművesek, táncpedagógusok és néptáncoktatók). A fogvatékkal élő fiatalok munkája nyilvánosságot kapott sportnapra versenyeken, művészeti gálákon, kiállításokon, *Ki mit tud?* vetélkedőn, tehetségnapokon és tehetségbazar programokon.

Az otthont nyújtó ellátásban, utógondozói ellátásban részesülő gyermekek, tanulók, fiatalok integráló környezetben megvalósuló tehetségsegítő szolgáltatásokhoz történő hozzáféréseinek javítását szolgáló programok támogatására kiírt pályázatra nyolc pályázat érkezett, valamennyi beérkezett pályázat támogatásban részesült. A tehetségfejlesztő programokon 677 tanuló vett részt, a résztvevők közül otthont nyújtó, utógondozói ellátásban részesülő gyermekek száma 177 fő. A tehetséggondozó rendezvények száma tizenégy, a tehetséggondozó programok száma harminchat volt. A hátrányos helyzetű fiatalok tehetségnap keretében mutatkoztak be kézműves munkáikkal, népzenei, néptánc-

tudásukkal, sportteljesítményükkel, továbbá vetélkedőkön mérették meg magukat. Táborozás során pozitív élményekhez segítettek a tehetségműhelyek résztvevőit a színjátszással, illetve a fesztiválélmények dramatikus és multimédiás feldolgozásával. A művészeti kavalád programjai, produkciói jó eszközei voltak a kapcsolatépítésnek, a résztvevők kiállításokon mutatták be magukat; „toborzó korzón” próbáltak új patrónusokat találni. Lehetőségük volt arra, hogy megismerkedhessenek „normál” közegben élő kortárs csoportokkal és őket is megismerjék, valamint tehetségüket összemérjék. Nőtt önbecsülésük, ami segíti társadalmi integrációjukat, és iskolai beilleszkedésüket. Fejlődött kudarctűrő képességük, a kommunikációs helyzetek biztosításával és a metakommunikáció felhasználásával fejlődött a kapcsolatépítés, az önbizalom-erősítés és a tehetség felvállalásának képessége.

Határon túli pályázatok

Az Ady Endre-ösztöndíj a külföldi magyar nyelvű oktatásban részt vevő kiemelkedően tehetséges, szociálisan hátrányos helyzetű tanulók támogatására címmel kiírt pályázaton 980 határon túli diák pályázott, a nyertesek száma háromszáz volt (4. táblázat).

A pályázat sikeres lebonyolításában a Nyilas Misi Tehetségtámogató Egyesület (Ko-

lozsvár), a Bolyai Farkas Alapítvány (Zenta), a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány (Beregszász) és a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége működött közre.

A pályázók megírták, hogy mire kívánják fordítani a támogatási összeget. Legtöbbször az alábbi felhasználási célokat jelölték meg: tanszerek, könyvek beszerzése, bejárás költségei, ruházkodás, különórák, tanulmányi kirándulások, felsőoktatás első félévi tandíja, számítógép, kerékpár vásárlása. A jelentős túlpályázás is mutatja a kiírás jövőbeli meghirdetésének indokoltságát.

Felsőoktatási pályázatok

A felsőoktatásban működő tehetséggondozó műhelyek, kiemelten a tudományos diákkörök támogatására vonatkozó pályázatra százharminc pályázat érkezett, a nyertesek száma harminc.

Támogatott tevékenységek az „A” kategóriára történő pályázás esetén a felsőoktatási tehetséggondozó műhelyek fejlesztése. „B” kategóriára történő pályázás esetén: Tudományos Diákköri programok támogatása. „C” kategóriára történő pályázás esetén: a felsőoktatási tehetséggondozás elismert műhelyei, kiemelten a TDK-programok országos koordinálása és fejlesztése, valamint az intézményi és intézményközi konferenciák megszervezése kapcsolatépítésre és bemutatkozásra, szakmai megmérettetésre.

„A” kategória • A szervezett rendszeres műhelyprogramokon részt vett hetven férfi és 126 női hallgató. A tehetséggondozásban részt vevő oktatók száma nyolcvannyolc, a tudományos tehetséggondozó rendezvények száma negyven. A középiskolából bekerült hallgatók tehetséggondozásba történő bekapcsolódását segítő programok száma nyolc. A középiskolából bekerülő, a beilleszkedést

segítő programokban részt vevők száma tíz. A tehetséggondozó program eredményeként megszülető publikációk száma nyolcvannyolc, a hazai konferencia-előadások száma száznyolc, a nemzetközi konferencia-előadások száma kettő. A hazai és nemzetközi előadások, a publikációk magas száma azt mutatja, hogy az elvégzett munka eredményes volt. Több pályázó kiemelte, hogy a műhelymunka eredményeként tanulmányaik befejezését követően a hallgatók MSc-képzésre vagy doktori iskolába felvételiztek/nyertek felvételt, munkát kaptak.

„B” kategória • A tudományos diákköri munkában részt vevő hallgatók száma: 148 férfi, 306 nő. A tudományos diákköri munkában műhelyvezetőként, témavezetőként, szervezőként részt vevő oktatók száma 216. A tehetséggondozó munka eredményeként megszülető TDK-pályamunkák száma 240. A középiskolából bekerült hallgatók TDK-ba történő bekapcsolódását segítő programok száma 33. A középiskolából bekerülő, a beilleszkedést segítő programokban részt vevők száma 109. A tehetséggondozó program eredményeként megszülető publikációk száma 103, a hazai konferencia-előadások száma 225, a nemzetközi konferencia-előadások száma 37. Több pályázó a beszámolójában eredményként értékelte a tanár-diák együttműködést is. A „klasszikus” eredmények (TDK-pályamunka, publikációk, konferencia-előadások) mellett egy pályázó intézmény hallgatói IKT-terveket fejlesztettek, valamint digitális bibliográfiai adatbázist építettek. Mindez azt mutatja, hogy a tehetséggondozásba bevont fiatalok a tudomány gyakorlati alkalmazásában is részt tudtak vállalni.

„C” kategória • A nyertes projekt célja a tudományos diákköri tevékenység, ezen belül az Országos Tudományos Diákköri Konfe-

	érettségiig magyar nyelven tanulók száma	támogatott pályázatok száma
Románia	66 984	176
Szerbia	12 839	40
Szlovákia	26 014	59
Ukrajna	8631	25
összesítés	114 468	300

4. táblázat

renciára benevezett pályamunkák bíraltatásához és a közoktatási és felsőoktatási tehetséggondozás közti átmenetet segítő Tehetség-híd Programhoz szükséges informatikai támogatás fejlesztése volt. A projektben mind a két online rendszer létrejött, amelyek a jövőben így jelentősen hozzá tudnak járulni a TDK országos minőségbiztosításához. A tudományos diákköri tevékenység országos koordinációját segítő rendszer felhasználóinak száma 2113, a regisztrált intézményi TDK-konferenciák száma 951.

A felsőoktatásban működő szakkollégiumok támogatására vonatkozó pályázatra negyvennyolc pályázat érkezett, a nyertesek száma huszonhét. A szakkollégiumokban folyó tehetséggondozás régóta fontos eleme a felsőoktatási tehetséggondozásnak. A szakkollégiumok munkájában részt vevő hallgatók száma 1055 (521 férfi, 534 nő), a szakkollégiumok által kidolgozott és megvalósított programok, kurzusok, képzések száma 264. A szakkollégiumi tehetséggondozó program eredményeként megszülető TDK-pályamunkák száma 104. A szakkollégiumi tevékenységgondozó program eredményeként megszülető publikációk száma 247. A program megvalósításában rendszeresen részt vevő szakemberek száma 251.

A Nemzeti Tehetségpont működésével kapcsolatos feladatok támogatása hozzájárult a tehetséggondozás Kárpát-medencei hálózatának erősítéséhez. A Nemzeti Tehetségpont tevékenysége elsősorban a tehetséggondozás disszeminációját segíti. A támogatott időszakban 237 új Tehetségpont létrehozására került sor, az adatok folyamatosan frissülnek a Géniuszportál honlapon (URL2). Folyamatosan bővült a Tehetségsegítő Tanácsok hálózata, számuk negyvenhatról hatvanötre emelkedett. A Nemzeti Tehetségpont szervezésében

került sor öt határon túli pedagógusképzésre az alábbi helyszíneken: Sepsiszentgyörgy, Beregszász, Muzslya, Szabadka, Kolozsvár. Folyamatosan történik a Kárpát-medencei Tehetségterkép frissítése (URL3). A már huszonöt kötetből álló *Géniusz Könyvtár* példányait a Tehetségpontok térítésmentesen megkapták. A könyvek elérhetők a Géniuszportál oldalról is (URL4). A honlapon is elérhetően négy, a tehetséggondozással kapcsolatos tanulmány, kutatás jelent meg (URL5).

A cikk megjelenésekor a 2012. decemberében kiírt harminc pályázati körre beérkezett 1358 pályázat értékelése, a döntésre való felterjesztés történik. A legtöbb pályázat ebben a szakaszban is a tanulmányi versenyek, a művészeti és sportversenyek támogatására, a természettudományos, matematikai és műszaki tehetséggondozó, valamint a tehetséges fiatalok felkészítését végző, kiváló programmal dolgozó alapfokú művészeti iskolák támogatását célzó pályázati kiírásokra érkezett.

A kiírt pályázatok segítséget nyújtanak a köznevelési és a felsőoktatási intézményekben folyó tehetséggondozáshoz, ezen kívül támogatják a Tehetségsegítő Tanácsokban és a határon túli tehetséggondozó műhelyekben folyó munkát is. A pályázatok révén többek között támogatásban részesülnek a hazai alap- és középfokú oktatás, valamint a szakképzés területén megrendezendő tehetséggondozó tanulmányi-, művészeti- és sportversenyek. A köznevelésben tanulók természettudományos, matematikai és műszaki kompetenciáinak elmélyítését segítő tehetségfejlesztő programokra is jelentős keretösszeg áll rendelkezésre.

A pályázati kiírások kiemelt figyelmet fordítanak a tehetséggondozás területén az egyenlő hozzáférés biztosítására, továbbá az eredmények hazai, az Európai Unió tagállai-

maival és más államokkal való megismertetésére is.

További tervek

A Nemzeti Tehetségügyi Koordinációs Fórum 2012. december 6-i ülésén megtárgyalta és támogatta a Nemzeti Tehetség Program 2013–2014. évi cselekvési programjáról szóló előterjesztést. Folytatva és megerősítve az eddigi pályázatok felhívásait, lehetőséget kell teremteni a tehetséggondozást segítő programok folyamatos megvalósítására. Támogatni kell a tehetséggondozás egyénre szabott, hatékony programjainak megvalósulását, meg kell teremteni a tehetséggondozó programok kiszámítható tervezésének feltételeit. Segíteni kell az életszakasz, illetve a környezet változása miatt támogatást igénylő tehetségeket olyan programok létrehozásával, amelyek a tehetség és a személyiség fejlesztését egyaránt szolgálják. Továbbra is fontos feladatot jelent – a gazdaság elvárásainak figyelembevételével – a munkaerőpiacon szükséges kompetenciák fejlesztését segítő programok támogatása.

A Nemzeti Tehetség Program keretében kiemelt feladat a határon túli magyarsággal való együttműködés, a hazai tehetséggondozás eredményeinek Európai Unió tagállamaiban és más államokkal való megismertetése, hazánk nemzetközi jó hírnevének öregbítése. Mindezen célok megvalósításához szükséges az Európai Tehetségközpont/European Talent Centre működésének támogatása (URL6).

dr. Szvathné dr. Szalay Márta

PhD, szakmai szolgáltatási főigazgató-helyettes
(Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet)
DrSzalay.Marta@ofi.hu

Kulcsszavak: *diákolimpia, Európai Unió, szakkollégium, tanulmányi versenyek, tehetséggondozás, tudományos diákkör*

HIVATKOZÁSOK

URL1: www.romatehseg.hu

URL2: <http://geniuszportal.hu/tehetsegterkep>

URL3: <http://geniuszportal.hu/tehetsegterkep>

URL4: <http://geniuszportal.hu/geniuszkonyvek>

URL5: <http://geniuszportal.hu/content/tanulmányok>

URL6: <http://www.talentcentrebudapest.eu/>

Kitekintés

ÁLLAT-ORVOSOK

Az állatvilágban tapasztalható öngyógyításokról írtak összefoglaló ismertetést a *Science* című folyóiratban amerikai és francia ökológusok.

Elég régóta ismert, hogy a csimpánzok betegségeik kúrálására gyógyfüveket keresnek és használnak. Az ilyen és ehhez hasonló korábbi megfigyelések alapján sokáig az volt a tudósok elképzelése, hogy az öngyógyítás csak a fejlett kognitív képességekkel rendelkező fajok esetében létezhet. Az utóbbi idők kutatásai azonban azt mutatják, hogy nem csak tanulásal elsajátított gyógyítástudomány létezhet: bizonyos fajoknál a betegségek elleni védekezés inkább veleszületett adottság lehet. Leírtak már gyógyszerészeti ismeretekre utaló viselkedést például hangyák, muslicák, molyok esetében is.

A szerzők az állatok öngyógyításának több, az emberek számára is fontos következményét részletezik. A gyógyhatású szerek használata hatással lehet az állatfajok immunrendszerének fejlődésére. Ez lehet az oka annak is, hogy a háziméhek, melyek ismert öngyógyszerelők, más rovarokhoz képest kevés, az immunrendszer működését kódoló génnel rendelkeznek.

Az állatok öngyógyításának tanulmányozása közvetlen hatással is lehet az embergyógyászatra. A különböző növényekben termelődő gyógyító hatású vegyületek közül feltehetően sok ismeretlen van, az állatvilágban megfigyelt felhasználók ilyenek nyomára ve-

zethetnek, segítve ezzel új gyógyszerek kifejlesztését.

de Roode, Jacobus C. – Lefevre, Thierry – Hunter, Mark D.: Self-Medication in Animals. *Science*. 2013. 340, 150–151. DOI: 10.1126/science.1235824

ALVÁS KÖZBEN HATÉKONYABB A MEMÓRIAFRISSÍTÉS

Jobban rögzülnek az emlékezetben azok a dolgok, amelyek alvás közben tudatunktól függetlenül felidéződnek, vagy megfelelő ráhatással felidézik őket. Az utóbbi történet amerikai pszichológusok kísérleteiben, és ezek eredményei alapján vonták le az előbbi következtetést.

A kutatók szerint a fontosabb vagy „értékesebb” információk erősebben rögzülnek, és kísérletükkel azt bizonyították, hogy az eredetileg kevésbé értékes emlékek értékessé tehetők azzal, ha alvás közben előhívják őket.

A fiatal felnőtt kísérleti személyeknek egy monitor különböző pontjain megjelenő hetvenkét tárgy képének helyét kellett memorizálniuk, miközben mindegyik tárgyhoz valamilyen jellegzetes hangot is lejátszottak. A képeken számok is szerepeltek, az az összeg, amit a résztvevő elnyer, ha később a memóriateszt során az illető kép helyét eltalálja. A nyeresemények között jelentős különbségek voltak, és a felmérés eredményei azt mutatták,

hogy az „értékesebb” képeket a résztvevők jobban megjegyezték.

Az elfelejtett alacsony értékű képek számát a felére tudták csökkenteni, ha a tanulás és a teszt közötti másfél órás időben a képekhez tartozó hangok lejátszásával az emlékeket felidéztek.

Attól függően azonban, hogy a hangok által történő memóriafriessítés közben az alvók aludtak vagy ébren voltak, az eredményekben lényeges különbség volt. Az alvók az összes kis értékű tárgyra emlékeztek, míg az ébren lévők esetében a hangokkal történt előhívás csak némi javulást okozott.

Oudiette, Delphine – Antony, James W. – Creery, Jessica D. – Paller, Ken A.: The Role of Memory Reactivation during Wakefulness and Sleep in Determining Which Memories Endure. *The Journal of Neuroscience*. 10 April 2013. 33, 15, 6672–6678. DOI: 10.1523/JNEUROSCI.5497-12.2013

KÉTMILLIÓ ÉVES VISSZAPILLANTÁS

Az eddigi ismeretek szerint a legfiatalabb, körülbelül kétmillió éve élt *Australopithecus* faj, az *Australopithecus sediba* 2008-ban a Dél-Afriai Köztársaság területén fellelt gazdag leleteinek vizsgálatáról számolt be egy nemzetközi kutatócsoport hat, egyszerre megjelent cikkben.

A Johannesburgtól 50 kilométerre található lelőhelyen a 2008-ban megtalált első maradványok óta több mint 220 fossziliát tártak fel, melyek közt különböző korú és nemű egyed csontjai találhatók. Az azóta is tartó kutatás eredményei az ősi emberfélék életéről az eddigi legrészletesebb képet adják. Rekonstruálták testtartásukat, mozgásukat,

táplálkozásukat. Külön publikáció foglalkozik a gerincoszlopukkal, az alsó illetve felső végtagjukkal, a mellkasukkal, az állkapcsukkal és a fogazatukkal.

Bevezető és összefoglaló: Berger, Lee R.: The Mosaic Nature of Australopithecus sediba. *Science*. 12 April 2013. 163–165. • DOI: 10.1126/science.340.6129.163 • http://www.sciencemag.org/content/340/6129/163 A hat cikk: Lee R. Berger et al. DOI: 10.1126/science.1232996 DOI: 10.1126/science.1232999 DOI: 10.1126/science.1233477 DOI: 10.1126/science.1234598 DOI: 10.1126/science.1232997 DOI: 10.1126/science.1233062

FELDERÍTETTÉK AZ ÖREGEDÉS ENZIMJÉNEK SZERKEZETÉT

Amerikai kutatók (University of California Los Angeles, UC Berkeley) felderítették a telomeráz enzim, melynek felfedezéséért Carol Geider 2009-ben orvosi-életteni Nobel-díjat kapott, teljes háromdimenziós szerkezetét.

A telomeráz a kromoszómák végein található speciális örökítőanyag-szakaszok, a telomerek szintéziséért és fenntartásáért felelős enzim. A telomerek szerepe az, hogy a sejt osztódásai során – egy kupakhoz hasonlóan – védjék a kromoszómák végeit.

A telomer azonban olyan „védőkupak”, amely az élet során folyamatosan kopik, hossza ugyanis minden egyes sejtosztódással rövidebb és rövidebb lesz. Egy idő után annyira elfogy, hogy többé nem képes biztosítani a kromoszóma integritását, ezért a DNS-állomány sérülékennyé válik, a sejt öregszik, és elpusztul.

A telomer fogyásának oka, hogy a legtöbb sejtben a telomeráz enzim aktivitása alacsony. Ez alól kivételt képeznek a daganatos sejtek, amelyekben a magasabb telomeráz-aktivitás a korlátlan sejtosztódás, a halhatatlanság egyik záloga. Ezért az utóbbi években a rákkutatás egyik iránya olyan vegyületek tervezése és előállítás, amelyek gátolják a telomeráz aktivitását. A telomeráz enzim szerkezetének pontos felderítése ezt a gyógyszerkutatósi folyamatot jelentősen segíteni fogja.

Jiang, Jiansen – Miracco, Edward J. – Hong, Kyungah et al.: The Architecture of Tetrahymena Telomerase Holoenzyme. *Nature*. 11 April 2013. 496, 187–192. DOI:10.1038/nature12062

MIÉRT HATNAK A BIPOLÁRIS BETEGSÉG ELLENI GYÓGYSZEREK?

A világon emberek milliói szenvednek bipoláris betegségben, és szednek gyógyszereket a mániás és a depressziós hangulati kilengések elkerülése érdekében. És bár igen-igen sok páciens által alkalmazott szerekről van szó, még ma sincs magyarázat arra, hogy ezek miért segítenek.

Amerikai kutatók (University of Michigan Medical School) agybankokból származó idegszöveteken végzett genomikai vizsgálataik alapján azt állítják, hogy egyes gyógyszerek azért hatékonyak, mert „normalizálják” bizonyos, az idegsejtek kommunikációjában fontos szerepet játszó gének működését.

Az analizált minták életük során bipoláris betegségben szenvedő, illetve nem szenvedő elhunytak agyából származtak. A mániás depressziósok egyik része halála előtt szedett

ún. antipszichotikumot, másik része nem. A kutatók 2191 gén egyidejű vizsgálatával arra a következtetésre jutottak, hogy a vizsgált idegszövetekben, attól függően, hogy az elhunyt beteg szedett-e antipszichotikumot vagy sem, a gének működési mintázata jelentősen eltért egymástól. A kezelték esetében a génműködési mintázat azokéhoz hasonlított, akik életükben nem szenvedtek pszichiátriai betegségben. Ráadásul a legerősebb hasonlóság olyan gének működésében mutatkozott, amelyek a szinapszison való jelátvitelben, illetve az idegrostokon lévő, az ingerület gyorsabb terjedését segítő ún. *Ranvier-féle befűződések* működésében játszanak fontos szerepet. A „kiegyenlített” gének között találtak több olyat is, amelyeket korábbi kutatások már kapcsolatba hoztak a mániás depresszióval.

Melvin McInnis és munkatársai most még részletesebb genetikai vizsgálatokat terveznek. Bipoláris betegségben szenvedő, illetve nem szenvedő önkéntesek bőrének sejtjeit összeszerű állapotba fogják visszaprogramozni, és az így nyert ún. pluripotens őssejteken kutatják majd, hogy mániás depresszió esetén mely gének működése változik meg. A kutatók azt remélik, hogy mind a betegség kialakulásának mechanizmusát érintő, mind a gyógyszerek hatására magyarázatot adó részletes genetikai analízis segítheti azt, hogy a bipoláris betegség ellen új típusú szereket fejleszthessenek.

Chen, Haiming – Wang, Nulang – Zhao, Xin – Ross, Christopher A. et al.: Gene Expression Alterations in Bipolar Disorder Postmortem Brains. *Bipolar Disorders*. 2013. 15,177–187. DOI: 10.1111/bdi.12039

Gimes Júlia

Könyvszemle

Hasznos nyelvészet

A nyelvhasználat és a társadalom összefüggését vizsgáló szociolingvisztika klasszikusa, William Labov a társadalomtudományi kutatások társadalmi felelősségét szem előtt tartva fogalmazta meg az adósságnak és a tévedések korrigálásának az elvét: a kutatónak föl kell emelnie szavát a tudományos igazság ismeretében a tudománytalan nézetekkel szemben, illetve a közösség javára – melytől adatait gyűjtötte – kamatoztatnia kell tudását (141). Kontra kötete, amely a szerző korábban közzétett tanulmányainak a tematikus gyűjteménye, ennek szellemében készült.

A tudományos kutatás tudvalevőleg mindig racionális tevékenység, s mint ilyennek, mindig van értelme. A tudományos eredmények között azonban az alkalmazhatóság, tehát a társadalmi hasznosíthatóság tekintetében nagy különbségek vannak. Ahogy van például valamely súlyos betegség leküzdésére alkalmas gyógyszer kikísérletezése és, mondjuk, egy ókori felirat megfejtése között. Mi a helyzet a nyelvészetben és a nyelvészettel? A nyelvvel való foglalkozásnak korábban szinte kizárólag gyakorlati céljai voltak (filológia, fordítás, tanítás-tanulás, helyesírás, nyelvművelés stb.). Csak később, a professzionális nyelvészet bizonyos eredményei egyértelmű hasznosíthatóságának következményeként s 1904-ben jelent meg az „alkalmazott nyelvtudomány” mint fogalom, s főként a 20. század második felében futott be szép karriert. Nem önálló diszciplína, a nyelvészeti diszciplí-

náknak azonban általában van alkalmazott területük. Magyarországon 2001 óta van önálló folyóirata is (*Alkalmazott nyelvtudomány*), s újabban a szociolingvisztika és a nyelvtechnológia jut elsősorban eszünkbe, ha a fogalom szóba kerül. Kontra elkötelezetten érvelve, polemikus hangvétellel szól a társadalom- vagy társas nyelvészeti kutatások hasznosíthatósága és hasznosítása mellett könyve fejezeteiben: Szociolingvisztika; Magyar anyanyelvi nevelés; Trianon utáni magyar nyelvváltozatok; Nyelvi jogok, nyelvpolitika. Ezt úgy teszi, hogy több esetben is kiegészítéseket fűz saját korábbi véleményéhez. A tárgyalt kérdéskörök nagy száma meggyőzheti az olvasót, hogy mennyi mindenhez van köze a nyelvészettnek, amelyről többnyire a művelt nagyközönség sem tud. Jelzésekppen néhány: Nyelvi emberi jogi polémiák. A nyelvet kell megmenteni vagy a beszélőit? Nyelv és identitás. Liberális nyelvpolitika? Nyelvhalál vagy nyelvgyilkosság? Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? Az informálás és az informálódás felelőssége. Magyar nyelvtudomány, felelősség, politika. Globalizáció, magyar nyelvi kisebbségek és nyelvpolitika. Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében. Angoltanulás Magyarországon – alanyi jogon.

A szociolingvisztika tette világossá, hogy a társadalmi problémák egy része csak akkor oldható meg, ha tekintettel vagyunk nyelvi vonatkozásaikra is. Kontra szerint például „a *laissez faire* nyelvpolitika sok kockázattal jár, s általában a veszélyeztetett nyelvek további

veszélyeztetését, pusztulását és pusztítását eredményezi” (190.); a globalizáció következményének tartja az oktatásnak közjóból szolgáltatásá alakítását, s ezt degradálásnak tekinti (158.); véleménye szerint „a magyar nyelvhasználati szinterei Magyarországon is elkezdtek erodálódni” (162.), ami újabb figyelemfelhívó jelzés az értelmiség anyanyelvi felelősségére. A magyar kisebbségi szülők Szlovákiában elég nagy arányban nem magyar tannyelvű iskolába járatják gyermekeiket, nem ismervén döntéseik hosszú távú következményeit. Kontra szerint „ezért nem a szlovák nacionalisták felelősek, hanem azok a magyarok, akik szakszerűen és hatékonyan tájékoztathatnák őket e döntés várható következményeiről, de nem teszik” (176.).

Izgalmas, kihívó, vitára is készítő olvasmány. Fodor István könyve első kiadásának 1968-as megjelenése után (*Mire jó a nyelvtudomány?*) még többet megtudhatunk a nyelvtudomány hasznáról. A gyors tájékozódást részletes tárgy- és névmutató segíti. A kötet nemcsak magyar vagy általában nyelvszakos egyetemi és főiskolai hallgatók, hanem mások kezébe is való. Elsősorban a tanároknak, a tömegtájékoztatás tényezőinek és bizonyos politikai döntések előkészítőinek ajánlható megszívlelendő olvasmányul. Kérdés, vajon eljut-e hozzájuk. (*Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 235 p.*)

Kiss Jenő
az MTA rendes tagja

Modern technológia és tradíció

Bögel György *Terepszemle – Tanulmányok és feljegyzések az infokommunikációs világról* c. könyve témájában és megjelenésében is igazi újdonság. A könyv témája az innováció, amelyet talán a leggyorsabban változó és az általa legérintettebb iparág, az ITC-n keresztül vesz górcső alá a szerző. A tartalom és a forma szoros illeszkedését a Typotex Kiadó Edition 2.0 sorozata garantálja. E sorozat kísérlet arra, hogy a könyv zárt formátumát feltörjék és interaktívvá tegyék. A modern technológia és a tradíció ötvözésére vállalkoznak.

A témában jártas olvasó bizalommal és várakozással veszi kezébe a könyvet, hisz Bögel György számos írásával bizonyította, hogy nemcsak a téma szakértője, de írásai olvasmányosak és érdekesek is. A négy tanulmányt és számos blogbejegyzést, valamint kommentárt tartalmazó könyv érdekfeszítő és gondolatébresztő. Különösen izgalmas, hogy bepillantást nyerhetünk a szerző tanu-

lasi folyamataiba: valójában a szerző tudományos műveinek előfutáraként tekinthetünk egy-egy blogbejegyzésre, gondoljunk a 2011. július 22-i Big Data bejegyzésre és a később megjelenő *Az adatrobbanás mint közgazdasági jelenség* című tanulmányra. Míg a tanulmányokon érezhető, hogy a szerző minden egyes szavát átgondolta és megfontolta, a blogbejegyzések sokkal inkább rövid, az adott időpillanathoz köthető gondolatok, impulzusok. E kétfajta gondolkodásmód és munkastílus egymás mellett izgalmas olvasmányt tesz a könyvet, egyben tökéletesen megvalósítja a kiadó célját: a tradíció – *Közgazdasági Szemle*-cikkek – és a modernitás – blogbejegyzések kommentekkel – egybeforrasztását.

A könyv másik különlegessége, hogy zárólag olyan műveit tartalmazza, amelyek a könyvön kívül is ingyenesen elérhetőek. Ez fontos üzenet az olvasónak: az internet költségmentes világa nemcsak versenytársa a könyvnek, de szinergia is állhat fenn közöttük.

Az internet működési modellje feldolgozhatatlan információáradathoz vezet, amelyet a könyv strukturált zártsága enyhíthet. Bögel György könyvére úgy tekinthetünk, mint kísérletre, amely e szinergiát kívánja kihasználni; véleményem szerint sikerrel.

A könyv első felében Bögel négy tudományos cikkét olvashatjuk. Közülük három a legrangosabb magyar közgazdasági folyóiratban, a *Közgazdasági Szemle*ben jelent meg, míg a legfrissebb mű a Debreceni Egyetem közgazdaságtudományi folyóiratában, a *Competitióban* található. Mindegyik írás önállóan is tökéletesen megállja a helyét, és világos egységet alkotnak a *Terepszemle*ben. Bögel komoly témákat elemez jelentős szakirodalmi háttérre támaszkodva, mindezt úgy, hogy az olvasó nemcsak szórakozik, de újabb és újabb gondolatai támadnak az innovációról.

A szerző első cikkében – *A schumpeteri kreatív rombolás módjai az infokommunikációs iparban* – bemutatja az innováció és a kreatív rombolás schumpeteri definícióját. E definíciók igencsak összetettek és nehezen megragadhatóak, ezért a szerző Christensennek és szerzőtársainak modelljét hívja segítségül, hogy e fogalmak mögé nézzen, majd az ITC-szektorból vett példákra támaszkodva világítja meg őket. Ennek során bemutatja, hogy miként lépett a telefon a telegráf helyére, s ezzel párhuzamosan hogyan szorult vissza a Western Union és tört előre az AT&T (Bögel egy későbbi blogbejegyzésében éppen arról értekezik, hogy most ismét összeáll az ősi mamut AT&T). A szerző a modell segítségével rávilágít arra is, hogy az innováció nem feltétlenül vezet a piac strukturális átalakulásához, hiszen elképzelhető, hogy a piacvezető cég önmaga képes termékpalettáját megújítani, ahogy a személyi számítógépek piacán ezt az IBM meg is tette. A számos izgalmas példa

közül kiemelném még az elektronikus könyveket, amelyekkel szemben a szerző szkeptikus; a cikk megírásakor még nem látta elég meggyőzőnek az elektronikus könyvek piaci előretörését. Az azóta eltelt időszakban – a cikk 2008 áprilisában jelent meg a *Közgazdasági Szemle*ben – azonban az elektronikus könyvek elterjedtsége jelentősen megugrott, gondoljunk csak arra, hogy az Amazon, a világ legnagyobb könyvkereskedése ma már több e-könyvet értékesít, mint nyomtatottat. Az e-könyvekkel kapcsolatban érdemes a szerző első tanulmányát összevetni 2006-ban, azaz a tanulmány elkészítése előtt két évvel jegyzet blogbejegyzésével, amelyben arról ír, hogy a *Háború és béke* szigetként áll a nyomtatott könyvek rengetegében, amelyhez a hidat az információtechnológia tudná megteremtteni. Épp ezt használják ki az elektronikus könyvek, ezért terjednek fényesebben az olvasóközönség körében. Ma már vendégségbe menet nem lehetünk biztosak abban, hogy a könyvespolc méreteiből és annak tartalmából meg tudjuk állapítani, hogy mennyire olvasott és milyen témák iránt érdeklődik a házigazda, mert lehet, hogy az ágya mellett fekvő kicsi, sűrű gépen ötvenezer kötetnyi politikai filozófiai, közgazdaságtudományi vagy bármely egyéb témájú mű lapul.

A könyv egyik fő erénye, hogy a szerző önmagában is izgalmas gondolatait felkért hozzászólók egészítették ki, sokszor megerősítve, néha vitatkozva. A felkért szakértők sokszínű háttérrel rendelkeznek, így Dr. Szabó Katalin és Dr. Hámori Balázs, a Budapesti Corvinus Egyetem professzoraiként kiemelkedő elméleti tudásukkal járultak hozzá a mű színvonalának emeléséhez, míg a többi kommentelő, így Kis Ervin Egon, Krauth Péter, Papp Attila, Dan Sommer és Reményi Csaba gyakorlati tapasztalataikat osztották

meg az olvasókkal. Blogjában Bógel olyan témákat vesz górcső alá, amelyek mindannyiunkat foglalkoztatnak. Csak párat említünk: digitális esélyegyenlőség, innováció és foglalkoztatottság kapcsolata, innováció és gazdasági válság kapcsolata, innováció hatása az ITC-iparág szerkezetére, innovációs klaszterek. Hogy Bógel milyen érzékkel rendelkezik a „forró témák” felfedezésében, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 2012. januári blogbejegyzésében a *BusinessWeek* egy cikke alapján elemzi a spam gazdaságtanát, amelyről nem sokkal később a *Journal of Economic Perspectives*-ben jelenik meg egy terjedelmes írás Justin M. Rao és David H. Reiley neves kutatók (Microsoft, Google) tollából.

Az erkölcs filozófiatörténete

Alasdair MacIntyre a nyugati civilizációban kialakult erkölcsfilozófiai koncepciókat elemző tanulmánya először az Egyesült Államokban jelent meg 1966-ban. Azóta több nyelven is olvasható. Az elmúlt évben napvilágot látott magyar fordítás aktualitását felesleges külön hangsúlyozni, hiszen közoktatásunkban küszöbön áll az etikaoktatás bevezetése, s nem is jelenhetett volna meg jobbkor a jeles filozófus kiváló etikátörténeti műve. A könyv tartalmazza az 1997-es lengyelországi kiadáshoz írt szerzői előszót, amelynek gondos tanulmányozása feltétlenül ajánlott. Ebben ugyanis MacIntyre dicséretre méltó korrektséggel számol be a könyve első kiadását ért kritikákról, tájékoztatja az olvasót arról, hogy mit köszönhet bírálóinak, mit fogad el tőlük és miben nem változott eredeti álláspontja. Ez az előszó tehát lényeges kiegészítés az egész mű megértéséhez és értékeléséhez.

A szerző tiszteletre méltó feladatot tűzött ki célul. Arra vállalkozott, hogy kimutassa,

A könyv ékes bizonyítéka annak, hogy a tudomány és a gyakorlat mily szorosan összefügg, és egy kutató számára a kíváncsiságnál nincs jobb tanácsadó. Bógel kíváncsisága, az új és a változás iránti nyitottsága és a gyakorlati problémák iránti érzékenysége teszi művét maradandóvá. Végezetül jelezni szeretném, hogy blogja továbbra is működik, és a professzor ontja az érdekesebbnél érdekesebb bejegyzéseket, úgyhogy folytassuk az eszmecserét a neten! (*Bógel György: Terepszemle – Tanulmányok és feljegyzések az infokommunikációs világról. Budapest: Typotex, 2012*)

Rosta Miklós

PhD, egyetemi tanársegéd, Budapesti Corvinus Egyetem Összehasonlító Gazdaság Tanszék

miként jöttek és jönnek létre az erkölcsi fogalmak a különféle társadalmakban, milyen összefonódásuk van a filozófiával és hogyan hatnak vissza magára a társadalomra. Mint írja: „Az erkölcsi fogalmak a társadalmi életformákban öltönek testet, és részben alakítják is azokat. [...] Ez önmagában határozottan azt sugallja, hogy különböző társadalmi életformákban a fogalmak különböző szerepet játszanak.” (25. o.) Az ennek megfelelő alapos fejtegetések során szigorú logikai és szemantikai vizsgálódással ítéli meg az ún. nyugati erkölcsbölcselet közel száz jeles képviselőjének releváns gondolatait, mindenütt számon kérve az adekvát „etikai szótár” használatát. Vállalt feladata teljesítésére példát mutat mindjárt könyvének első átfogó témájában, az antik görög korszakból fennmaradt művek elemzése során. Ez a téma a terjedelem több mint egyharmadát foglalja el, ami első pillanatra aránytalanságnak tűnhet, mégsem az, mert az európai kultúra történetében itt jöttek létre az etika legfontosabb, mindmáig ható alapkategóriái. Homérosztól a sztoikusokig,

biztos tudással, alapos történelmi és filozófiai ismeretek birtokában vezeti az olvasót az erkölcs központi kategóriái kialakulásának, majd váltakozó jelentésének és szerepének útján. Intellektuális élmény az olvasónak, ahogyan kimutatja pl., hogy a *jó* eredeti, még filozófia előtti jelentése a görög *agathosz* szóból származik, s Homérosznál arra az emberre vonatkozott, aki az akkori idők görög társadalmában rendelkezett egy csoport, törzs vezetéséhez szükséges erővel, tekintéllyel, bátorsággal, leleménnyel stb. –, majd hogyan változott a szó jelentéstartalma a poliszban, a városállami kultúrában, ahhoz hasonló erkölcsi értéké, ahogyan mi is értelmezzük.

Megértjük, hogy bár a korszak legnagyobb filozófusai – Platón és a dialógusaiban szereplő Szókratész, továbbá Arisztotelész – már a polisz hanyatlásának kezdeti időszakában éltek, gondolkodásukban talán épp ezért kiemelkedő helyet kaptak a legfontosabb erkölcsi fogalmakkal és azok gyakorlásával, a jóra való törekvéssel kapcsolatos problémák. Az olvasó arról is képet kap, hogy az ókori polisztársadalomban a politikai tevékenység volt az erények gyakorlásának természetes területe. Itt lehetett elsajátítani a *frónésizist*, a „gyakorlati intelligencia erényét”, ami „[...] annak tudása, hogy hogyan alkalmazzuk az általános elveket konkrét szituációkban.” (118. o.) Azt is láthatjuk, hogy az ilyen életformában az emberek egyetérthettek a legfontosabb életcélokban, pl. a boldogságra való törekvésben. „A görög erkölcsi szótár – olvashatjuk a 8. fejezetben – nem úgy van megalkotva, hogy kíváncságaink tárgya és erkölcsi céljaink szükségképp függetlenek egymástól. *Hebysesen cselekedni és boldogulni* egy olyan szóban találkoznak, mint az *eüdaimon*” (a görög szó egyaránt jelenti a boldogságot, a jómódot, a szerencsét; az ember „jó állapotban” levését).

A sztoikus filozófia rövid áttekintésével érthetővé válik az első lényeges változás, ami a nagy államok kialakulásakor következett be, s aminek folytán az ember erkölcsi viszonyai is más dimenziót kaptak. „Az ember helyzete olyanná vált – írja MacIntyre –, hogy egyenként inkább a világegyetemben találja meg erkölcsi környezetét, mint bármely társadalmi és politikai keretben.” (153. o.) Ekkor kezd történelmileg kifejlődni először a keresztény vallás, majd később a polgári társadalom individuuma. Bár szűkmarkúan bánik a közép-korral (ezt az Előszóban is elismeri), reális képet kapunk a legfontosabb változásokról; pl. a kezdetek okozta nehézségről, mivel „[...] Jézus is, Pál is egy olyan erkölcsöt hirdetett, amely rövid átmeneti időre szólt...” (171. o.). Bepillantathatunk a kor legjelentősebb filozófusainak törekvésebe: amint Szent Ágoston Platont, Aquinói Tamás pedig Arisztotelészt ötvözi a keresztény vallással. Feltárul a történelmi-társadalmi változások hatása az erkölcsre; új erkölcsi értékek és problémák megjelenése és elemzése – többek közt – Luther, Machiavelli, majd az angol és francia felvilágosodás filozófusainak gondolataiban, továbbá Kant, Hegel és Marx koncepciójában stb., stb.

Így jut el a szerző a modern erkölcsbölcseleti felfogásokhoz. A sokféle elmélet ismeretetésére nem vállalkozhatunk, ám idézhetjük MacIntyre összefoglaló következtetését, ami szerint a századok óta jelen lévő individualizmus bomlasztó hatással volt és van moralitásunkra, de nem csupán ezzel az örökséggel rendelkezünk: „Az arisztotelizmus, az őskeresztény egyszerűség, a puritán etika, a fogyasztás arisztokratikus etikája, a demokrácia és a szocializmus tradíciói mind nyomot hagytak erkölcsi szótárunkon.” (364. o.) S mivel az egyénnek választania kell, tulajdonképpen meg kell választania önmagát, önmaga erköl-

csiségét. MacIntyre igen bölcsen megjegyzi: „A rivális erkölcsök követői és az egy bizonyos erkölcs követői, valamint ez egyiket sem követők között nincs fellebbviteli bíróság, nincs személytelen semleges norma” (ugyanott).

A fordító – Szabó P. Imre – derekas munkát végzett, még név- és tárgymutatót is készített a kötethez, ami használatát praktikusabbá teszi. Túlnyomórészt stilisztikailag is eredményesen birkózott meg a hosszú mondatokkal, a szakszövegek magyar fordítóinak rémálmával. Néhány ilyen mondatot azonban jobb lett volna „szétdarabolni”. Egyébként az árgus szemekkel olvasó recenzens is csak egy-két megjegyzést tehet. A poliszdemokrácia legfontosabb intézményének nevét – az angol *assembly* szót – *gyűlés* helyett *népgyű-*

lésnek kellett volna fordítani. A nemzetközi szóhasználatban elterjedt *pozitív törvény* (az angolban *positive law*) helyett, a félreértések elkerülése végett, jobb lett volna a *tételes törvény* kifejezés. Nietzsche hírhedtté vált fogalma, az *Übermensch* (az angol szövegben *superman*) szokásos magyar fordítása, a *fel-sőbbrendű ember*, nagyon megterhelte a náci fajelmélet rokonításával, s ma már másként értelmezzük. Célszerű lett volna erre egy lábjegyzetben utalni. (*Alasdair MacIntyre: Az etika rövid története. Az erkölcsfilozófia története a homéroszi kortól a huszadik századig. Typotex Kiadó, 2012. Fordította: Szabó P. Imre*)

Licskó György
ny. egyetemi docens, BME

Hármasegység

A háromszögről sok minden juthat az ember eszébe. Különösen, ha azt is tudjuk, hogy a kötet címlapján látható háromszög nem pontosan olyan, amilyennek a szerző elképzelt: egyenlő oldalúnak kellett volna lennie – ha tipográfiai elfért volna. Akkor fejezte volna ki teljesen a három elem – oktatás, történet, szociológia – egyenrangúságát ebben a kötetben. Ezért aztán ha szerelmi háromszögre gondolnánk, semmiképpen sem a szokványos kiszorító változatra találunk példát, inkább a három fél békés, sőt egymást segítő együttlétének lehetőségét olvashatjuk. De a Bermuda-háromszögre is gondolhatnánk: humán diszciplínák határvein hajózni mindig vonzó kihívás és egyúttal kockázat. Nagy Péter Tibor azon kevesek közé tartozik, akik mindhárom területen rutinos kapitánynak tekinthetők. Az ő kalauzolásával bizalommal vágathatunk neki ismeretlen vizeknek is. Aki figyelemmel kíséri Nagy Péter Tibor

munkásságát, annak a számára persze nem teljesen ismeretlenek ezek a vizek, hiszen nem vadonatúj tanulmányokat, hanem az utóbbi tíz év nyolc munkáját gondolta újra és szerkesztette egybe a másfélszáz oldalnyi kötetben. Ez az egybeszerkesztés azonban – amit a háromszöggel kiemelten jelezni kívánt – fontos szemléleti többletet ad az eredeti tanulmányokhoz.

Az első rész a történeti csúcspól indul: *Neveléstörténet-óra*. De a modernizáció történetéről van szó, és máris a társadalomtörténet és a történet-szociológia nézőpontjáról vizsgáljuk a témát. Ez a téma azonban az állam és az egyház(ak) szerepe a modernizációban a magyarországi iskolázás révén. A szerző először megvizsgálja e történet „ismert szereplőjét”, az egyházat. Rámutat, hogy a modernizáció nem egyszerűen az egyház ellenében jön létre, mint gondolni szokták, hanem az egyházon belül kezdődik, részben az állami és az egyházi hatalom szétválásával kapcsolatos harcokban, részben egy szerzetesrendi, de

professzionális értelmiség létrejöttével (ami minden modernizáció előfeltétele), harmadrészt pedig azzal, hogy maguk az egyetemi pozíciók megszerzése válik az összecsapások céljává. Ebben az új megközelítésben az ismert szereplő korábban ismeretlen vagy kevésbé ismert oldalai tárulnak elénk.

Az első rész második tanulmánya egy ismeretlen szereplővel ismertet össze bennünket. Szinte az előző gondolatmenet folytatásaként mutatkozik meg a korai állami „oktatáspolitikai”, aminek létezését a 18. század előtt nemigen szokás feltételezni. Nagy Péter Tibor arra hívja fel a figyelmet, hogy „az európai alap- és középfokú oktatás gyökerei abban a 8. századi frank birodalmi politikában gyökereznek, amely a különböző szintű egyházkezelési egységek feladatává tette a püspöki, illetve plébániai iskolák létrehozását és rendszeres működtetését” (28.). 789-ben királyi rendelet tette kötelezővé, hogy a bencés kolostorokban tanítani is kell. Arra is rámutat, hogy a 12–13. századtól kezdve az egyházi vezetéssel szembekezdülő teológusok és egyetemi tanárok „politikuskok és uralkodók támogatását és védelmét élvezték”. Az állam tehát oktatáspolitikai tényezőként nagyon korán és folytonosan jelen volt az európai oktatástörténetben. Ráadásul Magyarországon az állam szerepe jelentősebb volt, mint Nyugat-Európában. Törvényekkel szabályozta bizonyos egyházszervezetek belüli pozíciók kompetenciaszintjét, birtokadományozással az iskolafenntartást, modern kifejezéssel élve: munkaerő-felvévőként befolyásolta az intézmények presztízsét és még az oktatás tartalmát is. Nagy Péter Tibor szerint ezért „Az Árpád-házi királyok egyházpolitikáját nem túlzás oktatáspolitikának is tekinteni”. Az oktatáspolitikának ilyen kiterjesztett értelmezése ugyan vitatható, de az alapjául szolgáló

tények és összefüggéseik bekapcsolása az oktatáspolitikai történetbe, figyelemre méltó a fogalom értelmezésétől függetlenül.

A második rész a *Problématörténet* címet viseli, de *háromszögelésnek* is nevezhetnénk – geodéták módjára. Itt érvényesül ugyanis legjobban a kötet címlapszimbóluma, a háromszög. Mindhárom e részbe sorolt tanulmány egy-egy fogalmat vesz szemügyre – alternatív tanítás, taneszköz-politika, munkaerőpiac – a háromszög más-más csúcaiból, hogy pontosabban lássuk helyüket a térben. A rész élére helyezett tanulmány igen határozott hangütéssel jelzi, hogy átértelmezésekről, új nézőpontok figyelembe vételéről lesz szó. Mindenki tudja, hogy alternatív oktatáson a reformpedagógiák körében mozgó tevékenységet szoktunk érteni, de ha feltesszük, hogy az „alternatív” jelzőnek saját jelentése van, ha szó szerint vesszük ezt a jelzőt, akkor szélesebb horizont nyílik előttünk a fogalom értelmezésére. NPT két kritériumot vesz fel az alternatív megkülönböztetésére: olyan tevékenység, amely tipikusan eltér a hazai oktatásügy főáramától, de ugyanakkor intézményesült formában folyik. Ez az alternativitás – figyelmeztet a szerző – természetesen csak azóta lehetséges, amióta létezik egy „főáram”. Az eltérés azonban sokféle lehet, és ezeket Nagy Péter Tibor rendszeresen sorra veszi. Az első lehetőség a tanulók vagy a tanárok összetételének sajátos eltérése. Magyarországon mind a diákok, mind a tanárok tekintetében inkább csak „lefele” fordult elő eltérés (például az első világháború előtti munkás-gimnáziumok) – ellentétben például Angliával. Az iskolatípusok tekintetében viszont szinte azt tekinthetjük normának, hogy a változások konkurens alternatívaként lépnek be a rendszerbe. Ennek alapján korrigálnunk kell Ph. Green elképzelését is, amely szerint a párhuzamos

intézmények közötti presztízskülönbség akkor válik társadalmi különbségképző erővé, amikor maga az iskolafok társadalmilag „betelik”. Magyarországon e párhuzamosságoknak már megjelenésüktől fogva réteggépző jelentőségük van.) A tulajdonosi értelemben vett alternativitás elemzését a magánoktatásé követi. Finom distinkció a magántanítás mint alternatíva és a magántanulás mint alternatíva megkülönböztetése. A pedagógiai alternatívákkal, a reformpedagógiákkal kapcsolatban a szerző igen visszafogottan nyilatkozik, mivel ezek nem a saját kutatási területei. A bőséges eredeti kutatási eredményekhez utalja az olvasót. Egyedül arra a közkeletű, de téves elképzelésre tér ki, amely szerint a reformpedagógia a hagyományosan uralkodó herbartista pedagógiával szembeni ellenzéki mozgalomként lépett fel. Rámutat, hogy a herbartizmus sem régi nem volt, sem igazán uralkodó – egészen a kármáni gyakorlóiskola megszervezéséig. A reformpedagógia – elsősorban a gyermektanulmányi mozgalom – pedig kevés ellenállásba ütközött: aktív szervezője, Nagy László az 1900-as évek elején állami megbízást is kapott ilyen alapú tanítóképzés megszervezésére.

A taneszközpolitikáról szóló tanulmány bevallottan csak előtanulmány a téma monografikus feldolgozásához – aminek elvégzését azonban a szerző nem ambicionálja. De a terminus lehetséges értelmezéseit minuciózusan elősorolja vázlatában, nagymértékben megkönnyítve az egyszer majd előálló kutató kolléga dolgát, aki majd elvégzi a fő feladatot. A taneszköz először a szocializáció történetében helyezi el, majd felvázolja mint tartalomhordozót, mint nyelvi jelenséget, mint egyenlőtlenséget hordozót, mint rendkonstitúálót, mint közbeszerzési problémák forrását, és végül kitér a taneszközök fő típusainak

oktatáspolitikai funkcióira. Ha a szerző egy pedagógiai kar doktori iskoláját vezetné, ennek alapján bizonyára előbb-utóbb elkészülne egy-két doktori disszertáció, amely fogható materiálval – vagyis empiriával – telené fel ezt az értelmezési vázlatot, amely így is nagy segítség a téma iránt érdeklődőknek.

A munkaerőpiac fogalma a háromszög szociológiai csúcán át bukkan elő, és első pillanatra csak erős hiánya látszik – már ha ilyesmi egyáltalán lehetséges – az „oktatás” és a „történet” csúcson. Nagy Péter Tibor megfogalmazása szerint „teljes neveléstörténeti hiányával kell szembenéznünk” – és mégsem lesz történetetlen a múltba helyeznünk ezt a fogalmat. „A munkaerő-piaci aspektus az oktatásban annál inkább érvényesül – mondja –, minél inkább kapitalista a rendszer.” (78.) Az alapfokú iskolázottsággal sem rendelkezők a modern gazdaságból teljesen kiszorultak – korábban azonban a gyermekmunka alkalmazása még éppenséggel fékezte az iskolázást. A tanoncképzés és a munkaerőpiac kapcsolata viszont nem szorul bizonyításra. Fontos összefüggésre mutat rá a szerző annak leírásával, hogy a középfokú oktatásban milyen átszúrt módon, a műszaki vagy természettudományos kultúra személyiségformáló értékeinek fogalmaiban gondolkodtak egyáltalán arról a gyakorlati életről, amelyet a munkaerőpiac valósága jelentett; és milyen áttételes ideológiai vitákhoz vezetett mindez. Ez azonban csak a felsőfokú tanulmányokra előkészítő középiskola világát jellemezte. Az alsó-középiskolai végzettséget foglalkoztatási feltételként az 1883. évi minősítési törvény határozta meg egy sor állásra. Ez szociológiailag jelentős modernizációs tartalmat nyitott meg azért, hogy a munkaerőpiac szempontjából egyenjogúvá tette több eltérő társadalmi összetételű középfokú isko-

latípus első négy osztálya által nyújtott végzettséget. Külön kell figyelmet fordítani a földművelésügy érdekkörébe tartozó képzésre, amelyre nem ugyanazok az erők hatnak. A harmincas években a különböző oktatási érdekeket egyensúlyozó tárcák – elsősorban a VKM (*Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*) és az FM (*Földművelésügyi Minisztérium*) – kiegyezésre kényszerültek.

A *Kutatás* című harmadik rész a legősibb kérdéshez megy vissza: mi ez? Mi a tárgy? Ismert kategóriáink határai tényleg ott húzódnak-e, ahol megszoktuk őket. A statisztikában a kategóriába tartozás sziklaszilárdnak látszik, de valójában állandó megszűnésben és átalakulásban van. Például „az iskolázottság maga is konstituáló jelentőséggel bír abban, hogy valaki milyen nemzetiségű, illetve milyen nemzetiségűnek, milyen anyanyelvűnek éli meg magát, vallja magát, azaz hogyan kerül be a népszámlálásba.” (99.) Látható, hogy ez a gondolat kétségtelenül ugyanabba a körbe (háromszögbe) tartozik, mint azok, amelyekkel a könyv első két része foglalkozott. Ezt a témát a nemzetiség és iskolázottság újragondolásával mutatja be a szerző, a történeti Magyarország vonatkozásában. Az iskolázottság több szempontból dinamikus azon túl is, hogy a különböző etnikai csoportokba születők esélyei eltérnek: befolyásolja az anyanyelvi csoporthoz tartozást, ugyanannak az iskolázottsági szintnek csoportonként más és más a funkcionális értéke, különösen a munkaerőpiacon. Míg az alfabetizáció minden nemzetiségi csoportban erős volt, addig a középfokú iskolázásban már jelentős különbségek voltak. Egy ilyen elemzés szükségképpen szélesebb vizekre tér, nem kerülheti el az asszimilációs politika és a nemzetiségi képviselet lényegi összefüggéseit sem. Az elemzés alátámasztja, hogy a kategóriák éppen dina-

mikájukkal tudják hívebben kifejezni a társadalom szerkezetét is.

A következő – *Anyakönyv* – cím e gondolatmenet folytatását sejteti, és fontos módszertani figyelmeztetéssel kezdődik. A figyelmeztetés régi, a módszertan alapjaihoz tartozik, már Émile Durkheim is leírta: első lépésként látható, egyszerűen megragadható jellegekkel határozzuk meg kutatásunk tárgyát. Nagy Péter Tibor abból ad leckét az olvasónak, hogy ehhez nem szabad kritikátlanul elfogadni az első készen adott „megoldást”. Ha a Magyar Történelmi Társulat tagságáról akarunk beszélni, nem kell nagyon megörülni az MTT tagnévsorának. A szerző szerint inkább a „történész” szó jelentését megragadni képes jelekből kell kiindulni: a diplomát, a szakmai befogadást (publikálás!) és a kortársak és az utódok ítéletét kifejező standard kézikönyveket érdemes figyelembe venni. Ezek elemzésével „szabad szemmel” nem látható, sőt alkalmanként a láthatóval ellentétes eredményekre jut a történészek etnikai és földrajzi rekrutációjának elemzésében. Nagy jelentőségű, hogy e történet-szociológiai és oktatástörténeti vizsgálódásokban a kutató át tudja lépni az anonimitás korlátját, és nevesített adatokkal dolgozhat. Ez lehetővé teszi a változások pontosabb követését. Figyelemre méltó, hogy ebben a fejezetben már nem az oktatásshociológia, hanem a szociológiai módszertan jön az oktatástörténet segítségére az összefüggések pontosabb megismeréséhez.

A kötet utolsó írása szociológiai elemzés – *Közvéleménykutatás* – egy neveléstörténeti témáról: az ötvenes évekbeli családon belüli világnézeti nevelésről Budapesten. A retrospektív kutatás természetesen nem korabeli adatokra, hanem a megkérdezett idős emberek – akkori gyerekek – emlékeire támaszkodik, amit ebben az esetben teljesen elfogadhatóvá

tesz, hogy jelen állapotuk és emlékezetük is az akkori nevelés eredményének (is) tekinthető. Az elemzés fontos új ismeretekre vezet. Megtudjuk, hogy a szakmunkásság körében a szekularizáció már korábban jelentős méretű volt, mint ahogy azt a vallásszociológia feltételezte, és előrehaladása nem köthető a szocialista nagyiparhoz. De polarizálódás is megfigyelhető: azaz kisebb mértékben nő a vallásos csoport aránya is. A magyarázó tényezők közül ellenőrizhető volt az iskolázottság, a foglalkozási kategória, az életkor hatása, és feltevéseket lehetett megfogalmazni a történelmi szakaszok (például 1956) hatásáról.

Nagy Péter Tibor tanulmányainak mindegyike jól olvasható, világos nyelven íródott. Plágiumvádakkal teli világunkban példamutató az a gondosság, amellyel megjelöli, hogy mely ismereteket veszi másodkézből, és melyek saját kutatásainak eredményei. Egyúttal tárgyyszerűen figyelmeztet arra, hogy nem is lehet kizárólag saját kutatásainkra támaszkodni – különösen akkor nem, ha nemcsak ku-

tatók, hanem tanárok is vagyunk, akik szükségképpen teljes diszciplínát vagy legalább kutatási területeket kell, hogy bemutassanak hallgatóiknak. Ez a szempont kiemeli a könyv hasznosságát. Azzal, hogy egy új gondolati összefüggésbe rendezte tanulmányait, példát adott a pedagógiával, az oktatástörténettel, az oktatásszociológiával, és általában a társadalomkutatással ismerkedő hallgatóknak abból, hogyan lehet új gondolati keretekben értelmezni korábbi eredményeket. Diákok, tanárok, kutatók és egyszerű érdeklődők egyaránt haszonnal forgathatják Nagy Péter Tibor új könyvét.

Ha az első részbe is három tanulmányt helyezett volna el, akkor a háromszög igazán egyenlő oldalú lenne, és előállt volna a megháromszorozott hármasság, De hát a világ csak Hegelben tökéletes... (Nagy Péter Tibor: *Ok-tatás-történet, -szociológia. Iskolakultúra-könyvek, 44. Veszprém: Iskolakultúra, 2012. 146 p.*)

Csákó Mihály
szociológus, docens

Az identitás forrásai – Hangok, szövegek, gyűjtemények

Egyik legfontosabb dokumentumszolgáltató nemzeti kulturális intézményünk, az Országos Széchényi Könyvtár fennállásának kezdetétől részt vesz a hazai tudományos szaksajtóban is: önállóan vagy más kiadókkal társulva elsősorban diszciplináris, ritkábban populárisabb megközelítéssel; katalógusokban, bibliográfiákban, monográfiákban és tanulmánygyűjteményekben számolva be a falai között zajló feltáró, illetve feldolgozó, könyv- és sajtótörténeti, tágabb értelemben hungarológiai kutatásokról. E kiadványok mintegy előzményei a *Bibliotheca Scientiae & Artis*

című sorozat immár harmadik kötetének. A sorozat alapját azok a rendszeres konferenciák képezik, amelyeken a résztvevők az OSZK állományában található dokumentumokból kiindulva, azokon alapuló kutatásaikat ismertették/ismertetik. Az elhangzott előadások válogatott és szerkesztett anyagából már a harmadik kötet jelenik meg, amelyek egymásutánosságukban a korábbi évkönyvek gyakorlatát követik.

Hagyománynak számít, hogy e találkozókat és bemutatkozások első előadója, meghívottként mindig egy-egy jelentős tudós, saját szakterületének elismert kutatója. E kötet elején Tallián Tibor írása olvasható, amelyben arra keresi a választ, hogy mely okok következtében vált érdeklődés tárgyává a XIX.

században a magyar zene, s kik voltak e kíváncsiság ismert és kevésbé ismert képviselői. Ezért került egymás mellé Mátray Gábor, Perényi József, Szénfy Gusztáv, Ábrányi Kornél, Molnár Géza, Mosonyi Mihály, Vajda Viktor, Ponori Thewrewk Emil, Seprődi János és mások. A tanulmány sokoldalúan és a hangsúlyváltások, iránymódosulások érzékeltesével mutatja be a hazai zenetörténet egy jelentős, hosszabb időszakát, formálódását, zsákutcáit, valamint külföldi recepcióját.

Szintén zenei témájú Mikusi Balázs írása is, amely a Rákóczi-induló befogadástörténetével foglalkozik. Az egykor kultikus zeneszám dallama fontos szerepet töltött be a reformkor nemzeti öntudatot erősíteni kívánó ideológiájában, s irodalma is gazdag. A szerző ennek ellenére a korai feldolgozások formamódosító szerepének és a hozzácsatolt szövegek jelentéstartományának feltárásával új ismereteket tud a korábbiak mellé rendelni. Illyés Borbála a huszadik századi magyar zene franciabarát felfogásának ismertetésével részben a Tallián Tibor által is említett német hatás hazai lajtásának igényét ábrázolja, a francia zene hazai térnyerésének és recepciójának fényében. Írása mára az emlékezetből többé-kevésbé kihullott személyeket is felidéz: Lajtha Lászlót, Zágon Géza Vilmost vagy Szántó Tivadart. Ezt a blokkot zárja Kelemen Éva, aki a Nemzeti Múzeum Zenetörténeti Intézetének rövid, ám eredményes éveit összegzi. Kitért a zenei gyűjteménnyel kapcsolatos kétféle elképzelésre, Isoz Kálmán szerepére; kimondottan érdekes az osztály belső életének ismertetése. Az olvasó szembesülhet a létesítés és a megszüntetés egyaránt hivatali, a gyűjtemény hatáskörén túlnyúló akaratával. A szerző egyik, Kereszty Istvánnal foglalkozó jegyzetében a szakmai koncepció és a könyvtárvezetés ellentétét is finoman érzékelteti.

Szöts Zoltán Oszkár hamar igen aktuálisá váló témát választott, amikor az első világháborús tábori katonai lapok szerepét vázolta a katonakorú és a frontvonalban harcoló katonák körében. Általános hatástörténeti áttekintés után felsorolja az eddigi bibliográfiai összefoglalásokat, ismerteti a Nemzeti Könyvtár világháborús gyűjteményének sorsát, s rámutat e perifériakússá vált sajtóanyag feldolgozásának hiányosságaira is. Bódy-Márkus Rozália Bajza József és Henszlmann Imre polémiájának fényében vizsgálja a megerősödére váró, reformkor végi magyar nyelvű színjátszás előtt álló, eltérő felfogású – német és francia – színpadi gyakorlat térnyerési lehetőségét, valamint a vitában elhangzott érvek és ellenérvek továbbélését a hazai magyar és német nyelvű színikritikákban. Egyaránt a szépirodalom és annak megjelenése, befogadása a tárgya Patonai Anikó Ágnes és Rózsafalvi Zsuzsanna tanulmányainak, az első Jókai Mór egyik színpadi előadásra szánt munkáját, a második pedig Schöpflin Aladár esszéiről munkásságát elemzi; érvényesítve a hatástörténet színjátéki, illetve értékképzői összetevőit is.

Ezt követően két, egy távolabbi és egy közelebbi földrajzi helyre utaló, ám a hazai olvasó számára egyaránt ismeretlen, bizonyos értelemben egzotikus kapcsolatrendszer tárgyaló írás következik. Az egyikben Pap Ágnes Jászai Mari szikh levelezőpartnerét idézi meg, a magyar és az indiai kultúra egyik találkozási pontját. Umrao Singh Sher-Gil második felesége magyar volt, akit Indiában ismert meg. Házasságuk részben Baktay Ervin munkásságának elindítója lett, lányuk pedig két kultúrát gazdagító festőművészé fejlődött. A házaspár budapesti látogatások során ismerkedett meg Jászai Marival, a szerző levelezésük magyar vonatkozásait veszi sorra. Mann Jolán

pedig Enver Čolaković budapesti születésű, bosnyák származású horvát író többszörös identitásának az élet- és alkotópályát befolyásoló vonásait kutatja. A magyar anyanyelvű, gyermekkorában német szót is tanuló, horvátul csak később megtanuló, nyelvi környezetet váltó író élete sokszor a marginalitást súrolta. Természetesen nem csupán nyelvi, hanem politikai okok következtében is. Körülményeiből adódott, hogy saját munkásságát műfordításokkal egészítette ki, emellett jelentős a magyar irodalmat a déli szláv népeknek terjesztő tevékenysége. A tanulmányt Čolaković hungarológiai tárgyú írásait regisztráló bibliográfia egészíti ki.

Bíró Csilla forrásértékű tanulmánya a középkori magyarországi irodalom egyik jelentős, ugyanakkor meglehetősen ismeretlen szerzőjével foglalkozik. Andreas Pannonicus, akit a legönállóbb gondolkodású középkori magyar (származású) teológusnak lehet nevezni, a szerzetesi irodalomban még nem foglalta el az őt megillető helyet. Igaz, munkái közül több elveszett, csak néhány (három) kézírata maradt fenn. Ezek közül az egyik, az *Énekek énekéhez* írt kommentárjait tartalmazza. Szerzőjük ezekben egy kikristályosodott értelmezői hagyományhoz kapcsolódott, Bíró Csilla azonban azt is feltárja, hogy mely pontokon volt képes önálló, az elődök munkáiból hiányzó érveléssel kiegészíteni azt. Zsupán Edina körületekintő, képi ábrázoláshoz, filozófia- és mentalitástörténethez egyaránt kapcsolódó írásban összegzi a Kálmán-csehi-breviárium egyik, igencsak szokatlan jelenetének, alakjainak hátterét. A tanulmányban szorosan összekapcsolódik a képértelmezés, valamint a filozófiai/világzemléleti, XV. század végi háttér változásának érzékeltetése, s egy izgalmas nyomozás érzetét keltve mu-

tatja be utóbbi lokális és igen rövid ideig tartó magyarországi jelenlétét.

Kétszeresen az OSZK gyűjteményével kapcsolatos Deák Eszter írása, aki az alapító német könyvbiztosítót veszi számba. Tisztázza, hogy Széchényi Ferenc mikor és milyen hatásokra dönthette el, hogy gyűjteményét a magyar vonatkozású művek beszerzése felé teljesíti ki. A tanulmány tartalmazza az evvel kapcsolatos levelezésből azonosítható – német és latin nyelvű – dokumentumok leírását is, amelyek a külföldi könyvpiacokról származtak. Írása mellett, hogy általában nem ismert adalékokat nyújt a kezdeti időszak beszerzéseire, még az úgynevezett *flamand hóráskönyv* történetével is szorgalmat. A plakát- és Kisnyomtatványtár külföldi plakátjai viszont kilógni látszanak egy csak magyar gyűjteményből, annak ellenére, hogy a hazai – nem hazai dokumentumok érintkezését sokszor nem lehet mereven elválasztani. Katona Anikó is meggyőzően illusztrálja, hogy egy első látásra gyűjtőkörbe nem tartozó állományrész eredetének, összetételének, a könyvtári gyűjteményekkel való találkozásának és kiemelt darabjainak ismertetése következtében miként válik mégis egy nemzeti kollekciónak részévé, amiről kár lenne megfélemleni, s aminek a részleges prezentálása is értékek közvetítésével jár. Hasonló különlegességről számol be Tóth Zsuzsanna az írott/nyomtatott dokumentumok világában, amikor a magyarországi evangélikus szlovákok fémmertes könyvkötéstípusát ismerteti. Tanulmányában kitér a történelmi és művelődéstörténeti háttérre is, majd gazdag forrás- és illusztrációs anyag kíséretében tárgyalja a magyarországi könyvkötészet elkésett, de keletkezési helyén autentikus darabjait.

Végül szólni kell a jól megválasztott illusztrációkról, a tanulmányok megállapításainak

továbbgondolását segítő jegyzetanyagról és a tetszetős tördelésről, amelyek egyaránt a gyűjtemény használhatóságát erősítik. (Boka László – Földesi Ferenc – Mikusi Balázs: *Az identitás forrásai. Hangok, szövegek, gyűjtemények*)

És (a)mikor destruktívak?

Török Péter *És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete* című könyve 2007-ben jelent meg először, amelyet újabb kiadás követett 2011-ben. A kötet nagyszerűen összefoglalja és rendszerezi az új vallási mozgalmak szociológiai megközelítésével kapcsolatosan megjelent nemzetközi – elsősorban angol nyelvű – és magyar szakirodalom eredményeit.

A könyv egyik erényének tekinthetjük az objektivitásra törekvést. Igyekszik a közvéleményben az új vallási mozgalmakhoz kapcsolódó társítások hátterét, valóságtartalmát a legárnyaltabban megvizsgálni. Nyelvezetében kerüli a pejoratívnak számító kifejezéseket, és neutrális szavakat használ. Ennek értelmében javasolja a vallási közösségek, csoportok stb. általános elnevezéseként a vallási entitás kifejezést. Egyes közösségek esetében pedig lehetőség szerint a nemzetközi szociológiai szakirodalomban bevett kategória elnevezéseket használja. A vallási entitások elnevezésében is pontosságra törekszik, és kerüli a köznyelvben használt pejoratív kifejezéseket.

A szerző könyvében a szakirodalomban és a médiában az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan megjelent leglényegesebb témaköröket, tudományos elméleteket és a közvéleményben megtalálható hiedelmeket tárgyalja részletesen. Így definiálja az új vallási mozgalmak kifejezést, megvizsgálja a hozzájuk tartozó entitások belső dinamikáját (megtérekések jellemzői, tagok toborzása és megtartá-

nyek. *Bibliotheca Scientiae & Artis sorozat. Budapest: OSZK–Gondolat, 2012*)

Buda Attila

könyvtáros, a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottsági tagja

sa, agyimosás kérdése, lemorzsolódás, szociológiai tipológiák és alkalmazhatóságuk, millenarista mozgalmak jellemzői stb.), illetve külön részben foglalkozik a velük kapcsolatos társadalmi reakciók, interakciók és konfliktusok elemzésével. Utóbbi részben az e mozgalmakkal kapcsolatos kutatási nehézségeket is ismerteti. Nem felejtkez el a szerző az új vallási mozgalmak médiában történő megjelenésének elemzéséről sem, illetve kitér az anti-cult mozgalom bemutatására is. A könyv egyik legizgalmasabb fejezetében az új vallási mozgalmak és az erőszak kapcsolatát vizsgálja meg. Nem csupán az új vallási mozgalmak vagy azok tagjai által elkövetett erőszakos cselekményeket tárgyalja tárgyilagosan, hanem a velük szemben megnyilvánuló agresszív tetteket is. Külön részben elemzi az új vallási mozgalmak helyzetét a volt szocialista országokban, kiemelten kezelve a magyarországi szituációt. A függelék hét mellékletében pedig hasznos információkat találhat az olvasó az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan.

A szerző a könyvét az új vallási mozgalmak kifejezés definiálásával kezdi. A mű többi fejezetéhez hasonlóan a nemzetközi szakirodalomban megtalálható, egymással vitatkozó álláspontok megjelenítésével rámutat az egyes megállapítások erősségeire vagy gyengeségeire. Az olvasó így szembesül a tárgyalt problémák komplexitásával. A szerző törekszik a különböző vélemények dzsungelében állást foglalni, néhol azonban határozottabban is képviselhetné álláspontját. Török, bár néhány esetben hoz példákat más kultúrkörből, köny-

vében elsősorban a nyugati civilizációhoz tartozó térségek, ezen belül is elsősorban Nyugat-Európa és Észak-Amerika új vallási mozgalmainak tevékenységére fókuszál. A szerző nyugat-európai, illetve észak-amerikai viszonylatban a második világháborút követő, elsősorban az 1960-as, 1970-es években, míg Magyarország esetében a második világháború után létrejövő vallási entitásokat sorolta az új vallási mozgalmak körébe. Fontos különbséget tapasztalhatunk még abban is, hogy a szerző az ebben az időszakban keletkező pünkösdi-karizmatikus, illetve fundamentalista újprotestáns gyökerű entitásokat a nemzetközi szakirodalom többségéhez hasonlóan Nyugat-Európát, illetve Észak-Amerikát illetően nem sorolta az új vallási mozgalmak sorába. Magyarország esetében azonban minden második világháború után megjelent vallási entitást új vallási mozgalomnak tekintett. Így a fundamentalista jellegű újprotestáns entitásokat is, akár tradicionális, akár pünkösdi/karizmatikus típusú felekezetek voltak. Ennek oka, hogy az egyes kultúrákban, térségekben más és más rendelkezett „új” jelentéssel. Példaként említi Japánt, ahol az 1960–1970-es években az új vallási mozgalmak negyedik hullámaként új-új vallásokról beszéltek.

Török a különböző szerzők elméleteit, megállapításait vagy a felmerülő ellenvetéseket vallástörténeti, vallásszociológiai példákkal támasztja alá. Könyvében több érdekes összehasonlító vizsgálatot tesz, mint például az általa 19. századi szektáknak nevezett vallási entitások és az új vallási mozgalmak összevetése. Ennek során korábbi – középkori, illetve reformáció kori – példákat is megemlít. Több esetben azonban elmosódnak a határok a 19. században, illetve a korábban létrejött entitások között. A baptisták és a kvékerek

ugyanis már ismert vallásfelekezetek közé számítottak a 19. századi „szekták” „szülőhelyének” számító Amerikai Egyesült Államokban. A régi és az új egybevetése során lényeges megállapításnak tekinthetjük, hogy a korábitól eltérően az új vallási entitások gyakran az ortodox kereszténységtől eltérő teljesen idegen tradíciókra, hagyományokra épülnek, illetve a magukat kereszténynek nevező közösségek is sokkal radikálisabban térnek el a keresztény tanítástól, illetve erkölcsöktől. Jelentős különbségnek számít még, hogy míg a 19. században keletkezett vallási entitások mindent átfogó világnézetet kínáltak tagjaiknak, addig az új vallási mozgalmak általában egy-két részletet céloznak meg.

A nyugati és a kelet-európai poszt-szocialista országokban támadt új vallási mozgalmak helyzetének összehasonlítása is érdekes eredményekhez vezetett. Török Eileen Barkert idézve megállapítja, hogy térségünkben az új vallási mozgalmaknak sajátos formája alakult ki. Ugyanis megtalálhatók itt a nyugatról idekerült, illetve a belföldön létrejött új vallási mozgalmak. Mindkét típus esetében tehetünk egy további megkülönböztetést aszerint, hogy a kommunizmus bukása előtt vagy utána keletkeztek-e. A nyugaton az 1960-as és 1970-es években létrejövő entitások magyarországi testvérközösségei nem hasonlítanak sem a belföldi eredetű új vallási mozgalmakra, sem az akkori nyugati anyamozgalmakra. A kelet-európai közösségeiket ugyanis már nem jellemezték azok a túlkapások, amelyek nyugati testvérközösségeiket az 1960–1970-es években. A hozzájuk csatlakozók esetében is a környezetükkel való kapcsolattartást szorgalmazták. A kívülállókhoz való viszonyuk is toleránsabb, és a kapitalizmus előnyeit inkább élvezni szeretnék, mintsem menekülnének attól.

Könyvében mindössze tíz oldalt szentelt a magyarországi helyzet ismertetésére. Mások, saját, illetve a 2001. évi népszámlálás adatainak vizsgálata során megállapította, hogy hazánkban az új vallási mozgalmak tagjai többnyire fiatalok, műveltebbek az átlagosnál és inkább városiak. Korukból fakadóan nagyobb mértékben függenek szüleiktől. Négyötödük pedig – legalább névleg – korábban valamilyen vallási entitáshoz tartozott. A nyugatihoz hasonlóan sokszínű új vallási mozgalmak követőinek aránya Magyarországon Török becése szerint maximum a lakosság 1%-át teszi ki, de inkább 0,7% alatti értéket valószínűsít.

A könyvet a téma aktualitása, széles körű szakirodalmi megalapozottsága és tárgyilagos hangneme miatt a társadalomtudománnyal foglalkozó kutatók mellett újságírók, diákok is nagy haszonnal forgathatják, de „kötelező irodalom” mindazok számára, akiket a téma egy kicsit érdekel, vagy érintettek valamilyen módon az új vallási mozgalmakkal kapcsolatosan. *(Török Péter: És (a)mikor destruktívak? Az új vallási mozgalmak szociológiája és hazai helyzete. Budapest: Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd [Dialogus] Alapítvány – Hid Alapítvány, 2011)*

Rajki Zoltán

PhD, történész, szociológus, főiskolai tanár

CONTENTS

*Papacy and Hungary – Crises and Solutions**Guest Editor: Margit Balogh*

Margit Balogh: Introduction	514
Gábor Nemes: Celestine V—The “Angel Pope”	517
Norbert C. Tóth: Pope Instead of Counter Popes. Hungarian and German King Sigismund at the Synod of Constanza	522
Szabolcs Varga: On Threshold of Holy See: Thomas Bakocz	528
Gábor Adriányi: The Development of Papal Primacy (Jurisdiction) from the Middle Ages to the Present	534
Zsófia Bárány: Labyrinths of the Apostolic Holy See and Hungarian Social Politics in the Reform Age	539
Péter Tusor: Pázmány and Papacy	544
Tibor Klestenitz: The Hungarian Liberal Episcopacy and Pope Leo XIII	548
Gergely Mózessy: The Conflict of Pius X and Prohászka	553
Margit Balogh: Intention to Resign, Finished Deposition. The Case of Cardinal Mindszenty with Pius XII and Paul VI	558

Study

Gábor Tüskés: The Qualitative Assessment of Basic Humanities Research	563
Tibor Gyimóthy: Controlling Software Quality	575
Máté Julesz: New Hungarian Civil Code and Environmental Protection	585
László Korányi: Prof. Frigyes Korányi • 1827–1913	593
Gyula Hadlaczký: Chromosome Research. Personal Memories – Scientific Facts	597
Obituary (<i>Dénes Dudits – István Raskó</i>)	600

The Scientists of the Future

Introduction (<i>Péter Csermely</i>)	610
Results and Further Plans of the National Talent Support Program in Hungary (<i>Márta Szalay</i>)	610

<i>Outlook (Júlia Gimes)</i>	622
------------------------------------	-----

<i>Book Review (Júlia Sipos)</i>	625
--	-----

Ajánlás a szerzőknek

1. A *Magyar Tudomány* elsősorban a tudományterületek közötti kommunikációt szeretné elősegíteni, ezért főleg olyan dolgozatokat közöl, amelyek a tudomány egészét érintik, vagy érthetően mutatják be az egyes tudományterületeket. Közlünk témaösszefoglaló, magas szintű ismeretterjesztő, illetve egy-egy tudományterület újabb eredményeit bemutató tanulmányokat; a társadalmi élet tudományokkal kapcsolatos eseményeiről szóló beszámolókat, tudománypolitikai elemzéseket és szakmai szempontú könyvismertetőket, de lapunk nem szakfolyóirat, ezért a szerzőktől közérthető, egy-egy tudományterület szaknyelvét mellőző cikkeket várunk.

2. A kézirat terjedelme általában ne haladja meg a 30 000 leütést (*ez* szóközökkel együtt kb. 8 oldalnak felel meg a *Magyar Tudomány* füzeteiben); ha a tanulmány ábrákat, táblázatokat is tartalmaz, kérjük, arányosan csökkentsék a szöveg mennyiségét. Beszámolókat, recenziókat terjedelme ne haladja meg a 7–8000 leütést. A teljes kéziratot MS Word .doc vagy .rtf formátumban interneten vagy CD-n kérjük a szerkesztőségbe beküldeni.

3. Másodközlésre csak indokolt esetben, előzetes egyeztetés után fogadjunk el dolgozatokat.

4. Legfeljebb tíz magyar kulcsszó és a közlemények címének angol fordítását külön oldalon kérjük. A cím után a szerző nevét, tudományos fokozatát, munkahelye pontos nevét, s ha közölni kívánja, e-mail címét kell írni. Külön lapon kérjük azt a levelezési és e-mail címet, telefonszámot is, ahol a szerkesztők a szerzőt általában elérhetik.

5. Szövegközi kiemelésként dőlt (*italic*), (esetleg félkövér – **semibold**) formázás alkalmazható; r i t k í t á s, VERZÁL, KISKAPITÁLIS (SMALL CAPITALS, KAPITÄLCHEN) és aláhúzás nem. A jegyzeteket lábjegetként kérjük megadni.

6. Az ábrák érkezhetnek papíron, lemezen vagy e-mail útján. Kérjük a szerzőket: tartsák szem előtt, hogy a folyóirat fekete-fehér; formátuma B5 – tehát ne használjanak színeket, és vegyék figyelembe a fizikai méreteket. Általában: az ábrák

és magyarázataik legyenek egyszerűek, áttekinthetőek. A képeket lehetőleg .tif vagy .jpg formátumban kérjük; fekete-fehérben, min. 150 dpi felbontással, és nagyságuk ne haladja meg a végleges (vagy annak szánt) méreteket. A szövegben tüntessék fel az ábrák kívánatos helyét.

7. A hivatkozásokat mindig a közlemény végén, ábécé-sorrendben adjuk meg, a lábjegetekben legfeljebb utalások lehetnek az irodalomjegyzékre. Irodalmi hivatkozások a szövegben: (szerző, megjelenés éve – Balogh, 1957; Feuer et al., 2002). Ha azonos szerző(k)től ugyanazon évben több tanulmányra hivatkoznak, akkor a közleményeket az évszám után írt a, b, c jelekkel kérjük megkülönböztetni mind a szövegben, mind az irodalomjegyzékben. Különösen ügyeljenek a bibliográfiai adatoknak a szövegben és az irodalomjegyzékben való egyeztetésére! Kérjük: csak olyan és annyi hivatkozást írjanak, amilyen és amennyi elősegíti a megértést. Számuk ne haladja meg a 10–15-öt.

8. Az irodalomjegyzéket ábécé-sorrendben kérjük. A tételek formája a következő legyen:

- Folyóiratcikkek esetében: Feuer, Michael J. – Towne, L. – Shavelson, R. J. et al. (2002): Scientific Culture and Educational Research. The Educational Researcher. 31, 8, 4–14.

- Könyvek esetében: Rokkan, Stein – Urwin, D. W. – Smith, J. (eds.) (1982): The Politics of Territorial Identity: Studies in European Regionalism. Sage, London

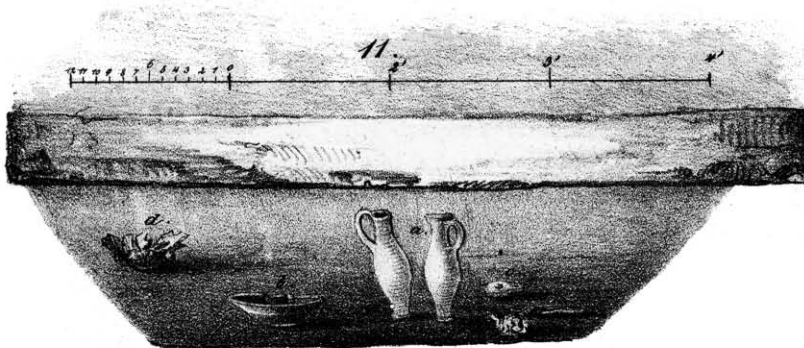
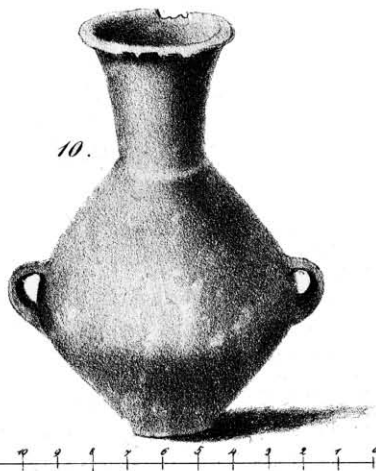
- Tanulmánygyűjtemények esetében: Halász Gábor – Kovács Katalin (2002): Az OECD tevékenysége az oktatás területén. In: Bábosik István – Kárpáthi Andrea (szerk.): Összehasonlító pedagógia – A nevelés és oktatás nemzetközi perspektívái. Books in Print, Budapest

9. Havi folyóirat lévén a *Magyar Tudomány* kefelevonatokat nem küld, de elfogadás előtt minden szerzőnek elküldi egyeztetésre közleménye szerkesztett példányát. A tördelés során szükséges apró változtatásokat a szerző időpontegyeztetés után a szerkesztőségben ellenőrizheti.

A'szent Kereszt aszói prepostságá dűledékei között lelt vaskés.

Heves megyei Tisza-Dercs' területén lelt edény.

Aquincum (Óbuda.) dűledékei között lelt római sír.

Kőre rajz. Bohn.